

spf

24.

HAGYOMÁNY
ÉS
KORSZERŰSÉG

2005

MECTFK

Sárospataki Pedagógiai Füzetek

spf
24.

Sárospataki Pedagógiai Füzetek
A MISKOLCI EGYETEM COMENIUS TANÍTÓKÉPZŐ FŐISKOLAI KARÁNAK KIADVÁNYA

Szerkesztette:
dr. Kováts Dániel

Felelős szerkesztő:
Remeczkiné Toma Kornélia
főigazgató-helyettes

Felelős kiadó:
dr. Hegedűs László
főigazgató

ISSN 0230 0435 22
ISBN 963 7299 08 4

*Hagyomány
és korszerűség*

Sárospatak
2005

Megjelent
a Sárospataki Tanítóképzésért Alapítvány
és a kari kutatási és tudományos bizottság támogatásával
a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Karának
kiadásában

•
Balogh István
grafikáival

Szövegszerkesztés, nyomdai előkészítés:

Fortuna 97 Bt., Szeged

•

Nyomás és kötés:

START Rehabilitációs Vállalat Sátoraljaújhelyi Nyomdaüzeme

Előszó

Szeretettel köszöntöm a *Sárospataki Pedagógiai Füzetek* új kötetének minden olvasóját.

Örömmel nyújtjuk át idén ősszel is az érdeklődőknek oktatóink publikációit, amelyek – e kiadvány címében is megfogalmazva – a *hagyományápolás és a korszerűség* kettős igényét tükrözik. A témaválasztással szeretnénk eleget tenni azoknak a kötelezettségeknek, amelyek egyrészt Sárospatak művelődéstörténeti örökségéből, másrészt korunk igényeiből fakadnak. Főiskolai karunk múltját és jelen küldetését ismerve természetesen tekintjük ezt a kettős meghatározottságot; egy nagy múltú, humán irányultságú felsőoktatási intézményben ez aligha történhet másként. Két év múlva ünnepeljük az önálló sárospataki nevelőképzés megindításának 150. évfordulóját, s már most készülünk arra, hogy ezt a jubileumot színvonalas szellemi teljesítményekkel gazdagítsuk.

Kötetünk tanulmányai ismét három fejezetbe rendeződnek.

Az elsőben művelődéstörténetünk értékeiről szólnak a közlemények. A kollégium korábbi évszázadaira, az egykori iskolai olvasmányokra, a pataki képző épületének kialakítására tekintenek vissza szerzőink, foglalkoznak jeles tanáregyenységek – mint Várkonyi Hildebrand Dezső és Ködöböz József – életútjával, a hagyomány és a nevelés összefüggésével, a Nobel-díjas magyar tudósok iskolázásával, itáliai testvérkapcsolatunkkal. Ezúttal irodalomtörténeti jellegű dolgozatok kerültek a második részbe, hiszen jeles költők – Balassi, Csokonai, József Attila, Tamkó Sirató Károly – évfordulói adtak külön időszerűséget a velük való foglalkozásnak; tevékenységüket tudományos konferencián is méltattuk az elmúlt tanévben. A harmadik témakörben a jelen nevelési, képzési problémáival foglalkozó írásokat rendezünk csokorba, s ezeknek a gyermekközpontúság a közös vonásuk.

Szerzőink között a főiskolai hallgatótól az ifjú és a nagy gyakorlattal rendelkező oktatókon át az immár nyugalomba vonult tanárokig több

nemzedék képviselve van. Szívesen fogadtuk azoknak a külső munkatársainknak az írásait is, akik rendszeres résztvevői konferenciáinknak, kutatási programjainknak. S külön értéke ennek a kötetnek, hogy benne közölhetjük a két éve elhunyt Kődöböcz József kiadatlan önéletrajzának egyik fejezetét, amely érdekes adalékokat nyújt intézményünk történetéhez. Remélhetőleg mielőbb lehetőség nyílik arra, hogy teljes terjedelmében, önálló könyvként megjelenjen ez az önéletírás.

Kötetünket Balogh István művésztanárunk grafikáival és dokumentum értékű fényképekkel illusztráljuk.

Nyolcadszor van most alkalmam arra, hogy előszóval útjára indítsam a *Sárospataki Pedagógiai Füzetek* új kötetét, s ez nemcsak személyes öröm a számomra, hanem annak örvendetes jele is, hogy a sárospataki nevelőképzéssel foglalkozó szakemberek felkészülten vállalkoznak tapasztalataik, ismereteik, eredményeik megfogalmazására, továbbadására.

Bízom benne, hogy sokak számára hordoznak értéket, hasznosítható tanulságot kötetünk írásai.

Dr. Hegedűs László
főigazgató

Az élő hagyomány

Hová tűnt adallammitanyámvlelemegűttszűlt
 smitszorongva adottáthogymajdénisátplántál
 jammagomnakhovátűntazédesharmóniaamit
 szíveimben hordtam boldogansmimagavoltalá
 nelánceszterláncésa... zistenálddmegama
 gyarthová... tűntazélt
 etörít... m u s

mit
 csob
 bevéltem
 napfényben láttam mitszűl szorongorántapinto
 ttammitlelkemeoljában hallottam mithömpölygő
 szélzúgott mitszobám falasúgott egykor adalmi
 tcipőmle kopogot adaleftűnt... éshíabavonitoks
 zív szakasztó fájdalommal... adalom... eltűnt ad
 alom... elűzték adallamot megölték adalomat...

Balogh István: Hová...

UGRAI JÁNOS

A kollégiumi professzorok élethelyzete a XVIII. század végén

Amikor a Debrecenből száműzött Csokonai Vitéz Mihály átmeneti menedékre lett Sárospatakon, a Bodrog-parti kollégiumban alapvetően más körülmények fogadták a tehetséges ifjút, mint amit korábban tapasztalhatott. Az ország legnagyobb – bár közel sem a legfejlettebb – városából egy meglehetősen jelentéktelen, földrajzilag sem a legkedvezőbb fekvésű mezővárosba került. Egészen más szerepet töltött be a helyi kollégium is a két település életében. A szinte teljesen reformátusok lakta Debrecenben nemcsak a szellemi élet centrumaként, hanem a nagy hatalmú egyházközség szemefényeként működött, és első számú prioritást élvezett a gyülekezet életében. Ezzel szemben a sárospataki kollégium hagyományosan nem a helyi – meglehetősen kevés számú és a lakosságnak kevesebb mint a felét kitevő – hívek gondoskodására és figyelmére épült, hanem az északkelet-magyarországi régió kálvinista birtokos nemeseinek az érdekét szolgálta ki. Leegyszerűsítve a különbségeket: a debreceni kollégium a város és a helyi egyházközség összefonódó, egymást átfedő vezetése révén egészen konkrétan körülírható fenntartóval rendelkezett; míg a sárospataki kollégium történeti és földrajzi okokból ilyen szilárd háttérrel nem tudhatott magamögött. Helyette az egészen sokféle érdeket képviselő, egymással és a kollégiummal is kiszámíthatatlan viszonyban lévő, változó anyagi erejű és változó igényű tehető nemesek segítségére szorult. Ennek a különbségnek a közvetett és közvetlen hatása alig-alig mérhető fel.¹ Hiszen e látszólag szá-

¹ Erről a rendkívül összetett problémáról szól közelmúltban megvédett doktori értekezésem. *Ugrai János: Önállóság és kiszolgáltatottság. A Sárospataki Református Kollégium működése, 1793-1830. Doktori értekezés. Kézirat. Debrecen, 2004.* (Olvasható a Debreceni Egyetem Könyvtárában és a Sárospataki Református Kollégium Kézirtárában.) Ennek a referátumnak az alapjául szolgáló részletes elemzés, s az ahhoz kapcsolódó forrás- és irodalomjegyzék az értekezés vonatkozó helyein található.

raz szervezeti-irányítási körülmény nagyon is húsba vágó, a pataki kollégium arculatát messzemenően meghatározó következményekkel párosult. A számtalan példa közül csak néhányat említünk meg.

A szilárd vezető (vagy vezető testület) hiánya és az egymással is vetekező szereplők érdekkonfliktusai konzerválták például a diákönkormányzat tradicionális jogait. Ennek nyomán még a XIX. század első harmadában is egészen meglepő eréllyel érvényesíthették akarataikat a kollégiumi gazdálkodás felett őrködő, a diákok fegyelmezésében élenjáró és a diákok kollektív képviselőjét akár tanulmányi ügyekben is ellátó diákvezetők. A diákvezetők befolyása pedig egyenesen vezetett a sokszor radikális követelésekhez, a büszkén emlegetett „pataki szellemiség” kialakulásához. A tisztázatlan erőviszonyok másik fontos következménye az volt, hogy egy-egy kiemelkedően ambiciózus és tette kész (s nem mellékesen áldozatkész) személyiség magához ragadhatta a kezdeményezést, és hosszú időre saját elképzelései szerint alakíthatta a kollégium sorsát. Kitűnő példa erre Vay József főgondnoki tevékenysége, aki nemcsak több ezer forintos adományával, hanem a korábnál lényegesen gyakorlatiasabb, a köznapi életben jobban használható, magyar nyelvű oktatás módszeres megszervezésével is döntően befolyásolta és módosította a kollégium addigi fejlődését.

Meggyőződésünk szerint a tisztázatlan fenntartói-finanszírozási viszonyok a pataki kollégiumot rugalmasabb viszonyulásra készítették környezete igényeihez. Éppen ezért kevésbé hatékonyan volt képes őrködni a tananyag bizonyos hagyományos, de a tandíjat fizető és adakozó társadalmi bázis számára egyre kevésbé fontos részei fölött. Elsősorban a görög, másodsorban a latin klasszikusok szorultak vissza, de a teológiai-filozófiai tárgyak vagy tananyagrészek is tért vesztek a gyakorlati életben jobban hasznosítható ismeretekkel szemben.

Jó példa erre a kollégiumban tanított jogi tananyag szerkezetének a megváltozása. A korábban csaknem kizárólagos *egyházjog* tárgyalására fordított idő drámaian csökkent, s a korábbiakat Kövy Sándor professzor magyar jogtörténettel, polgári- és büntetőjoggal, gyakorlati órákkal egészítette ki. Ennek eredményeként országszerte ismert és híres jogászképzés alakult ki Sárospatakon, amely nemcsak a kollégium presztízsét növelte jelentősen, hanem tandíjbevételeit is. (Az ország legkülönbözőbb pontjairól

érkeztek a Bodrog partjára tanulni a jogásznak készülők, sokszor nem is reformátusok. hanem evangélikus vagy görögkeleti felekezetű ifjak.)

A fenti szempontok számbavétele alapján könnyen arra az egyoldalú következtetésre juthatunk, hogy a pataki kollégium fenntartó-hiányos helyzete páratlan rugalmasságot, önállóságot biztosított az intézménynek, amely szinte kódolta az iskola számára, hogy olyan kiválóságokat neveljen, mint Kazinczy Ferenc, Szemere Bertalan, Kossuth Lajos vagy éppen Csonkai Vitéz Mihály. Ám nem feledkezhetünk meg arról, hogy ez az önállóság az önfenntartás kényszerével és kiszámíthatatlansággal párosult. Nemcsak olyan felettese nem volt a kollégiumnak, amely szigorú útmutatásával gúzsba kötötte volna az előljárókat, hanem olyan sem, amely a mindennapi működéshez szükséges anyagi eszközöket garantálta volna. Ez további éles különbségekkel járt a debreceni és a pataki kollégium vonatkozásában. Ezek közül az egyik legfontosabb és legszembetűnőbb az, hogy nem ugyanazt jelentette Debrecenben és Sárospatakon egy professzori cím.²

A debreceni kollégiumi tanárok a város anyagilag, társadalmilag és erkölcsileg egyaránt legelismertebb tagjainak számítottak. Amint beiktatták az ottani professzort, egyszerre nyerte el a polgárjogot és a nemesi címet. Ez nemcsak presztízsszempontból jelentett a számukra sokat, hanem komoly, pénzben mérhető előjogokkal (bérelt földhöz való jutás, kaszálók osztásánál elsőbbség, bizonyos famennyiségben való részesülés, borértékesítési jog) is járt. A pénz- és természetbeni juttatásaik is irigyelt pozíciót biztosítottak a számukra. A lelkészekkel egyenrangú fizetésüket a városban csak a főbíró illetménye előzte meg. De országos szinten is előkelő helyet foglaltak el keresetük révén: 1789-ben 500, 1796-ban 600, 1828-ban pedig már 690 RFT-nyí, azaz egy jobb katolikus főgimnáziumi tanáréval megegyező készpénzfizetésben részesültek. Sőt, a számtalan jogcímen folyósított egyéb juttatás (ügyleti díjak, gyertyapénz, tűzifa stb., stb.) mellett Debrecen városa a kollégiumi tevékenységen túl is igényelte szakértelmüket: a professzorok orvosi, jogi, geometriai, számviteli ismeretére éppúgy gyakran mutatkozott fizetőkép kereslet a 20 ezres településen, mint például az idegennyelv-tudásukra. Mindezek alapján elmondható, a debreceni professzorok nemcsak tisztas fi-

² A probléma részletes feldolgozása: *Ugrai János*: Kiváltságosok és kiszolgáltatottak. Fizetési és megélhetési viszonyok az oktatásban kétszáz évvel ezelőtt. = Iskolakultúra. 2004. 6-7. sz. 156-165.

zetéssel számolhattak, hanem automatikusan társadalmi megbecsülés is övezte munkájukat, s ambícióik függvényében valódi meggazdagodásra is gondolhattak. (A legkirívóbb példa Hatvani István professzoré, aki szerény származása ellenére, közel négy évtizedes tanári, orvosi és gazdálkodói tevékenységének az eredményeként majdnem 16 ezer Ft-os vagyont hagyott hátra 1786-ban bekövetkezett halálakor. Ez Debrecenben 5-6 rangos vagy 20 szerényebb ház árának számított.) Okkal vonja le a tanulságot a kérdést részletesen tárgyaló Rácz István, hogy a debreceni professzorokra is jellemző gyakori panaszkodás a fizetések miatt nagy valószínűséggel megalapozatlan vagy legalábbis túlzó volt.³

Ezzel szemben a pataki kollégium kétszáz évvel ezelőtt valóban képtelen volt méltó körülményeket teremteni tanárainak. Ez a professzorok készpénz-juttatásaiból is kitűnik: debreceni társaikhoz képest jóval szerényebb (közel kétharmadnyi) összegből gazdálkodhattak. Igaz, Patakon nagyobb volt a súlya a tanárok bor-, gabona-, só-, szénajárandóságainak, de ez is csak a pataki viszonyok archaikusságát, kezdetlegességét jelzi. Ráadásul a természetbeni juttatások nagy aránya a tanárok kiszolgáltatott helyzetét fokozta, hiszen egy-egy válságosabb esztendő hatása rögtön a gabona-, bor- és szénaadagok nagyságán és főként ezek minőségén csapódott le. A fizetések vegyes összetétele révén az előjáróknak lehetőségük nyílt bizonyos, a tanárok számára káros korrekciók megtételére is. Erről árulkodik például Szombathi János rektor-professzor egyik 1808. évi levele. A kitűnő tanár ebben arról panaszlik, hogy fizetésemelés címén 1805-ben a készpénz járandóságot valóban megnövelték a korábbi 425-ről 510 forintra, de elhagyták a papiros-, só-, gyertya- és fajuttatást. Ám a fa ára a háromszorosára, a gyertyaé pedig a korábbinak a másfélszeresére nőtt az elmúlt években. Így Szombathi számításai alapján a korábban megkapott anyagokra 160 forintot kellett költeniük, tehát a tanárok három év alatt az emeléssel lényegesen rosszabbul jártak, mintha a régi juttatásokat kapták volna.

A kollégium a már megszavazott intézmények folyósításával is gyakorta elmaradt, a pontos és maradéktalan utalás a körülmények kivételesen sze-

³ *Rácz István: Az ország iskolája. A Debreceni Református Kollégium anyagi erőforrásai. Debrecen, 1992. 275-277.*

rencsés alakulásától függött. Többször előfordult, hogy az iskola évekig egy-egy tanár adósa maradt. A legfeltűnőbb Kövy Sándor professzor esete. Egyrészt azért, mert Kövyről nyugodtan kijelenthető, hogy a XIX. század első harmadában a legértékesebb pataki professzor volt: egyedül neki köszönhették, hogy – országszerte híres és elismert jogásként – a pataki kollégiumba özönlöttek a magas tandíjat fizető joghallgatók. Másrészt azért, mert mindezek ellenére egy kisebb vagyonyyi, közel kétezer forintnyi hátraleköt halmozott fel vele szemben az intézmény, amit Kövy halála után nem kevesebb, mint öt évvel kaphatott csak meg kétségbeesett özvegye.

Egyes, ehhez hasonló esetekben az az alapos gyanú is felmerül a levéltári iratok olvasójában, hogy az előjárók nem is feltétlenül tettek meg mindent annak érdekében, hogy kötelezettségüknek mihamarabb eleget tegyenek. Legalábbis minden jel erre mutat Beregszászi Nagy Pál ügyében. Beregszászi mindössze öt évig tanított a kollégiumban a XIX. század első éveiben, majd az őt ért rágalomokra hivatkozva benyújtotta lemondását. A kollégium vezetői sem ragaszkodtak a maradásához, s meglehetősen gyorsan megtalálták az utódját. Ám közel sem jártak el ilyen sietséggel mindössze 140 forintos tartozásuk kiegyenlítésével: több mint két évet kellett várnia pénzére az egyre türelmetlenebb Beregszászinak.

Az eddigiekből kitűnik, hogy a pataki professzorok viszonylag szerény anyagi megbecsülése kiszámíthatatlansággal párosult. Ráadásul Sárospatak Debrecennel ellentétben nem volt alkalmas a tanárok társadalmi ranggal (például polgárjoggal) való felruházására vagy szaktudásuk más irányú kiaknázására sem. Mindez azonban természetesen nem jelentett a számukra automatikusan nyomorgást. A nagyjából egy közepesen megfizetett lelkész jövedelmével bíró tanárok ugyanis még így is viszonylagos jómódban élhettek: egy tehetősebb paraszthoz hasonlóan egy-két szolgálot tartottak, és kiterjedt háztáji gazdálkodással, valamint általában egy-egy kisebb szőlőbirtokkal is rendelkeztek. Saját maguk és családjuk eltartásához azonban feltétlenül szükségük volt e kiegészítő jövedelmi forrásokra. Az anekdotákban gazdag pataki diákvilág szerint a tanárok személyesen nem vettek részt a gazdálkodásban: az egyik történet szerint Szombathi professzor saját tehenét zavarta ki az udvarukból, mert nem ismerte meg az állatot; Kövy Sándor pedig – nem tartván számon saját ingatlanjait – egyszer megvásárolta azt a szőlőföldet egyik tanítványától, amely már régen az övé volt.

A pataki kollégium kisinternátusa

A megmosolyogtató esetek valóság tartalmát nehéz kétszáz év távlatából megállapítani. Az azonban bizonyosnak tűnik, hogy az általuk sugalltnál lényegesen nagyobb súlyt helyeztek a birtokok feletti örökösre és bőséges levelezésük egyértelműen arra utal, hogy a mégoly szerény – sokszor 100 forintos jövedelmet sem termelő – földcsékek eredményei is fontosak voltak a mindennapi szükségletek fedezéséhez. Egyedüli kivételként Kövy említhető; ő valóban számos birtokdarabot vásárolt, s az a iuxust is megengedhette magának, hogy Pesten divatos kocsit beszerzésére gondoljon. Ám azt nem tartjuk valószínűnek, hogy a tudományos akadémia alapszabályának elkészítésében is résztvevő, számos szakértői jelentés megírására felkért, országos hírnévű jogász annyira elrugaszkodott volna az apró-cseprő ügyek intézésétől, hogy saját földjének megvásároltatásával be lehetett volna csapni.

Ha a járandóságok folyósítását ügyel-bajjal teljesítette is a kollégium, egy nagyon fontos területen csaknem teljesen kudarcot vallott tanáraival szemben. A szállás, a tanári lakások biztosítása terén sokszor valóban megalázó helyzetbe kerültek a pataki katedrák betöltői. Tóthpápai Mihály or-

vosdoktor például 1798-ban az ideiglenesnek szánt szűkös, egészségtelen, alkalmatlan lakása miatt panaszkodott: a pincéből edényekkel hordják a vizet, nem lehet egy ablakot sem kinyitni, amelyeket még egy vasrostély sem véd, a cselédház télen lakhatatlan, és ezért a cseléd és az ő felesége télen egy szobában szorong. Összességében az egész ház „udvarostól szoros”. A levélben jelzi, hogy kénytelen lakhelyét és hivatását megváltoztatni, amennyiben nem változik a méltatlan helyzet.

Kövy Sándor, a „városi élethez szokott ember” Szentgyörgyi professzor házában kapott két összenyló szobát, s bár jól megférte társával, úgy érezte magát, „mint az utas a vendégfogadóban.” Sőt, 1822-ben, szolgálatba állása után közel harminc évvel még mindig arról panaszkodott, hogy nem kapott illendő szállást, s ezért keresett magának egy megfelelőt. Ezt viszont nem fedezte a 200 Ft-os kvártélypénz, amellyel ráadásul harmadik éve tartozott neki az iskola. A professzor határozott levelében felvetette a távozás gondolatát is, mondván mindenki csodálkozik a béketűrésén.

A különböző javítás előtti felmérések és egyéb leltárjegyzékek egyaránt azt mutatják, hogy a tanárok kifejezetten rossz állapotú, a közeli Bodrog áradásától és a tűztől egyaránt fenyegetett, gyakran a korabeli szóhasználat szerint „összeomlás szélén” álló házakban laktak, s a viszonylag népes háznép (feleség, gyerekek, néhány cseléd) ellenére is ritka volt a kettőnél több szobás lakás. Ezek a helyiségek igen szegényesen voltak berendezve, a kor tehető polgárai vagy birtokos nemesei számára magától értetődő kényelmi berendezések egytől-egyig hiányoztak a tanári lakásokból.

Ugyancsak igen elgondolkodtató a munkaképtelenné váló professzorok sorsa. A nyugdíjazás teljes megoldatlansága nyomán az egyházi előljárók (főgondnok, szuperintendens, egyházkerületi gyűlés) figyelmességén, illetve az adakozó hívek elszántságán múltott egy-egy szerencsétlen tanár megmenekülése a végromlástól. Klasszikus esete ennek az összefogásnak Porkoláb István professzor megsegítése. A szélütés miatt viszonylag fiatalon visszavonulni kénytelen tanárt könyvtárának megvásárlásával segítette ki egy időre az intézmény. De igazán megnyugtató, hosszú távon is hatásos megoldást nem találtak ekkor sem, így többször kellett újabb, alamiznaszerű, eseti segélyekért folyamodniuk a helyette eljáró rokonoknak.

A szó legszorosabb, legdrámaibb értelmében tehát nem nyomorogtak a pataki professzorok sem. Nem éheztek és a legszükségesebb használati

tárgyakat is be tudták szerezni. Elérték környezetük átlagának életszínvonalát, s kevéssel meg is haladták azt. Ám az messze elmaradt például debreceni társaikétól, sőt környezetük jobban fizetett lelkészeitől vagy orvosaitól is. Egzisztenciájuk nem tekinthető biztosnak, hosszú évekre megalapozottnak. Vagyonuk és egyéb bevételi forrásuk nem volt elegendő arra, hogy akár átmeneti, egy-két éves betegséget – netán alkotói tevékenységet – is átvészeljének a segítségével. Lakásaik többségének az állapota pedig egyenesen kétségbeejtőnek számított már a kortársak szemében is. Összességében kijelenthető: életmódjuk inkább hasonlított egy átlagosnál kicsivel jobban élő paraszthoz, mint a település vezetőiéhez vagy a régió befolyásos nemesíéhez.

Ez a körülmény nyilvánvalóan további következményekkel járt az iskola hangulatára nézve. A legelismertebb professzorokon kívül a többiek gyors cserélődése, egy-egy üresen maradt katedra kínosan nehézkes betöltése, a nem túl csábító tanári állásba kerülők társadalmi helyzete és tanulmányi előmenetele mind-mind olyan tényező, amelyeknek az alapos vizsgálatára van szükség ahhoz, hogy újabb elemmel gazdagítsuk a pataki kolégium sokat emlegetett radikalizmusát magyarázó okokat.⁴

⁴ Közleményünk a 2005. február 23-án Sárospatakon, a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Karán rendezett „Csokonai Vitéz Mihály, a költő és professzor” című konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

VINCZE TAMÁS

Egy XIX. század végi olvasmányjegyzék tanulságai

Tanulmányomban annak a hipokrizisnek a különböző oldalait szeretném bemutatni, amely a 100–120 évvel ezelőtti leánynevelés egyik legfontosabb területét: a lányok olvasmányainak meghatározását jellemezte. Már az akkori pedagógusok is tisztában voltak azzal, hogy az olvasmányok hatása (a fantázia révén) gyakran erősebb, mint az iskolában készen kapott információk jellemformáló ereje. A leányok magánolvasmányaiban nem partnert láttak, nem az iskolai nevelés segítőkjeként könyvelték el az otthoni olvasmányélményeket, hanem éppen munkájuk eredményességének egyik veszélyeztetőjeként. Ezért próbálták kontrolljukat a növendékeik olvasmányaira minél erősebben kiterjeszteni, hiszen akkoriban az iskola ellenőrző és káros konkurens hatásokat kiszűrő törekvése nemcsak a lányok könyveire, hanem társas kapcsolataira, vallásgyakorlatára, egyáltalán minden szabadidős tevékenységére vonatkozott.

Pedig a Nemzeti Nőnevelés című folyóirat cikkeiben és a leányneveléssel foglalkozó könyvekben minduntalan visszatér az a kijelentés, hogy az adott korban már a lányoknak is széleskörű műveltségre van szükségük. Valójában azonban – s itt érhető tetten az első mondatomban említett hipokrizis – mind az iskolai órákon feldolgozott olvasmányok, mind az otthoni elolvasásra ajánlott művek egy igen behatárolt, tartalmában korszerűtlen s a lexikális ismeretek mennyiségét tekintve is szegényes műveltség elérését tették hozzáférhetővé. Szerencsés volt az a leánynövendék, akinek a szülei gazdag könyvtárat gyűjtöttek össze, és nem a nőnevelő intézetek tanárai által gondosan megszürt olvasmánylisták alapján választották ki leányuk számára az olvasnivalót.

A kor iránycikkein, a leányolvasmányok kiválasztásának szempontjait taglaló fejtegetésein túl igazából mégis egy ilyen ajánló gyűjtemény, egy

serdülő leányok számára összeállított olvasmányjegyzék adhat árnyaltabb képet arról, hogy milyen típusú olvasmányokat is tartottak üdvösnek, építő jellegűnek a leányok számára a hajdani leányiskolai tanárok, ez mutatja meg azt is, hogy milyen kritériumok állhattak a válogatás háttérében, milyen hatást kívántak elérni az adott olvasmányokkal. Egy ilyen jegyzék elemzésének a legnagyobb hozadéka az, hogy segítségével megállapíthatjuk, mennyire hitelesek a kortárs íráscikkek jelszavai, mennyire fedték egymást a nőnevelésben képviselt vezérelvek és a gyakorlatban kínált, kínálható olvasmányválaszték. Nem szabad azt gondolni, hogy egy ilyen olvasmányjegyzék száraz és érdektelen; sőt igenis izgalmas olvasmány, a tartalomelemzés módszere számára nagyon is alkalmas alapanyag. Ezért is örültem annak, amikor a debreceni egyetemi könyvtárban rábukkantam egy olyan serdülőleányok számára összeállított olvasmányjegyzékre, amelyet a Mária Dorothea Egyesület Tanítónői Szakosztálya készített 1891-ben.¹

Ennek a jegyzéknek a legnagyobb részét a magyarul hozzáférhető alkotások felsorolása és rövid ismertetése teszi ki, s bár a függelékben angol, német és francia nyelven elérhető olvasmányanyagot is bőségesen egybegyűjtöttek, felsoroltak, én csak a magyar rész elemzésével foglalkoztam. A Mária Dorothea Egyesület említett szakosztálya ebben a jegyzékben összesen hatvan könyv címét sorolja fel, s utána rövid szinopszist ad az egyes könyvekről. Mivel azonban ezek között gyűjteményes kötetek is vannak, az ajánlott művek, alkotások száma nyilvánvalóan némileg több.

A szakosztály tagjai csak azokat a magyar irodalmi műveket vették fel ajánlásukba, amelyeket a tagok többsége ismert és elolvasásra méltónak ítélt. Egyfajta irodalmi kánon, ifjúsági irodalmi kánon megfogalmazása és lefektetése is volt tehát a cél a nőnevelés segítése, orientálása mellett. Azok a könyvek, amelyeket csak egy-egy tag ismert, bármennyire is megfelelték volna az akkori nőnevelés céljainak, nem kerültek bele a válogatásba. Az összeállítás megvizsgálása során tehát ifjúsági irodalmi kánont, nőnevelési célrendszert, gyermekképet (a 120 évvel ezelőtti serdülő lány felnőtt gondolkodásban meglévő eszményét) egyaránt rekonstruálhatunk.

¹ Serdülő leányok olvasmányainak jegyzéke. Összeállította: a Mária Dorothea Egyesület Tanítónői Szakosztálya. Méhner Vilmos kiadása, Bp., 1891.

Első feladatul azt tűztem ki magamnak, hogy egy kategóriarendszer felállításával csoportokba rendezem a jegyzékben szereplő könyveket. A kategóriarendszer kiépítésében a hagyományos olvasáskutatási vizsgálatok terminusait követtem, némely esetben megnevezte a döntést, hogy egy-egy mű egyaránt beilleszthető két kategóriába is, ilyen esetben a szűkebb típust megnevező kategória kapott prioritást. (Pl. külön kategóriát alkotnak az életrajzok és külön csoportot a történeti tárgyú művek, bár jó pár életrajz történelmi hírességekhez kötődik, mégis a szűkebb csoportba, a biográfiaiak körébe soroltam őket.)

Az alábbi kategóriákat állapítottam meg:

- mesék és regék → 5 munka
- regények és elbeszélések → 26 könyv
- életrajzok → 12 mű
- történeti tárgyú munkák → 5 mű
- verseskötetek → 3 kötet
- útleírások → 5 munka
- természetleírás → 1 könyv
- erkölcsnemesítő művek → 2 munka
- népszerűsítő neveléstani munkák → 1 könyv

Természetesen a 60 könyv közül a legtöbb (szám szerint 26 munka) a regények, elbeszélések kategóriában található. Csodálkozva fedeztem fel, hogy számos előzetes feltételezésem megcáfolódott a regényekkel kapcsolatban, ugyanis a jegyzék elolvasása előtt próbáltam magamban körvonalazgatni, milyen írásokat is szemelgethettek ki a XIX. századi irodalomból a leányifjúság számára. Furcsa módon Jókai és Mikszáth elég jelentéktelen alkotásokkal szerepelnek; a nagy mesemondótól nem a híres romantikus regényeket vették be a listába, hanem kevésbé ismert elbeszéléseket, „A nagyenyedi két fűzfa”, valamint a „Koronát szerelemért” című alkotásokat. A nagy palóc sem járt jobban, tőle „A két koldusdiák” és a „Magyarország lovagvárai képekben” című könyvek szerepelnek a jegyzékben. Elgondolkodtató, hogy Mikszáth más műveit, elbeszéléseit nem tartották leányok könyvespolcára valónak, holott 1891-re már több munkával is beírta nevét az irodalomtörténetbe. Igaz, a máig kedvelt Mikszáth-regények nagyobbik része 1891 után születik, azonban az összeállítás készítői „A tót atyafiak”

és a „Jó palócok” című elbeszélés-gyűjteményeket sem adták volna növendéklányok kezébe.

Mostohán bántak a válogatás szerkesztői Eötvös Józseffel is, akinek csak egy elbeszéléskötetét és egy regényét veszik fel az ajánlásba. Furcsa módon ez a regény éppen a „Nővérek”, amelyet a mondanivalója alapján nemigen lehetne a serdülők számára könnyen értelmezhető művek közé sorolni. Hiányzik viszont a jegyzékből „A karthauzi”, amely szintén nem könnyű olvasmány, de a hős küzdelmei (belső vívódásai) talán közelebb álltak volna a leányifjúság érdeklődéséhez. Ez a regény valószínűleg éppen női szereplői (pl. Júlia) miatt esett ki a jó szívvel ajánlható könyvek sorából.

Számomra a jegyzék legmeglepőbb tételeit Vas Gereben művei jelentették. Aránytalanul nagy hangsúlyt kap (a 60 könyvből 10 kötetrel szerepel) ez a már kortársai által sem különösképpen sokra értékelt író. Elgondolkodtató, mi készítette a Mária Dorothea Egyesület tanítónői szakosztályát Vas Gereben munkásságának ilyen mértékű túlértékelésére. A háttérben két okot feltételezek: egyrészt Vas Gereben korrajzai tipikusan magyar atmoszférájú alkotások, ily módon tehát alkalmasak lehetnek a bírálók szemében a nemzeti érzület fejlesztésére, ami az akkori nőnevelésben kitüntetett szempont volt. A másik ok valószínűleg Vas Gereben egyszerű, könnyen érthető stílusában, a hétköznapi életből ellesett alakjaiban keresendő. Való igaz, Vas Gereben világa távol áll például Jókai gyakran nehezen elképzelhető, különleges, egzotikus helyszíneitől, meglepő fordulataitól, bonyolult lelkű szereplőitől. A kettő közül mégis Jókai regényei ragadták volna meg jobban a leányolvasók képzeletét éppen szokatlan helyszíneikkel, átlagosnak semmiképp sem nevezhető figuráikkal: a földhözragadtabb, kevesebb érdekességet nyújtó Vas Gereben-műveket nem lehet tipikusan ifjúsági olvasmányoknak tartani.

Egyébként valódi ifjúsági irodalom alig akad a válogatásban. Ennek oka, hogy ilyen akkoriban Magyarországon nem is nagyon létezett. Azért kétféle kisebb csoport jelen van a jegyzékben: egyrészt külföldi regények magyar fordításai – így pl.: A szív (De Amicis), A kis lord (Burnett), Verne-regények (Sztrogoff Mihály, Utazás a holdba és a hold körül) –, másrészt leányiskolai igazgatónők irodalmi próbálkozásai, amelyek mára teljesen eltűntek az irodalmi köztudatból, annakidején is valószínűleg csupán az írónők iránti tiszteletből válogatta be őket a listába a szakosztály. De Gerando

Antonia és Uhlr Józsa regényeiről van szó, amelyek többnyire nem szórákzóató, hanem erősen didaktikus célzattal íródtak, így élvezhetőségük is kétségbe vonható. „Kezdetleges” alkotások ezek – ez a jelző a kortárs György Aladártól származik –, egyedül a szándék tiszteletreméltó, az, hogy be akartak tölteni egy űrt, egy hiányt, magyar ifjúsági regényt akartak a leányolvasók kezébe adni. Fogalmat lehet alkotni ezen művek színvonaláról, stílusáról a jegyzékben közölt rövid szinopszis alapján is. Így pl. Uhlr Józsa: „Ágról szakadt senkié” című regényét az alábbi módon ismertetik: „Az író-nő e műben egy a forradalom zűrzavaraiban elveszett kis grófleány történetét írja meg eleven vonásokkal. A hazaszeretnek, a míveltségre és tökéletesedésre való erős törekvés érzelmeit kívánja az író-nő e műve által a gyermekleányka lelkében felkelteni. Simább magyarosabb nyelven előadva egyike lehetne e mű a legsikerültebb ifjúsági iratoknak. Így főként irányza-táért ajánlható 14 évesnél idősebb leánykák-nak.”²

A 60 mű között viszonylag nagy csoportot képviselnek az életrajzok. Nem csodálható, hiszen a XIX. század nagy lendületet adott a biográfia-irodalomnak, s ezek a művek a példakép-közvetítés direkt szándékával kerültek be a jegyzékbe. Azok a történelmi alakok, akiknek élete e biográfiák lapjain megelevenedik, általában korban és karakterben is messze álltak az akkori leányifjúságtól. Szent Mónika, Szent Fabiola, Ráskai Lea már csak a történelmi távolság miatt is kevésbé jó választásnak minősíthetők, azontúl a róluk szóló könyvek esetében túlon-túl nyilvánvaló a fent említett didaktikus célzat. Kevesebb életrajz is elég lett volna, viszont több verseskötetet kellett volna beválogatni a listába.

A három verseskötet önmagban is minősíti a gyűjtemény szerkesztőit. Ezek közül egy a vallásos érzület ápolását célozza (a Kőrösy László által szerkesztett „Katholikus költők” című antológia), egy másik hölgyköltők alkotásait mutatja be, a harmadik kötet pedig Tompa Mihály Virágregéit foglalta magába. Ennél azért jóval gazdagabb volt XIX. századi líránk, még akkor is, ha annak egy jelentős része nem kifejezetten serdülőkorúak számára íródott alkotás.

Számomra sokat elárult a jegyzék azon tétele, amely egy franciából fordított neveléstani munka „Leányaink és fiaink” címmel. Ez ismét túl di-

² Serdülő leányok olvasmányainak jegyzéke, 49-50.

rekt módon utal a későbbi szerepre való felkészülés fontosságára, azontúl egy olyan nőideált sugall, amelynek megtestesítője egyedül csak a családi körben, a gyermeknevelésben találhatja meg élete célját. Nyilván témája miatt sem érdekes még a serdülő lányok számára ez a munka, csak később – talán gyakorló anyaként – kezdenek majd el komolyabban érdeklődni a nevelés gyakorlatias kérdései iránt. Ennek bekerülése tehát szintén szerkesztői melléfogásnak minősíthető, bár a szinopszisban utalnak arra, hogy a francia szerző élettörténetek tanulságos példáiból vonja le következtetéseit. Hasonló túlkapas a két par excellence erkölcsnemesítő munka beemelése, Henri Marion „Az ember kötelességei és jogai” című műve – a szinopsziszból leszűrhetően – a korabeli serdülő számára is unalmas, érdektelen, száraz olvasmány lehetett.

György Aladár, a korszak neves pedagógusa, a Nemzeti Nőnevelés című folyóirat ismert szerzője vállalkozott bevezető tanulmány írására az összeállítás elé.³ A tanulmányban a szerző kiválóan rámutat mindazokra a hiányosságokra, ellentmondásokra, amelyek az akkori leányolvasmányokkal kapcsolatban felmerültek; egyfajta burkolt diagnózist ad a kortárs nőnevelés betegségeiről. Gondolatai közül érdemes néhányat kiemelni és bemutatni, mert így ütközik ki igazán az az óriási ellentét, amely a jegyzék és ez elé írott bevezető tanulmány között feszül. Szinte meggondolatlan-ságnak is tűnik a jegyzék és a tanulmány összekapcsolása a szerkesztők részéről, hiszen György Aladár írásában haladó gondolatokat szólaltat meg, erős kritikával illeti a leányolvasmányokkal kapcsolatos hagyományos szemléletet, a gyűjtemény, az ajánlás pedig már a maga korában is korszerűtlen, anakronisztikus volt. Nem a beválogatott szerzők miatt, hanem a válogatás szempontjai, vezérelvei miatt elsősorban. Az 1891-es lista megszerkesztésének szempontjai az 1840-es évek nőnevelési törekvéseit tükrözik. Beszédes ez a lista azért is, mert leleplezi azokat az adósságokat, amelyek az akkori magyar irodalmat terhelték. A népszerűsítő ifjúsági művek, a lányregények, az állattörténetek, a kalandregények hiányát. Ezek a XX. század elején nőnek ki lassacskán az ifjúsági irodalom talajából.

György Aladár megemlíti, hogy a magyar nőnevelési irodalomban az olvasmányok megválogatásának elméletével foglalkozó írások egészen Ga-

³ György Aladár: A serdülő leányok olvasmányai. = Serdülő leányok olvasmányainak jegyzéke, 7-30.

kács Éva fellépésétől számíthatók. Nem is kevés ilyen témájú írás látott napvilágot a XIX. században, ezek nagy része azonban kompiláció, s éppen ezért az olvasmányok szelekciójára vonatkozó elméleti irodalom nem is tudott hatni a gyakorlatra, mivel a jellegzetes frázisokon nem is tudott felülemelkedni. Ez a megállapítás látszólag megindokolja a gyűjtemény létrejöttét, valójában azonban utal a jegyzék összeállításának korlátaira, gyengeségeire is. Milyen talajon, bázison állhat egy ilyen ajánló lista, ha nincs eredeti és szilárd elméletrendszer, amely irányítaná a kiválasztást? Idegenből importált elméletek páncéljában nehéz ítélkezni a magyar irodalom választéka felett, amely természeténél fogva más megítélést követel, mint a német, angol vagy francia irodalmi kínálat.

György Aladár második merész megállapítása a következőképpen hangzik: „Jelenlegi ifjúsági irodalmunk [tehát az 1890-es évek eleji] túlnyomólag sekélyes aggszúzi felfogásoknak hódol...”⁴ A szerző követeli, hogy a tiszta szerelmet ábrázoló műveket ne számúzzék a leányszobák polcairól. Úgy véli, hogy a kegyetlen vérengzések vagy a háborúban kitüntetett hősiességek olvasása jóval rombolóbb a leánylélekre nézve, mint szerelmi történetek megismerése. Haladó és kiegyensúlyozott felfogást tükröz a bevezető tanulmány szerzőjének ez a gondolatmenete, de a jegyzék – mintha éppen a sekélyes aggszúzi álláspontra kívánna ragyogó példaként szolgálni – kifejezetten ellentmond ennek a bátor követelésnek. A szinopsziszokat végigolvasva nincs egy valódi szerelmes-regény a bemutatott könyvek között, a magyar irodalom alkotásai közül nem válogatták be a férfi-nő kapcsolatot boncolgató írásokat, holott a XIX. században bőségesen születtek ilyenek.

Egy további fontos, lényeges és igen előremutató megjegyzés az akkori leányifjúsági irodalomról a bevezető tanulmányban az, hogy a *negatív erények ajánlása*, felmagasztalása jellemző rá. György Aladár a negatív jelző alatt a passzivitást, az önkorlátozást, az önálló kezdeményezés hiányát érti: Ilyen negatív erények: az önmérséklet, a lemondás, a szerénység, a visszahúzódás stb. A szerző szerint ez a középkori askétikus embereszmény egy kései maradványa, felbukkanása az irodalomban. Ez a fajta visszahúzódás anakronisztikus a XIX. század végén, a különböző társadalmi mozgalmak

⁴ György Aladár i. m. 12.

korában, amikor az emberek kilépve a család szűk köréből egyesületek és szervezetek keretében kamatoztatják képességeiket. Így érvel a szerző: „Nem Potemkin-féle festett falak között élünk többé: Az életbe kell vezetnünk olvasmányai által a serdülőleányt s ez az élet többé nem a negatív erények hálózata.”⁵

Merész kijelentés volt ez akkor, amikor Európában ugyan már jelentős fejlődési fokra jutott a nőmozgalom, Magyarországon azonban a felsőbb és a polgári leányiskolák értesítőinek programírásaiban még mindig a hagyományos női ideált, a családi körbe visszahúzódó, önmagát a család oltárán feláldozó női magatartást emelik piedesztálra. S ezen a ponton is élesen szemben áll a bevezető tanulmány a listában kijelölt művekkel. Szent Mónika, Ráskai Lea inkább egy kontemplatív életvezetésre adnak példát. Igaz, Lorántffy Zsuzsanna és Teleki Blanka életrajza is megtalálható az ajánlatban, ezek már a tevékeny nőtipust mutatják be. (Bár minkét esetben az elhivatottság mellett a társadalmi pozíció és az anyagi helyzet is segíti az emberbarát tervek kivitelezését, a különböző alapításokat.) Ezen túl a két hölgy mint iskolaalapító tesz szert hírnévre, így az összeállítók mintegy sugallják, hogy ez a női tehetség világban való érvényesülésének elsődleges terepe.

Összegzésként tehát megállapítható, hogy a tanulmányíró nézetei és a jegyzékben deklaráltan, illetve rejtetten megjelenő „tanterv” több helyütt is polemizálnak. A jegyzék – ezzel a bevezetéssel – önmaga hatását, hitelességét gyengíti, bár nyilván sokszoros kompromisszum eredményeként jött létre. A válogatásról kimondható, hogy nem csupán szegényes, de az akkori serdülő leányok érdeklődését, életkori sajátosságait sem veszi figyelembe. Mindent ural a tanító szándék, a nevelési célok nem egyszerűen felülírták, hanem teljesen kiszorították a szórakoztatás igényét. Az iskola úgy akarja megszélesíteni és egyben legyőzni a veszélyes ellenlábast, a magánolvasmányt, hogy második iskolát csinál belőle, saját szempontjainak rendeli alá. Az iskola a lelkes és a burkolt célokkal talán tisztában sem lévő pedagógusírók segítségével próbált létrehozni egy leányregény-irodalmat is, mintegy ellensúlyozandó a serdülőleányok jellemére szerintük nem építően ható regényeket. Ezen nem kell csodálkozni, hiszen az akkori iskola a fenn-

⁵ György Aladár i. m. 17.

tartó meghosszabbított karját jelentette, az állam meghosszabbított karját vagy az egyházét, attól függően, kinek a kezében volt. Így az értékrend meghatározásában is a fenntartó érdekeit s az uralkodó szellemiséget tartotta szem előtt. Nem véletlenül találunk az elemzett jegyzékben annyi nemzeti öntudatot, érzületet erősítő olvasmányt (még a regények között is)!

Talán szokatlan vállalkozás, hogy a XIX. század végi nőnevelés deklarált és rejtett céljainak ellentmondásáról egy serdülőlányok számára ajánlott olvasmányokat tartalmazó jegyzék alapján próbáltam írni, de remélem, sikerült egy kicsit árnyaltabban bemutatni a 120-100 évvel ezelőtti nőnevelés belső ellentmondásokkal, az előbbre jutást gyakran gátló makacs hagyományokkal megterhelt cél- és feladatrendszerét.

Balogh István: Eszter-lánci céna 1.

TÉGLÁS ZSOLT

Hagyomány és nevelés

*„A hagyományok ápolásában mindig azt tartjuk szem előtt,
hogy mit merithetünk belőle,
hogyan élhetünk általa tartalmasabb, emberibb életet.”*
(Kiss Margit)

Napjainkban gyermekeink a Barbie-babák és a számítógépes játékok bűvöletében élnek, de szerencsére egyre több az olyan pedagógiai törekvés, melyben felértékelődik a hagyományőrzés szerepe és felismerik, hogyan lehet a hagyományápolás motiváló hatása által nemes nevelési célokat elérni. Nagy szükség van erre, főleg manapság, amikor gyermekeinkre fokozottabban zúdul a globalizálódó világunk felszínes, a pillanatnyi örömszerzésben gyökerező szubkultúrája.

De mit is értünk hagyományon?

A magyar nyelv értelmező szótára szerint, a hagyomány: „Olyan szellemi alkotások összessége, amelyet valamely közösség a maga termékeként ismer, őriz és ad tovább a későbbi nemzedékeknek.” A hagyomány tehát örökítendő érték.

Itt felvetődik azonban a kérdés, hogy mit tekintünk értéknek? Mindenki mást és mást. Állandóan formálódó világunkban folyamatosan értékeket hozunk létre és választásaink révén nap mint nap értékelünk. Vannak azonban általánosan elfogadott, „közös értékeink”, melyek kiválasztásának elvi kérdéseiben sokat segítenek a filozófia rész tudományai: a pedagógiai axiológia és a pedagógiai hermeneutika. Az értékelméleti viták kapcsán osztom Gáspár László azon nézetét, mely szerint érték az emberi tevékenység minden olyan eredménye, amely a mindenkori emberi életet tartalmasabbá, gazdagabbá teszi. Ilyen érték többek között a műveltség, a kulturális örökség, a hagyomány, melyeknek közvetítésével és átszarmaztatásával segítjük az egyén társadalomba való beilleszkedé-

sét. Ezen értékek közvetítése pedig a nevelés folyamatában valósul meg, mivel a nevelés mindig egy értékközvetítő és értékteremtő tevékenység.

A hagyomány és nevelés kapcsolatáról többek közt ezt olvashatjuk a Nemzeti alaptantervben: „Elengedhetetlen, hogy a tanulók megismerjék népünk kulturális örökségének jellemző sajátosságait, nemzeti kultúránk nagy múltú értékeit... Ismerjék meg a haza földrajzát, irodalmát, történelmét, mindennapi életét... Sajátítsák el azokat az ismereteket, gyakorolják azokat az egyéni és közösségi tevékenységeket, amelyek az otthon, a lakóhely, a szülőföld, a haza és népei megismeréséhez, megbecsüléséhez, az ezekkel való azonosuláshoz vezetnek. Ismerjék meg a városi és a falusi élet hagyományait, jellegzetességeit... Alapozzuk meg tanulóinkban a nemzettudatot, mélyítsük el a nemzeti önismeretet, a hazaszeretetet és ettől elválaszthatatlan módon a hazánkban és szomszédságunkban élő más népek, népcsoportok értékeinek és eredményeinek megbecsülését. Ösztönözzük a fiatalokat a szűkebb és tágabb környezet történelmi, kulturális és vallási emlékeinek, hagyományainak feltárására, ápolására... Magyarságtudatukat megőrizve váljanak európai polgárokká.” A helyi pedagógiai programokban és helyi tantervekben, ahol megfogalmazódik az adott intézmény pedagógusainak „nevelési hitvallása”, azok a nevelésfilozófiai elvek és értékrend, amely alapján az intézmény pedagógusai közösen határoznak az intézmény pedagógiai célrendszeréről, szintén egyre nagyobb szerepet játszik a hagyományápolás.

A hagyományokhoz való kötődés egyfajta biztonságot ad, de emellett a látszólagos állandóság mellett mégis fontos, hogy alkalmazkodjunk az új körülményekhez és kihívásokhoz. Így válik egyszerre a múlté és jelené az a tudás, amely lehetővé teszi a jelen eseményeinek értelmezését, elhelyezését és megértését egy korábbi tapasztalati tudás összefüggésében. A jelenkor beható ismerete nélkül tehát nem tudjuk a hagyományok örökségét hasznosítani. Ha azonban ismerjük és átéljük a jelen központi problémáit, akkor megérthetjük a tradíciók jelentését és üzenetét.

Ebben segít a pedagógiai hermeneutika, az értelmezés tudománya. Gadamer szerint a holt tradíció mindig a felhasználással, a jelenné tétellel válik élő tradícióvá, ezért hagyomány és értelmezés összetartozik. A múlt értékeinek „megértése” az általuk kifejezett hagyomány felélesztése. Ez a „megértési – dekódoló” tevékenység roppant fontos része az egyén és a

hagyomány kapcsolatának, mert „hagyományaink annyit érnek, amennyit gyermekeink fejlődéséhez, azaz a holnap számára nyújtanak.”¹

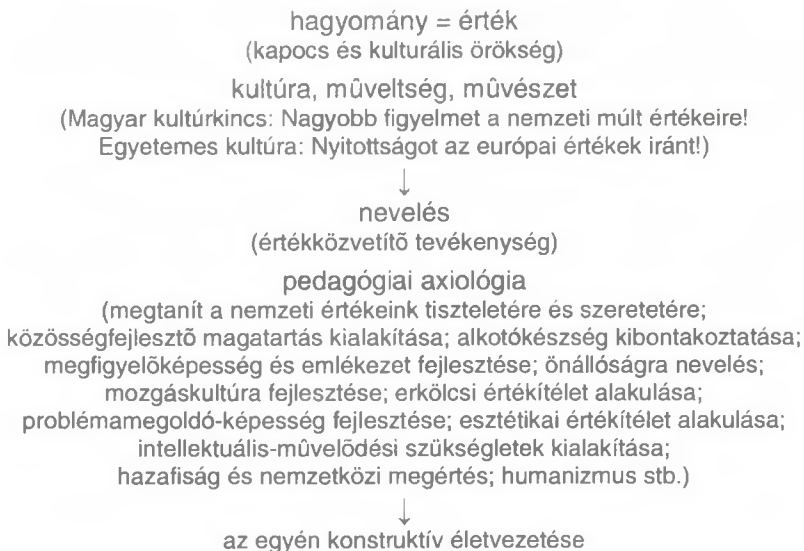
A pedagógiai gyakorlatban rendkívül lényeges, hogy a szokások, hagyományok megismertetését és ápolását az életkori sajátosságoknak megfelelően, tervszerűen és pedagógiai szakértelem segítségével végezzük a gyerekekkel, hiszen a tradíciókhoz fűződő kapcsolatuk nagy mértékben formálja gondolkodásukat és meghatározza ön- és életértelmezésüket. Rengeteg lehetőség kínálkozik arra a tanórai és a tanórán kívüli nevelésben egyaránt, hogy játékos, motiváló formában felkeltsük a gyerekek érdeklődését a hagyományok iránt. Valamennyi tantárgyba integrálható ez a szemlélet (kukoricacsuhéból vagy rongyból babakészítés technika órán; népköltészeti és egyéb népi alkotások funkciójának és hangulatvilágának vizsgálata magyar vagy ének órán; népszokások felélevenítése történelem órán stb.), de kitűnően alkalmasak erre a néptáncsoportok, népdalkörök, táncházak, népzenei gyermekcsoportok, honismereti szakkörök is. Ezáltal a gyermek megismeri az ősi szokásokat, történelmünk mélyre nyúló gyökereit, a társas együttélés szabályait, saját helyét a közösségben, nemi és nemzeti hovatartozását. A különböző kultúrák értékeinek megismertetése pedig fejleszti a toleranciát, a másság elfogadására és megbecsülésre nevel, amire különösen nagy szükségünk van új családunkban, az Európai Unióban.

Fontos, hogy az ismeret jellegű tudás mellé beépüljön a hétköznapi tapasztalati tudás is. Minden képességfejlesztő tevékenység - mint a gyűjtés, kutatás, készítés, hagyományokat leíró dolgozat megírása - és minden a gyermek saját maga által megszerzett tapasztalat érezteti pozitív hatását a tanulásban és kommunikációban egyaránt. Így lehetőség nyílik arra is, hogy több generáció megtalálja egymással az összhangot, a közös kapcsolódási pontot.

Összefoglalásként a következő sémában foglalható össze a hagyomány és a nevelés kapcsolata:

¹ Falvay Károly,

A hagyomány és a pedagógia kapcsolata

Kívánom, hogy mindannyian fedezzük fel azokat a lehetőségeket, melyekkel a hagyományápoláson és értékmegőrzésen keresztül az oktató-nevelő munka valamennyi területén széles látókörű, a másságot elfogadó, öntudatos, teljes emberré neveljük a felnövekvő ifjú nemzedéket.

Gondolataimat Kodály Zoltán szavaival zárom, aki kiváló megtestesítője volt a hagyomány és kultúra (mint érték) nevelés általi közvetítésének:

„Óvodás korban a magyarság tudat alatti elemeinek beültetése, lassú kifejesztése a feladatunk. Magyar mivoltunk épületének, mint egy a földalatti alapjait kell itt leraknunk. Minél mélyebbre épül a fundamentum, annal szilárdabb az épület. Kultúrát nem lehet örökölni. Az elődök kultúrája egy-kettőre elpárolog, ha minden nemzedék újra meg újra meg nem szerzi magának.”²

² Kodály Zoltán,

●
FELHASZNÁLT IRODALOM:

Bábosik István – Mezei Gyula: Neveléstan, Bp., 1994.

Bárczi Géza – Ország László: A magyar nyelv értelmező szótára, Akadémiai Kiadó, Bp., 1992.

Falus Iván: Didaktika, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2003.

Falvy Károly: Ritus és tánc. = Táncstudományi tanulmányok, Bp., 1982.

Gadamer, Hans-Georg: Wahrheit und Methode. Tübingen, 1993.

Horváth László – Palotayné Lengváry Judit: Neveléstan. Nyíregyháza, 2003.

Kodály Zoltán: Visszatekintés I-III. Szerk.: Bónis Ferenc. Bp. 1974-1989.

Németh Károlyné – Téglás Dezsőné: A cigándi bokréta legzsengőbb ága. Cigánd, 2005. Nemzeti alaptanterv. Oktatási Minisztérium, Bp., 2004.

Téglás Zsolt: Kultur und Tradition im Deutschunterricht. Sáropatak, 2005.

Téglás Zsolt: Auf den Spuren von Comenius – Traditionspflege in Ungarns Bildungssystem. = Unsere Kinder – Fachzeitschrift für Kindergarten- und Kleinkindpädagogik, Wien, 2005/3.

Balogh István: Eszter-lánci cérna 2

KISS FERENC

Várkonyi Hildebrand Dezső életútja

Néhány hónap múlva, 2006 májusában lesz 35 esztendeje, hogy elhunyt a XX. századi magyar pedagógiai pszichológia és filozófia egyik legnagyobb alakja, Várkonyi Hildebrand Dezső. Ez a közelgő évforduló inspirált arra, hogy főbb munkáinak bemutatása után – mely írások e sorozat korábbi kötetében jelentek meg¹ – ezúttal életrajzát ismertessem kissé részletesebben.

A fiatal Várkonyi

Várkonyi életrajzához nem sok adat áll rendelkezésre. Legfőbb források ehhez a fennmaradt írásos anyagok, naplórészletek, feleségének, Kisfaludy Erős Piroskának beszámolóí, valamint egykori tanítványainak, munkatársainak elbeszélései (pl. Géczy Etelka, Révész Pál, Tálasi István, Deák Gábor). A vonatkozó anyagok ezenkívül részben az MTA Levéltárában, részben a Sárospatakon lévő hagyatékbán található.

Várkonyi Dezső 1888. augusztus 3-án született az Esztergom vármegyei – ma Szlovákiához tartozó – Kéménd (Kaminin) községben, német származású értelmiségi családban. Az eredeti Czernil családnevet 1890-ben magyarosították Várkonyira. Az apa Czernil Nándor földmérő mérnök volt, aki nagy szerepet vállalt többek között a szegedi árvízvédelmi munkák megtervezésében. Az édesanya Eberhardt Mária, pécsi illetőségű, szintén mérnöki családból származott. A szülők 1885-ben kötöttek házasságot Szegeden, Dezső a hét gyermek közül másodikként született.

Gyermekkoráról keveset tudunk. Annyi bizonyos, hogy apja foglalkozása révén a család gyakran változtatott lakhelyet, így a gyermek Várko-

¹ Vö.: Várkonyi Hildebrand Dezső és a gyermektanulmányi mozgalom. = SPF 17., Sárospatak, 1998. 45-52.; Várkonyi Hildebrand Dezső feldolgozatlan kézírataiból. = SPF 19. Sárospatak, 2000. 105-111.; Várkonyi Hildebrand Dezső a gyermek gondolkodás sajátosságairól. = SPF 20. Sárospatak, 2001. 41-45.

nyi életét a sokszori költözködés jellemezte. Az alapfokú tanulmányokat Esztergomban, a római katolikus elemi iskolában kezdte, de a második osztálytól már Pécssett lakott a család. A fiú osztályzatai az 1-4. osztályban végig kitűnő és jeles rendűek voltak. A gimnázium első négy osztályát szintén Pécssett a Római Katolikus Főgimnáziumban végezte. Ezután Nyitrára költöztek, de az érettségét Várkonyi végül Esztergomban, a Szent Benedek Rendi Főgimnáziumban szerezte meg 1906-ban, jeles eredménnyel.

Várkonyi iskoláskorát az állandó újrakezdés, a biztonságérzet hiánya, az új kapcsolatok folytonos keresése jellemezte. Édesanyjához, aki mélyen válásos volt, szoros érzelmi kapcsolat fűzte. Édesapjával viszont meglehetősen hideg és formális volt a kapcsolata, hiszen ő gyakran alkalmazott rideg, drasztikus nevelési módszereket, s ez kihatott a fiú későbbi nevelési felfogására is. Várkonyi ugyanis gyakran és szenvedélyesen foglalt állást írásaiban, előadásaiban az említett nevelési eljárásokkal szemben. Fivéreivel, lánytestvéreivel kapcsolatát az összetartozás és egymás kölcsönös segítése jellemezte. 1907-ben édesanyja kívánságára beiratkozott a Pannonhalmi Főapátsági Főiskolára, s bencés novíciusként kapta itt a szerzetesek között nem ritka Hildebrand nevet.

A *Naplótöredékek* címmel később felesége által közreadott feljegyzésében érzékletesen írta le azt a légkört, azt a dermesztő csendet és magányt, ami őt körülvette, s azt a szorongást és feszültséget, melyet a néha túlzott szigor és fegyelem keltett benne. „*Idő kell, állandó éjjeli-nappali determinációja a létnek, hosszú hagyomány, hogy az egyes ember magatartása és egész személyi szerkezete objektív formákba, intézményekbe, szokásokba, mozdulatokba, lelki mozgásokba és tettekbe úgy felszívódjon, hogy végül is kialakuljon a 'novus homo', az új ember, a szerzetes.*”²

Várkonyi kritikusan szemlélte ennek az elzárt világnak számos negatív vonását. Fájdalmasan érintette, hogy eltiltották korábban megszokott olvasmányaitól, mert az egyéni tanulmányok ellenkeztek a szerzetesekre nézve kötelező alázatosság elvével. Az itt eltöltött évek alatt rájött: a fegyelmezett élet külső rétege alatt lévő egyéni világnak titkosnak és rejtett-

² *Naplótöredékek* Várkonyi Hildebrand Dezső hagyatékából közreadja Várkonyi Hildebrand Dezsőné. Bp., 1973.

Várkonyi Hildebrand Dezső

nek kell lennie. A cella négy fala közötti magánéletében kellett, hogy lereagálja mindazt, amit az „*emberi természetből a lelki-szellemi és testi fejelem uralma megőrietlenül hagyott: az ösztönök, vágyak, a szexualitás, az egyéni ambíciók és gondolatok tömegét.*”³ Könnyen elképzelhető akár az idézet alapján is, hogy a fiatal szerzetest alapvetően jellemezte egyfajta érzelmi visszafojtottság. A katolikus egyházzal és a Szent Benedek Renddel szembeni ellenérzései végigkísérték életét – eljuttatva őt egészen a rendből való kiválás döntéséig.

Szerzetessé válásában jelentős év volt 1908. Ekkor, 20 évesen ún. egyszer fogadalmat tett – szegénység, tisztaság, engedelmesség – ezt 1911-ben ünnepélyes keretek között végérvényesen is vállalta, majd néhány héttel később áldozópappá szentelték.

Ugyanebben az évben befejezte felsőfokú tanulmányait, és történelem, bölcselet, latin nyelv, valamint nevelés- és oktatástanból középiskolai tanári oklevelet szerzett. Ezután rövid ideig Győrben tanított, majd 1912-ben Budapesten, a Pázmány Péter Tudományegyetemen doktori oklevelet szerzett bölcselet, pedagógia és esztétika tudománykörökben. Rendkívüli tehetsége elismeréseként 1912-ben, 24 évesen főiskolai tanárrá nevezték ki Pannonhalmára, és egészen 1923-ig működött itt ebben a minőségében. Ebből a korszakából származó cikkei, publikációi többek között a Religio és a Szent Gellért című lapokban jelentek meg, és főként filozófiai, pszichológiai és pedagógiai érdeklődését jelezték. Első jelentősebb műve is ekkor jelent meg Aquinói Szent Tamás filozófiája címmel. 16 év után, ifjúkorának mintegy lezárásaként elkerült Pannonhalmáról.

A következő állomás Várkonyi életútjában Pécs, ahol egyetemi magántanárként működött az Erzsébet Tudományegyetemen a logika és a

³ Ugyanott.

logika története tárgyköreiben. Jelentősebb művei még ebben az időben is elsősorban filozófiai témájúak voltak (Pl. Tér és térszemlélet 1925; Az indukció filozófiája 1927), de ebben a korszakában már foglalkozott tanulmányaiban az európai lélektani irányzatok képviselőivel, és ekkor jelentek meg az első olyan lélektani tárgyú művei, amelyek előre jelezték későbbi kutatási irányát. Ilyen volt például „A lélektan alapvetése” című könyve, melyben a pszichológia teoretikus aspektusát hangsúlyozza, ami elképzelése szerint további munkáinak is alapját képezte. Így mintegy filozófiai alapról közelített a mindennapok pszichológiájához.

Tanulmányozta és fordította Meumann, Büchler műveit, a megjelenését követő évben ismertette Pavlov reflex-tanát, foglalkozott Piaget és az alaklélektani irányzat követőinek munkáival, fordította és közre is adta azokat. Közben fenntartotta kapcsolatát a művészetekkel is, főleg a költészettel: megjelentette később híressé vált Madách-breviáriumát, melyben egy egészen sajátos Lucifer-felfogást fogalmazott meg.

1925-ben a pécsi egyetemi könyvtár megbízott igazgatója lett, és elnyerte a címzetes rendkívüli tanár rangot is 1927-ben. 1928-29-ben állami ösztöndíjasként a párizsi Sorbonne egyetemen filozófiát és pszichológiát hallgatott. Tanárai között volt P. Janet és H. Piéron. Tudományos karrierje ettől kezdve töretlenül ívelt felfelé, egészen az 50-es évekig. Ennek jelzője, hogy visszatérve Párizsból, 1930-tól a Szegedi Ferencz József Tudományegyetem nyilvános rendes tanárává nevezték ki, a pedagógiai-lélektani tanszékre.

Érett alkotói korszaka

Szeged rendkívül fontos állomás volt életében, termékeny éveket töltött az egyetemen. Itt fordult érdeklődése végleg a pszichológia felé. Amellett, hogy itt érte el az oktatói pályán szerezhető legmagasabb rangot, közéleti emberként is itt volt legaktívabb. Számos megbízatást töltött be az egyetem és a város társadalmi életében is.

Magánemberként viszont gyöttrő vívódások következtek életében. Tanítványaként ismerte meg Kisfaludy Erős Piroskát, a két Kisfaludy egyenes ági leszármazottját. Síríg tartó szerelem kezdődött az akkor már nagytekintélyű tudós és a tehetséges, vonzó fiatal lány között. Piroska 1905. január 11-én Sárváron született, édesapja Erős János tanító, édes-

anyja Pollermann Anna volt. Világot járt, átlagon felüli műveltségű és intelligenciájú, sugárzó egyéniség volt. Több nyelven beszélt, több szakon szerzett egyetemi diplomát.

1932-ben Várkonyi feleségül kérte a lányt. Természetesen a házasság gondolata a szerzetesi életformával összeegyeztethetetlen volt, ezért az apa nem adta beleegyezését. Ráadásul az akkori társadalomszemlélet hangadói akcióba léptek, megfenyegették mind a tudóst, mind a lány családját. Piroskát ezért férjhez adták Berczeli A. Károly költőhöz. A házasságból 1940-ben született Tamás nevű gyermekük, akinek Várkonyi a keresztaja lett. A kislány 1945 decemberében az óvóhelyen szerzett tüdőgyulladásra és az elégtelen orvosi ellátás következtében elhunyt. Később Piroška elvált az időközben elzüllött, alkoholistává lett férfitől.

Várkonyi 1933-tól új lendülettel kezdett dolgozni. Tanszékvezető professzorként Szegeden vezette a Klebelsberg által is támogatott pedagógiai lélektani intézet kutatómunkáját. Híű képet adott az ott folyó tevékenységről az 1934-ben megjelent „Közlemények a szegedi Ferencz József Tudományegyetem pedagógiai-lélektani intézetéből” című kiadvány. Az általa demonstratív és kutató célzattal szervezett, a Rockefeller alapítvány által fenntartott pszichológiai laboratóriumban számos tehetséges tanítványa vált egy életre a nevelépszichológia elkötelezettjévé (Baranyai Erzsébet, Dolch Erzsébet, Deák Gábor).⁴ Munkatársa volt Várkonyi a Cselekvés Iskolája című módszertani folyóiratnak, folytatólagosan közölte a „Nevelés a gyakorlatban” című tanulmány-sorozatát. A Magyar Pszichológiai Szemle főszerkesztője volt hat évig, 1940 januárjáig. 1937-ben jelent meg első nagyobb lélegzetű pszichológiai tárgyú munkája, a „Bevezetés a neveléslélektanba”. A Cselekvés Iskolája című lapban dr. Bárány Irén így írt erről a munkáról: „Dr. Várkonyi Hildebrand, a szegedi Ferencz József Tudományegyetem pedagógiai tanszékének professzora kiváló tudásával, a kísérleti lélektan területén kirejtett széleskörű munkásságából leszűrt tapasztalataival fűszerezve logikus, világos feldolgozásban olyan munkával ajándékozta meg a magyar nevelőket, amelynek tanulmányozása öntudatosá

⁴ Megjegyezzük, hogy főiskolánk kiváló tanára, Kődöböz József ugyancsak növendéke volt Várkonyinak Szegeden. Sajtó alatt lévő önéletrajzában ezt írja: „A lélektant előbb dr. Várkonyi Hildebrand, később dr. Bognár Cecil professzor urak adták elő. Várkonyi a pszichológia, az ifjúsági lélektan tanításának nagy mestere volt, előadásait jó volt hallgatni.”

teheti. fejlesztheti, gazdagíthatja, sikeressé teheti azoknak a gondolkozását és tevékenységét, kiket az istenek szerettek és pedagógussá tettek.”⁵

Két jelentős pedagógiai tárgyú könyvét, a „Neveléstan”-t és „A nevelés néhány alapelve”-t 1938-ban, illetve 1939-ben írta meg. Az 1938-ban (I. kötet) és 1940-ben (II. kötet) kiadott „A gyermek lélektana” című könyve pedig „a legértékesebb összefoglaló magyar lélektani munkaként” szerepel a neves kortárs pszichológus, Boda István értékelésében. Várkonyi összesen közel 100 tudományos művet írt a szegedi tíz év alatt.

1940-től 1944-ig Erdély ismét Magyarországhoz tartozott, és Kolozsvárott újra működött a Ferencz József Tudományegyetem. Az itt felállított pedagógiai-pszichológia tanszéken folytatta munkáját Várkonyi. Előadásai rendkívül népszerűek voltak. Tanársegédje, a Miskolcon ma is élő, jelenleg 87. életévében járó dr. Deák Gábor így jellemezte őt: „Neki sohasem kellett katalógust tartania. Szegeden is, Kolozsvárott is zsúfolásig megtöltötték a hallgatók az auditorium maximumot előadásain. Zseboráját – melyet később nekem ajándékozott – kihelyezte a kis pulpitusra jegyzetei mellé, az előadás első percétől kezdve szinte két kézzel szórta a tudást, mi pedig lélegzetvisszafojtva hallgattuk gondolatait a tudomány legfrissebb eredményeiről.”⁶ Személyiségét sok más hallgató is saját pályafutása szempontjából meghatározónak tartotta, mint pl. Rókusfalvy Pál és Völgyesi Pál. Doktori disszertációjukat Várkonyinál írták Deák Gábor mellett pl. Buzás László, Kiss Tihamér, Horányi János, Nagy Sándor, Demjén Dezső és még jó néhány később híressé lett pedagógiai-lélektani szakember. Nem egy disszertáció elkészítésének anyagi lehetőségeit maga Várkonyi teremtette meg. A hallgatók emlékeiben mesterük világias francia abbé-típusú pap-tanárként él, akinek esszéstílusú előadásai mindig nagyszámú hallgatószámot vonzottak.

Kolozsvárott Várkonyi nyilvános rendes tanárként működött, azon kívül a Lélektani Intézet igazgatója volt. Igen sokat dolgozott. Három kötetet jelentetett meg a Nemzetnevelők Könyvtára sorozatban: „A gyermek testi és lelki fejlődése” (1942), „A lelki élet zavarai” (1943), „A gyermek és környezete” (1944). Ez utóbbi az első magyar nyelvű szociális szempontú gyermeklé-

⁵ *Bárány Irén*: Várkonyi Hildebrand: Bevezetés a neveléslélektanba. = Cselekvés Iskolája 1937/38. 3-4. sz.

⁶ Szóbeli közlés a vele készített interjú során 1997 októberében.

lektani munkának tekinthető. Deák Gábor elmondása szerint e műveit a tudós „egyenest”, fejből diktálta titkárnőjének, fejezetcímekkel, számozásokkal, alcímekkel, bekezdésekkel együtt.

1945 után visszatért Budapestre és a József Nádor Műszaki Egyetem Közgazdasági Karán a neveléstudomány, a lélektan és a bölcselet nyilvános rendes tanára lett. Belépett a Parasztpártba, igyekezett beilleszkedni az alakuló új társadalmi rendszerbe. Az állam és az egyház közötti megegyezés létrehozásában is aktívan részt vállalt. 1947-ben kilépett a Bencés rendből. Több mint húsz év várakozás után az alakuló új társadalmi rendszer és Piroska válása lehetővé tették, hogy az asszonyt feleségül kérje. 23 évi boldog házasság következett. Maga a házasság ténye lehetett az, ami a rendtől lelkiismeretileg távolította el a professzort. Zaklatások, atrocitások következtek, amik ezt a távolságot tovább növelték. 60 évesen tehát, súlyos gyomorfekélyvel, szívritmuszavarral, légszűhuruttal küzdve Várkonyi új életre készült.

Az idős Várkonyi

A 40-es években folytatta cselekvés-lélektani kutatásait, 1948-ban készült el „A cselekvés lélektana” című munkájának kézírata, amely a Gyermeklélektani Könyvtár című sorozat 12. sorszámú tagjaként jelent volna meg, azonban csak a kefelevonatig jutott el az anyag. Hogy miért, pontosan nem tudjuk. 1993-ban az OPKM munkatársai jóvoltából, az OPKM és az MKM segítségével jelent meg a mű hasonmás kiadása.

A 40-es évek második felében Várkonyi érdeklődésének előterébe került az ösztönök problematikája, valamint Makarenko munkássága. A nagyhírű pedagógusról az 1948-ban megjelent „Válogatott pedagógiai tanulmányok” című gyűjteménye elé írt előszóban így ír: „*az olvasót szinte lenyűgözi a kitűnő pedagógus találó és gyökeresen mélyreható észjárása, amellyel a nevelélmélet ellentéteit kiegyenlíti, és egy magasabb szintézisben egyesíti*”⁷ 1948-ban Várkonyi a Pázmány Péter (később: Eötvös Loránd) Tudományegyetem tanára lett, és beválasztották a Kossuth-díj odaítélő bizottságba. 1949-ben, mikor a díjra érdemesek között az ő neve is felmerült, az utolsó pillanatban törölték a listáról. Ennek oka valószínűleg az erre az időre már egyre dogmatikusabbá váló kultúrpolitikai vezetésben keresendő. 1950-től

⁷ Makarenko: Az új ember kovácsa. Bp., 1948. Bevezető tanulmány.

A tudós temetése Patakon
 dr. Újszászy Kálmán, Czegle Imre,
 Újszászy Eszter, Farkas Zoltán,
 Koncz Sándorné és dr. Koncz Sándor

az egyetemen fokozatosan leépítették, bár 1952 márciusában sikerült megszereznie a neveléstudományok kandidátusa fokozatot, papi múltja miatt ez nem ment könnyen. Másodállást vállalt a MÁV Alkalmasságvizsgáló Laboratóriumában. Ettől kezdve egyre ritkábban szerepelt a neve a tudományos irodalomban, vi-

lágossá vált számára, hogy szakmai sikerekre többé nem számíthat. 1954-ben eltávolították állásából, felszólították, hogy adja be nyugdíjazási kérelmét. Bár felettesei elismerték, hogy a baloldali mozgalmakkal szemben mindig megértő volt, s hogy az elvtársakkal az egyetemen tisztességesen viselkedett, de több kifogást említettek meg személyével, munkájával kapcsolatban. Például, hogy előítélet-mentessége, nyíltsága nem párosult kellő önállósággal és kritikával, az óráit a hallgatók állítólag nem látogatták, tudománytalannak és idealistának tartották előadásait. Mindezen vádakát Várkonyi higgadtan, nyugalommal vette tudomásul. Az aktív munka befejeztével szellemének frissen tartása felesége gondoskodásának volt köszönhető. Utolsó éveinek termése néhány tudományos közlemény és sok-sok kézirat (pl.: Felfogás és absztrakció, 1967; Megértés, észokok, észelvek, 1967; Az intelligencia problémája, 1968; Az értelmi fogyatékoság elmélete Busemann pszichológiájában, 1968; Az indukció kérdései, 1968; A mozgásos értelemről, 1968; A fogalomról, 1969; Az általánosításról, 1969).

Végső időszakában egyre inkább romlott a hallása, fárasztotta a hosszas beszéd, de rendszeresen fogadta barátait és tanítványait. Olyan személyiségek fordultak meg náluk, mint pl. Bálint Sándor, Ortutay Gyula, Tamási Áron. Utolsó hónapjait a tudós kórházi ágyban töltötte. 1971. május 20-án halt meg a XX. század egyik legkiválóbb magyar pszichológusa, akinek Kiss Árpád szerint „nagy része volt abban, hogy egy időben, egy lélektanilag meg-

Sírjánál a sárospataki temetőben

alapozott korszerű gyakorlati pedagógia ösztönzően és megtermékenyítőleg hatott az egész országban.”⁸

A Várkonyi-hagyaték sorsa

A Várkonyi-hagyaték egy része az MTA Kézirattárában található, a kéziratok jelentős hányada, valamint jó néhány tárgyi emlék is a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben található Sárospatakon. Érdeemes talán röviden szólni ennek a hagyatékknak a történetéről.

Ennek tisztázásában segítségemre voltak a gyűjtemény dolgozóin és az írásos beszámolókon kívül dr. Deák Gábor, az egykori tanítvány, illetve az 1994-ben elhunyt nagyhírű sárospataki teológia professzor, dr. Újszászy Kálmán özvegye.

A történet kezdete az 1930-as évekig nyúlik vissza. A sárospataki Teológiai Akadémián tanított akkoriban az Erdélyből származó Mátyás Ernő professzor, az Újszövetség tanára. Jó barátja volt a szegedi Bartók György professzor, aki családjával sokat és szívesen nyaralt Sárospatakon. (Bartók professzor egyébként a Lipcsei Egyetemen egy ideig filozófiát hallgatott Wundtól.) Újszászy Kálmán ebben az időben készült az egyetemi magántanári cím megszerzésére. Témáját megismerve Bartók ajánlotta, hogy kérjék ez ügyben Várkonyi segítségét. Így indult el egy tartalmas munkakapcsolat, majd egy életre szóló barátság a Várkonyi és az Újszászy család között. Önéletrajzában így emlékezik vissza Újszászy professzor életének e jeles időszakára: „Az egyetemi magántanári képesítést Szegeden dr. Várkonyi Hildebrand Dezsőnél szereztem meg ... már a Patakon folyó és a szociológiai szemináriumnak indult faluszemináriumi munkában leszűrt tapasztalatokkal, de erősen a kor parasztszemléletéhez

⁸ Kiss Árpád: Várkonyi Hildebrand Dezső. Nekrológ. = Magyar Pedagógia. 1971. 4. sz.

tapadva írtam meg A falunevelés szellemi alapjai címmel.”⁹ A habilitáció kezdete 1938/39, a habilitációs okirat keltezése: 1941. május 1. A két család barátságának és Újszászy professzor személyes közreműködésének köszönhetően került Várkonyi hagyatékának nagy része Sárospatakra. Ebben Újszászy Kálmán a professzor özvegyével, Kisfaludy Erős Piroskával állapodott meg, majd azt tervezték – főleg Várkonyiék katolikus egyházzal való kapcsolatának megromlása miatt –, hogy értékesítik lakásukat, majd a család sírját az összegből a sárospataki református temetőben biztosítják. Így történt, hogy az asszony halála után Várkonyi professzor és Piroska fia, azaz Berczeli Tamáska hamvait a rákoskeresztúri temetőben exhumálták, és Sárospatakra hozták.

Deák Gábor így ír erről. „Már maga a tény is, hogy Újszászy professzor úr a sárospataki református temetőben biztosított örök nyughelyet egy volt bencés szerzetesnek, mutatja, hogy nem akármilyen kapcsolatról van szó. Ennek tanújaként mint dr. Várkonyi Hildebrand Dezső professzor úr kolozsvári tanársegédje és tanítványa adom bizonyosságát ezekben a sorokban. ... Bízunk abban, hogy Sárospatakon Újszászy professzor úr után mindig lesz, aki virágot vigyen a nagy pedagógus, Professorunk sírjára...”¹⁰

⁹ Újszászy Kálmán emlékkönyv. Szerk.: Balassa Iván, Kováts Dániel, Szentimrei Mihály. Bp.-Sárospatak, 1996. 18.

¹⁰ Deák Gábor. Újszászy Kálmán és Várkonyi Hildebrand Dezső meg Hilscher Rezső. = Újszászy Kálmán emlékkönyv. 527.

FÖLDY KRISZTINA LILLA

Funkció és hagyomány *A sárospataki tanítóképző épülete*

1914 őszén nagyszabású ünnepség keretében készültek átadni a sárospataki tanítóképző új épületét. Hodossy Béla, a képző akkori igazgatója 1914 tavaszán tiszteletteljes levélben hívta Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi minisztert az eseményre. Bár 1913 szeptembere óta már az új épületben folyt a tanítás, az átadással megvárták az udvar- és kertrendezési munkák befejezését, hogy méltón köszönthessék két évtizedig húzódó épületbővítési törekvésük eredményét – az igazgató büszke szavaival – „*az ország legszebb, építési szempontból legművészibb tanítóképző intézetét*”.¹ Az országra szóló avatás azonban elmaradt. 1914 nyarán Szarajevóban meggyilkolták Ferenc Ferdinánd trónörökösét, és a nemzeti gyász közben kitört az első világháború. A tanítóképző épületét katonai célból többször kiürítették, de igénybe nem vették, rövidített iskolaévben folyamatosan tanítottak benne. A „díszes palota” ünneplésére azonban már senki sem gondolt. Az épület hangos éljenzés helyett szorgalmas szótlanság mellett vette át feladatát.

A helyiek büszkesége és az országos értékelés hiánya az utóbbi kilencven évben nem sokat változott, és sajátos, paradox légkört vont a tanítóképző köré. A sárospataki idegenvezető megállítja ugyan az idelátogató turistákat, de az épület történetéről, tervezőjéről és művészettörténeti helyéről nem sokat tud mesélni, hiszen – szemben Patak többi nevezetességével – erről nem olvashat bőven az építészettörténeti szakirodalomban. A tanítóképző ismerős ismeretlen. Tanulmányomban részben az ismeretlenségéből fakadó idegenségéhez szeretnék közelebb férkőzni, hogy rátaláljak azokra a gyökerekre, amelyek miatt az épület mégis otthon van Sárospatakon.

¹ A Sárospataki M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézet XXVIII. Értesítője az 1913–1914-ik évről. Szerk.: Hodossy Béla. Sárospatak, 1914. 7.

A tanítóképző főépülete (1957)

A tanítóképzés Patakon 1857-ben indult meg a Református Főiskola keretén belül önálló ágazatként az akadémia és a gimnázium mellett. Az 1868-as Eötvös-féle népiskolai törvényből fakadó pénzügyi kötelezettségeket a református egyház nem tudta vállalni, így a képzőt 1869-ben átadta az államnak. A kormányzat átvette az egyháztól azt az 1840-es években kaszárnyának szánt, de évtizedekig lakatlanul álló épületet, amelyet a főiskola a tanítóképző céljára már felújított. A kétemeletes, középsőfolyosós épület hamarosan szűknek bizonyult, s kérvényezések eredményeképp a minisztérium 1896-ra betervezte az új épület költségeit. A millennium évében azonban nem került sor az építkezés megkezdésére. A tanári kar ismétlődő kérésére a minisztérium 1909-ben írt ki nyilvános tervpályázatot a tanítóképzés funkcióját szem előtt tartó épület építésére. A pályázatra hét terv érkezett, az első díjat és vele a képző építésének jogát Lechner Jenő és Warga László „Traditio” jeligéjű pályaműve kapta.

A sárospataki tanítóképző terve tehát a huszadik század első évtizedében született. Ez az időszak nem képviselt egységes stíluskorszakot. Az építészet területén egymás mellett voltak jelen a romantika utolsó megnyilvánulásai, a

historizmus sokféle ízlésváltozata, a külföldi példákat követő modern áramlatok (Jugendstil, szecesszió), a funkcionalista építészetet követő konstruktív törekvések és azok a kísérletek, amelyek különböző előzményekre támaszkodva a független magyar nemzeti stílus megteremtését szolgálták. A sárospataki iskola építészettörténeti helyét keresve célszerű röviden áttekinteni azokat a folyamatokat, amelyekben viszonyítási pontokat találunk a tanítóképző épületét létrehozó eszmei és esztétikai tartalmakhoz.

A tervezők 1902-ben Hauszmann Alajos és Steindl Imre tanítványaként szereztek oklevelet a budapesti műegyetemen. Kismarty Lechner Jenő² tanulmányai végeztével Hauszmann irodájában helyezkedett el, a budai királyi palota építési munkálataiban is részt vett. Az ezredfordulós ünnepségekkel párhuzamosan megsokszorozódtak az építészek feladatai. A látványos fellendülést demonstráló építkezéseket (Parlament, budai királyi palota) dinamikusabb, monumentálisabb formák jellemzik, mint a kora historizmus épületeit. Az ezredforduló építészei nem az olasz reneszánsz, inkább a barokk és gótikus architektúrához nyúltak vissza. A historizmus nagymesterei a múlt építészeti kelléktárából válogatták a történelmi stílusok kifejezőmódjait (eklektika). Múltba tekintő szemléletük természetes következménye a régi korok értékeinek megbecsülése, a műemlékvédelem intézményesülése. Kismarty Lechner Jenő történeti érdeklődése is ide vezethető vissza, erős hatással volt rá mesterei ekkor már konzervatívnak minősülő historizmusa.

Pályakezdését nagybátyja, Lechner Ödön markánsan új törekvései is befolyásolták. Lechner Ödönt egyéni formavilágának kialakításához rendíthetetlen ragaszkodás vezette: „*Mint távoli ideál mindig egy magyar nemzeti stílus kialakítása lebegett előttem.*”³ Lechner eszméje a romantika hagyományához kapcsolható, ekkor vetődött fel először az építészetben a nemzeti stílus megteremtésének szükségessége. A romantikus stílus keretei között Feszl Frigyes tett kísérletet a magyar formanyelv kialakítására. Lechner Ödön, bár Feszl törekvésének folytatója, radikális újtó, aki az új nemzeti stílust az általános építészeti forradalom természetes velejárójának tekintette. Az volt a

² Lechner Jenő és családja jóval később, 1942-ben vette fel a Kismarty előnevet. Bár tanulmányainak és terveinek többségét Lechner Jenő néven publikálta, a szakirodalom Kismarty Lechner Jenő néven tartja számon.

³ Lechner Ödön önéletrajzi vázlata (1911), idézte: Gerle János – Kovács Attila – Makovecz Imre: A századforduló magyar építészete. Bp., 1990. 8.

célja, hogy a huszadik századra olyannyira megváltozott technikai és életköri körülmények kívánta, új anyagokat felhasználó, új szerkesztési módszerekkel operáló építészeti formanyelv Magyarországon magyar legyen. Kerámiaburkolásos, gazdag ornamentikájú, szabad pártázzal lezárt épületei (Iparművészeti Múzeum, Postatakarékpénztár) stilizáltan népművészeti díszítőmotívumokat idéznek. Lechner Ödön törekvése a századforduló és a huszadik század első évtizedeinek abszolút viszonyítási pontja, kortársai és az utána jövők hozzá képest határozták meg magukat, a magyar nemzeti stílus kialakítása pedig számos építész programjának alapja lett.

A „Fiatlok” (1906 és 1908 között végzett építészeti csoportja, tagja volt pl. Kós Károly, Zrumezky Dezső, Györgyi Dénes, Jánszky Béla) a magyar stílust más forrásokra támaszkodva képzelte el. Schulek Frigyes tanítványai a román építészettel a magyar népi műemlékekben megőrzött formavilág forrásának tartották, a középkoron át a népi építészettel fordultak, stílusukat a valódi paraszti építészeti hagyomány, elsősorban a Székelyföld és Kalotaszeg emlékeinek világa hatja át.

Lechner Jenő, a sárospataki tanítóképző tervének megalkotója kezdeti stíluspróbalgatásai után, mikor egyaránt tervezett szecessziós és eklektikus épületet, 1908-ban a *Modern és nemzeti építészet* című előadásában fogalmazta meg először önálló programját. Elhelyezte azt a fent röviden bemutatott irányzatok koordináta-rendszerében, és éppúgy elhatárolta az eklektikától, mint Lechner Ödön egyéni stílusától vagy a falut járó „Fiatlok” törekvésétől. A Magyar Mérnök- és Építész Egyletben tartott előadás élénk vitát váltott ki, és azóta is heves kritikák tárgya. Többen úgy vélték, hogy Lechner Jenő Hauszmann Alajos szócsöve a historizmus mellett a modern irányzatok ellenében. Valóban többször hivatkozik egykori tanárára, ugyanakkor magát a modern törekvések elkötelezettjének tartja, akinek legfőbb célja a magyar nemzeti stílus szolgálata. Lechner Jenőt kortársainak haladó nézetei csak felületesen érintették, ő a polgári kultúrához, a történelemhez és a műemlékekhez vonzódott. Építészettörténeti szempontból önmagában már az is érdekes, hogy saját stílus kialakítására törekedett, amelyet élesen megkülönböztetett kortársai kísérleteitől. Radikálisnak tartotta ugyanis az egzotikus keleti építészet vagy a véleménye szerint monumentális feladatokra kevésbé alkalmas fa-architektúra felé fordulást, olyan stílust keresett, amely a nyugati építészeti fejlődésbe szervesen illeszkedik, ezért kevésbé idegen, mégis saját-

A késmárki harangtorony 1586-1591

tosan magyar karaktere van. Így talált rá a felső-magyarországi pártázatos reneszánsz stílusra, amely bár európai példák nyomán alakult ki, magyarországi változatának kimutathatóak egyedi jellegzetességei.

Lechner Jenő 1905-ben Füredi Richárd szobrásszal közösen első díjat nyert a kassai székesegyház Rákóczi-síremlék pályázatán. Terve sohasem valósult meg, mégis fontos állomás ez pályáján, hiszen ekkor fedezte fel a Felvidék 16-17. századi építészetét. Művészettörténeti kutatásokba kezdett, tanulmányutakon járt Észak-Olaszországban és Lengyelországban, eredményeit a motívum kialakulásáról és vándorlásáról több részletben publikálta.⁴ Kezdetben elfogadta azt az álláspontot, hogy Szepes és Sáros vármegyékben lengyelországi minták nyomán terjedt el a jellegzetes építészeti formavilág, később azonban a párhuzamos fejlődés híveként egyre inkább a lengyelországi és felső-magyarországi motívum közötti eltérésekre figyelt. A különbségek arra mutatnak rá, hogy Sáros vármegye területén és a Szepességen helyi mesterek keze munkája révén a pártázatos reneszánsz sajátos stílusváltozata alakult ki. A stílus jellegzetes eleme az épület felfalazása, a homlokzat attikával (az épület főpárkánya feletti mellvédszerű fal) való megemelése és ennek vízszintes lezárása kis fokok szabályos rendjéből álló pártázattal.

A szepesi-sárosi pártázatos reneszánsz sajátos, helyi karakterét fokozza, hogy lengyel példákra nem jellemző motívumokat is használ. Ilyen az attika törpe vakarkádsoros díszítése és a kiugró ereszpárkány konzolokkal (falból kiálló tartóelemek) való alátámasztása. A vakarkádsor íves fülkéit sgraffitto-

⁴ Tanulmányok a lengyelországi és felső-magyarországi reneszánsz építésről. Bp., 1913.; Felső-magyarországi műtörténeti kalauz a Kassa-Oderberg Vasút menetrendjében. Bp., 1914.; A krakkói Wavel és renaissance műemlékei. Bp., 1914.; A pártázatos reneszánsz építés Magyarország határai körül. Bp., 1915.; Reneszánsz építés Magyarországon. Bp., 1915.

technikával készült motívumokkal díszítették. Az itáliai eredetű falfestési műfaj alkalmazói általában két, különböző színű (egy világosabb és egy sötétebb) vakolatréteget vontak a falra, a felső réteget a rajz szerint kikaparták, így tűnt elő az alsó réteg színében a díszítmény. A felső-magyarországi reneszánsz épületeknek különös varázst adó virág- és stilizált állatmotívumokból, címerekből, néhol figurális motívumokból összeolvasztott sgraffito falornamentum többször a pártázat felületére vagy az épület egészére kiterjed.

A felső-magyarországi pártázatos reneszánsz három épülettípuson jelenik meg: főúri kastélyok, városi polgárházak és protestáns emlékek (templomtornyok, harangtornyok) díszeként. Ez utóbbi is helyi sajátosság, Lengyelországban ilyenek egyáltalán nincsenek, míg a Felvidéken több faluban és városban találunk ún. „liliomtornyot”.⁵ A szepesi-sárosi protestáns építészet színes alkotásai az architektúra és díszítmény szempontjából is egységes csoportot képező zömök harangtornyok, amelyek sgraffito ornamentikája tájékoztatást ad a torony építésének dátumáról és díszítőjéről. A pártázatos stílus hazánkban elsősorban két felvidéki megyéhez kötődik, a 17. század elején azonban Erdélyben is megjelent, és a bodrogi Pácinban is találunk rá egy ritka, máig fennmaradó magyarországi példát.⁶

Kismarty Lechner Jenő építészetének értékelői eddig nem foglalkoztak részletesen a felső-magyarországi pártázatos stílus motívumainak vándorlásával, azok állomásaival és történetiségével. A Lechner Jenőnek tulajdonított „nemzeti historizmus”⁷ vagy „nemzeti konzervativizmus”⁸ programját magányos visszhangtalan kísérletként tartották számon a 20. század eleji irányzatok között. A sárospataki tanítóképző intézet épületének elemzésekor azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül a város és környéke történetét.

Sárospatakon a késő reneszánsz időszakában különösen változatos és érdekes építészeti atmoszféra alakult ki. Az új vár építését Perényi Péter kezdte meg 1534-ben. Vezetője a lombard származású Alessandro Vedani volt, de a várúr Kassáról és a szepesi városokból is hívott mestereket. Az építkezést örököse, Perényi Gábor folytatta és fejezte be 1563-ban. 1616-

⁵ Uo. 444.

⁶ Uo. 224.

⁷ Gábor Eszter: „...e műemlékeinkben a történelmi magyar hangulatoknak mélységes tengerét bírjuk” = Sub Minervae nationis praesidio. Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdésköréből Németh Lajos 60. születésnapjára, Bp., 1989.

⁸ Déry Attila – Merényi Ferenc: Magyar építészet 1867-1945, Urbino, 2000.

ban Lorántffy Zsuzsanna házasságkötése I. Rákóczi György későbbi erdélyi fejedelemmel fordulópontot hozott a város és a vár építésének történetében. Patak a Rákóczi-birtok fejedelmi központja lett, összekötő híd a királyi Magyarország és Erdély között. Lorántffy Zsuzsanna és I. Rákóczi György lőcsei és erdélyi építésmesterek segítségével formálta újjá a vár képét.⁹

Mint látjuk, a sárospataki vár éppen azokat az időbeli és földrajzi dimenziókat sűríti össze egy helyen, amelyekhez a felső-magyarországi pártázatos reneszánsz is kötődik. A megvalósult sárospataki tanítóképző terve tehát koncepciózusan megfelelt az 1909-ben kihirdetett nyilvános tervpályázat követelményének, amely kiemelt jelentőséget tulajdonított az építés színhelyének. A hirdetőműben gr. Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter a következőképpen indokolta a nyilvános pályázat kiírását. *„Sárospatak nemcsak a magyar nemzet történetébe írta belé nevét, ... hanem egyúttal mindenkor mint a nemzeti kultúra egyik erős emporiuma is szerepelt. Nem volt szabad figyelmen kívül hagynom azon nevezetes körülményt sem, hogy Sárospatak a magyar építőművészet egyik legkiválóbb emlékéét őriz százados falai között, nevezetesen II. Rákóczi Ferenc várát és kastélyát, a magyar renaissance építőművészet eme jeles és kimagasló példáját. A tervpályázat kiírásával és a vele járó anyagi áldozatokkal azon törekvést kívánom szolgáltni, hogy az újabb századokra szóló építmény a hagyományhoz méltó emléke legyen a jelen korak; emlék legyen és egyúttal a múlt megértését, méltánylását és dicsőítését tükrözze vissza. Ezért feladatává teszem a pályázó építészeknek, iparkodjanak oda hatni, hogy ezen új épület a magyarországi Rákóczi korabeli különösen a sárospataki műemlék tanulságainak céltudatos felhasználásával nyerjen építőművészeti megoldást.”*¹⁰

A tervpályázat benyújtásának határideje 1909. június 1-je volt. A terveknek tartalmazniuk kellett az akkori tanintézet internátussá alakításának és az épület kibővítésének rajzát, ezek műszaki leírását és egy hozzávetőleges költségvetést. A hirdetőmű ismertette az építkezéssel járó feladatokat és ezek maximális költségeit, a bírálati eljárást, a bíráló bizottság tagjainak nevét és a kiosztásra kerülő díjakat.

A beérkezett terveket a határidő másnapján héttagú bizottság értékelte. A tagok az elnök, dr. Edvi Illés Zoltán minisztériumi titkár és a tanítóképző

⁹ *Feuerné Tóth Rózsa*: i. m.; *Détshy Mihály*: Sárospatak vára. Rákóczi Múzeum, Sárospatak, 2002.

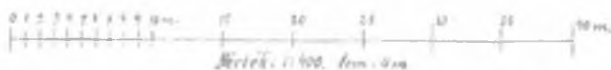
¹⁰ Tervpályázati hirdetőmű = Vállalkozók Lapja, 1909. május 5, 22.

Homlokrajz.

Emelet.

Földszint.

A sárospataki áll. tanítóképző- épülete.

1869 és 1912 között a jelenlegi épület nyugati szárnyában,
az egykori laktanyaépületben működött a tanítóképző¹¹

¹¹ A rajzot közli *Ködöböcz József: A sárospataki nevelőképzés története. = 100 éves a sárospataki tanítóképző. Emlékkönyv. Sárospatak, 1957. 24.*

igazgatója. Hodossy Béla kivételével mindannyian építészek voltak. A minisztériumot képviselte Kertész Károly Róbert műszaki főtanácsos és Sváb Gyula főmérnök. A bíráló bizottság tagja volt rajtuk kívül: Hegedűs Ármin, Csányi Károly, az Iparművészeti Múzeum akkori igazgatója és Marton Ákos is. Ügyeltek a nyílt és tisztességes eljárásra. A terveket jelíggel kellett beküldeni, a bírálat után minden pályatervet és a bírálati jegyzőkönyvet két hétig közzé tettek. A döntőbizottság összetétele és ízlésvilága mintha csak a századelő építészetének sokszínűségét kívánta volna reprezentálni: a tagok közül Marton Ákos a historizmus híve volt, Hegedűs Ármint épületeinek stílusa alapján Lechner Ödön követőjeként tarthatjuk számon, Kertész K. Róbert és Sváb Gyula pedig a népi építészeti gyűjtőiként feltehetőleg a Fialok nézeteivel szimpatizált.

A sárospataki tanítóképző épületének megtervezésére heten jelentkeztek. Lechner Ödön Sebestyén Artúrral közösen „Rákócziak kora”, Kotál Henrik „Antik jellem”, Foerk Ernő „Sáros”, Bernthaller Adolf „Sárospatak” jelíggel küldte be pályaművét. Lechner Jenő és Warga László tervének jelíge – mint említettem – „Traditio” volt: a másik két, díjazásban nem részesült pályamunka „Tamás” és „Orgonakert” megjelöléssel érkezett.

A bíráló bizottság a terveket elsősorban funkcionális szempontból, a tanítóképzés igényeinek megfelelően vizsgálta. Konkrét, négyzetméterekben meghatározott elvárásokkal szembesítették a pályamunkákat, fontos volt az internátus, az étkező és a társalgó összekötése, a gazdasági épületek praktikus elhelyezése, a hangversenytér és a gyakorló iskola könnyű megközelíthetősége, a tantermek megfelelő mérete, az igazgatói és a szolgálatok kényelmes beosztása, a célszerűség és a költségtakarékosság. A bírálók ezek után esztétikai szempontból értékelték a terveket, és mindig érvényesítették a pályázat kiírásakor meghirdetett történelmi ihletettség követelményét.

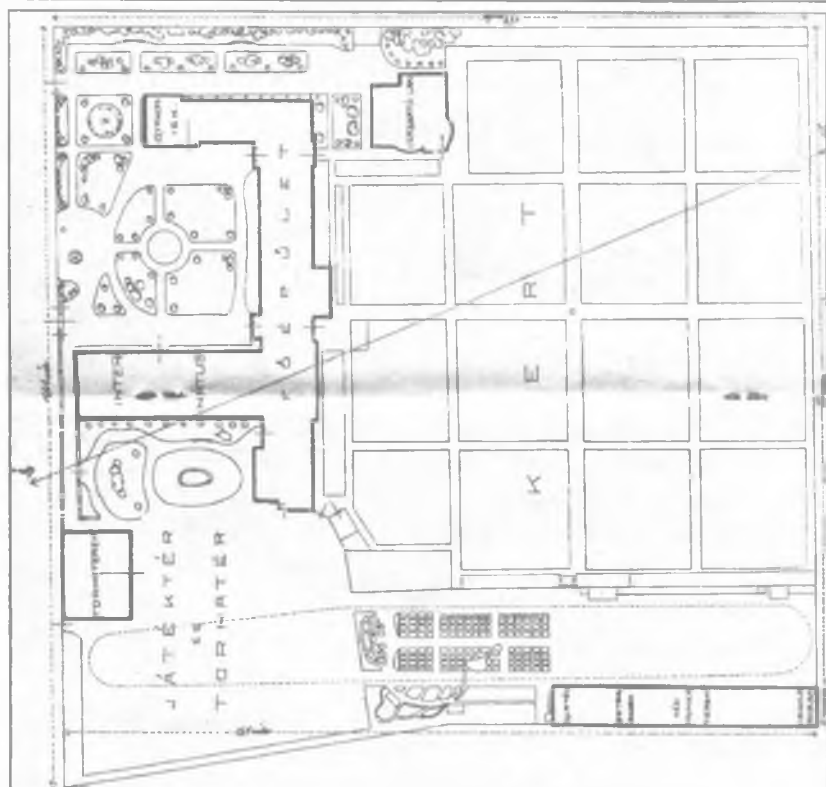
A zsűri 1909. június 12-én döntött. Egyhangúlag a „Traditio” jelíges pályaművet tartotta a legjobbnak. Lechner Jenő és Warga László díjnyertes munkájának jutalma 2000 korona és a kivitelezésre való felkérés volt. Szótöbbséggel szavazták meg Kotál Henriknek a második díjat, aki 1500 korona jutalmat kapott. Tervével szemben több kritika fogalmazódott meg: a gazdasági helyiségek elhelyezését elhibáztattnak találták, emellett más célszerűtlenségeket is megállapítottak: az alaprajzi elrendezést a keleti részen szétszaggatottnak és zegzugosnak tartották, ami a zsűri szerint a rendelkezésre álló nagy terület

miatt elkerülhető lett volna. A harmadik díjat a bírálók egyhangúlag a Lechner Ödön – Sebestyén Artúr párosnak ítélték, akik jutalmul 1000 koronát kaptak. Az ő tervükkel a zsűrinek az volt a legnagyobb problémája, hogy „a tervező a kívánt helyiségeket fölös bőséggel méretezte, ami az előírt költségvetési összegnek tetemes túllépését eredményezte.”¹² A bíráló bizottság jónak tartotta a toldaléképületek megoldását, a tornacsarnok és a nagy zeneterem megközelíthetőségét azonban kritizálta. Az esztétikai értékelés szerint „Homlokzata földispositiójában kedvező képet nyújt. Törekszik elérni a program kielégítését s ez különösen a kapubejáratok és az ormok kiképzésénél mutatkozik, egészében azonban nem érvényesül. Az egész épületcsoport változatos szilüettet nyújt s művészi ízlésre vall.”¹³ Lechner Ödön pályája végén többször tervezett tanítványaival közösen, az is elképzelhető, hogy a pályázatokon csak névleg szerepelt, a színvonalat gyakran a tanítványok tehetsége és ízlése határozta meg. Sebestyén Artúr sok kiíráson indult, elsősorban fürdők és szállodák építésének specialistája volt. A tanítóképző pályázatának elbírálásakor éppen zajlottak a Hegedűs Árminnal, a bíráló bizottság tagjával együtt tervezett és épített budapesti Gellért szálló és fürdő kivitelezési munkái. A három díjnyertes pályamunka mellett a minisztérium a zsűri javaslata alapján 350 koronáért megvásárolta Foerk Ernő és Bernthaller Adolf munkáit is. A célszerűségi problémák mellett mindkettővel szemben voltak esztétikai kifogásaik.

Az erősen kritikus, de objektív zsűri bírálatát olvasva tűnik fel igazán Kismarty Lechner Jenő és Warga László koncepciójának jól átgondolt funkcionális musa. A cour d'honneur (U alakú) alaprajzú épület nyugati szárnya az eredeti középfolyosós épület, amelyet a lehető legkevesebb bontással internátussá alakítottak. (Ma földszintjén büfé, emeletén zene- és rajzterem vannak.) A nyugati szárny és a középszárny találkozásánál helyezték el egy előcsarnokkal az ebédlőt (mai Nagyelődó), ami azért volt különösen praktikus, mert közel esett a középszárny internátus felé való meghosszabbításánál elhelyezkedő konyhához és gazdasági épületekhez. A keleti szárnyban (ma a pedagógiai tanszék, illetve a főigazgatói titkárság van itt), amely rövidebb, mint az átépített nyugati, önálló bejárattal helyezték el a gyakorló iskolát. A középső szárnyban volt az igazgatói iroda, a tanári szobák és az előadók. Az

¹² Uo. 12.

¹³ Uo. 14.

A tanítóképző épülete és telke (1910-1913)¹⁴

emeletre két lépcsőn lehetett feljutni, az egyik a főbejáratnál, a másik a keleti szárny és a középső szárny találkozásánál helyezkedett el, ahol szintén volt egy bejárat. Az emeletre rajztermet és más termeket terveztek, a hangversenyterem és a gyakorló zeneszobák elhelyezését – az utóbbiak a gazdasági helyiségek fölé kerültek (a mai művészeti nevelési tanszék helyére) – a zsűri kifejezetten megdicsérte. Az igazgatói és szolgakakás a keleti szárny meghosszabbításánál lévő önálló földszintes épületbe került, a tornacsarnok számára is különálló tömböt terveztek. A zsűri esztétikai bírálata szerint: „Az épület homlokzata, amint a műszaki leírásban mondja: 'A Rákócziak korát jellemző magyar rena-

¹⁴ Közli Kődöböcz József i. m. 1957. 16-17.

A középső és a nyugati szárny a toronnyal

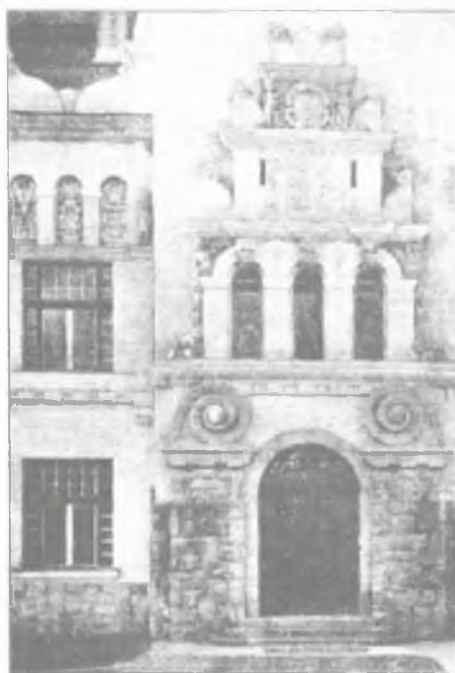
*issance hangulatát vissza-tükröző, de részleteiben úgy, mint egészében modern felfogású kiképzést nyerne.' A homlokzati kiképzés koncepciója egészében, mint részleteiben öntudatos és magas nívón álló művészi alkotás.'*¹⁵

A terv az építkezés során módosult: a víztartály számára középre szánt torony a főbejárat fölé a középső szárny nyugati végére került, magassága is megnőtt, így az épület leghangsúlyosabb része lett. A módosítás tovább erősítette az épület aszimmetrikus jellegét, valószínű oka a főbejárat kiemelése lehetett. A tanítóképző tornyának lezárása a felső-magyarországi templomtornyok pártázatát idézi, de azokkal ellentétben boglyaívű kupolával van lefedve. A motívumot a század eleji magyar nemzeti stílus megteremtésén fáradozók kedvelték, sajátosan magyar formának tekintették.¹⁶ A boglyaíves kupola mellett a tornyot kettős pártázat díszíti. A belső, kupolát körülölelő motívum pontos forrása a késmárki római katolikus templom tornya, a külső pártázat volutákkal összekötött kis és nagyobb vázaszerű fokokból álló egyéni motívum. A tornyon nincsen sgrafittodíszítés, a „koronát” konzollokkal alátámasztott párkányra támaszkodó árkádsor tartja. A torony hasábját alul az eredetileg kocsibejáronak szánt boltíves főbejárat díszíti, amely kétoldalt két volutával lezárt vastag pilléren nyugszik. A boltíves kaput az épület emeletének magasságában három félköríves árkád követi. Tetejükön egy-egy bajuszos fejes konzollal alátámasztott párkányon található az épület nevét tartalmazó tábla és a fölé elhelyezett Kosuth-címer, amelyet két angyal mutat. Ezeket kétoldalt és fölül a torony kettős pártázatának sík formái veszik koronaszerűen körbe. A főbejárat motívumai nem elég egyneműek, messziről nézve azonban a torony tetejével ritmikus összhangban vannak. A főbejárat jellemző dinamikája a felfelé törekvés, égre

¹⁵ Uo. 5-6.

¹⁶ Gerle – Kovács – Makovecz: i. m. 12.

A főbejárat

mutatás. A zömök torony felvidéki templom- és harangtoronyok képét idézi, s a főbejárat ezzel rímelő „pártával koronázott” díszítése jelzi, a kapun át szellemi birodalomba jutunk. A torony ma az épület jelképe.

A tervmódosítások közben intenzívebbé váltak a pártázatos reneszánsz elemei. A felső-magyarországi mintát leginkább a bejárat tornyot közvetlenül követő négy tengely lezárása közelíti meg, hiszen az oromfal itt ténylegesen magasabb. Az épülettömbből is kiemelkedik ez a rész, itt van ugyanis a díszterem, amelynek mennyezete magasabb, mint az emeleté.

A vakárkádok népi virágmotívumokból kialakított sgrafittodíszei között feliratot találunk, ez arról tájékoztat, hogy az intézet 1912-ben, I. Ferenc József uralkodása alatt épült, gróf Zichy János kultuszminisztersége¹⁷ és Hodossy Béla igazgatása idején. Itt olvashatjuk a tervezők és a kivitelező, Havas Sándor nevét is. Az oromfalat a tengelyeket elválasztó pillérekön izgó-mozgó gyermekfigurák féldomborművei díszítik a sgrafittoval kiszínezett vakárkád-sor mellett. A díszítés újra arra emlékeztet, az építők következetesen szemük előtt tartották az épület rendeltetését.

A pártázat egymáshoz támaszkodó volutákból kialakított és vázákkal koronázott ún. lengyel végződés, a vázak bimbós taréjos törpepillérek, innen származik az igazgató földszintes lakását és egykor a tornacsarnok oromzatát díszítő bimbómotívum. A pártázat körbefut az épület főhomlokzatán, és

¹⁷ A tervpályázat kiírása Apponyi Albert 1906-tól 1910-ig tartó, az építkezés pedig Zichy János 1910-1913 közötti miniszteri működése alatt történt. A tanítás az új épületben Jankovich Béla minisztersége idején indult meg, aki 1913 februárjában vette át a tárca vezetését.

egységet teremt a régi kaszárnya és az új épületrész között. A pártázat amellett, hogy megadja az épület meghatározó karakterét, s felidézi a 16-17. századi felvidéki építészetet, eltakarja a hagyományos ereszképzést, s ezzel erősíti az épület méltóságát, középületjellegét. A tanítóképző minden oldalát sgrafittoval díszített félköríves vakárkádok szegélyeznek. A 16-17. századi szepesi-sárosi épületekről származik az emeletet tartó övpárkány konzolos alátámasztásának gondolata is.

A tanítóképző összképének fontos elemei az ablakok, amelyeknek jellegzetes az osztásrendszerük. A régi iskolaépület ablaknyílásai eredeti méretűek, magasságuk 3:2 arányú a szélességükhöz képest, de osztásuk megváltozott, a felső harmad tizenkét apró ablakmezőre van osztva, míg az alsó kétharmad csupán kétfelé. Ezt az osztásrendszert veszik alapul az új épületrész ablakai, amelyek szélesebbek, majdnem négyzet alakúak, a régi épületszárny ablakméretét és osztását mindkét oldalt egy-egy függőleges sorban nyolc apró ablakmező keretezi. A régi és új épületszárnyat tehát elválasztja az ablakméret, ugyanakkor az osztásrendszer összekapcsolja őket, hiszen az új magában foglalja a régit. Az egykori gyakorló iskolát magában foglaló épületrész, a keleti szárny nem szimmetrikus megfelelője az átépített régi iskolának. Nem olyan hosszú és az utca felé néző homlokzata szélesebb, mint maga a szár. A sajátosságok valószínűleg a keleti szárny önálló funkcióját szemléltetik. Ezt tovább erősíti a keleti szárnyat lezáró épülettömb oldalfalain elhelyezett félkör alaprajzú, félkupolával fedett falfülke, amelyet sgrafittoval díszített nyúlánk vakárkádok tagolnak. Elképzelhető, hogy a motívum ösztönzője a sárospataki vár Sub Rosa termet magában foglaló sarokfülkéje.

Lechner Jenő felső-magyarországi reneszánsz hagyományaira támaszkodó stílustörekvésének a sárospataki tanítóképző volt az első nagyszabású kísérlete. Ez a korai épület egész pályájának főműve lett. Bár ezt megelőzően épített néhány kisebb pártázatos épületet,¹⁸ és a tízes és húszas években is nyújtott be több pályázatot felvidéki formákra épülő egyéni formanyelvén, megértő építetőkre nem talált. A harmincas években elfordult a pártázatos stílustól, építészettörténetben elfoglalt helyét azonban első korszakának stílustörekvése határozza meg. Ezt nemzeti historizmusként, nemzeti konzerva-

¹⁸ Ezek érdekes példája a családja számára a budapesti Mészöly utcában 1910-ben tervezett, felsőmagyarországi formákat és kalotaszegi ládákön található népi motívumokat idéző lakás.

tivizmusként említik az építészettörténészek, aminek lényege, hogy össze kívánta békíteni a historizmust a 20. század elejére általánossá váló nemzeti építészeti iránti igénnyel. Ezt olyan városi építetők rétegnek kínálta, amely nem akart elszakadni a régi korok formáitól, igényelte a nemzeti stílust, ugyanakkor a népies építészettől, azok egyértelmű paraszti formavilágra való utalásai miatt, idegenkedett.¹⁹ Sok elmarasztalás érte és éri Kismarty Lechner Jenő koncepcióját és építészetiét. Az épület azonban Lechner Jenő törekvésének pozitívumaira is rámutat.

A tanítóképző valóban nem forradalmi lendületről, inkább elmélyült építészeti kultúráról és a funkció felelősségteljes átgondoltságáról tanúskodik. Történelemről, a múlt értékeiről és ezek megőrzésének fontosságáról beszél. s mindezt egy olyan épület formájában, amelynek funkciója a tudás átörökítése, tanítók képzése. Lechner Jenő *„Tanulmányok a lengyelországi és felsőmagyarországi reneszánsz építésről”* című írásában mállott falú városi házak, romos templomtornyok képét közli. A műemlékvédelem a 20. század elején középkori emlékek megőrzésével volt elfoglalva, még nem vigyázott más korokból származó emlékekre. Lechner Jenő nagy érdeme, hogy felismerte az addig nem becsült értékeket, és figyelmeztetett ezek megmentésére.²⁰ A sárospataki helyszín, a tervpályázati hirdetemény követelménye valószínűsíti, a tanítóképző terve nem egyszerűen konzervatív építetők igényeihez való üres alkalmazkodás. Ellenkezőleg, következetes tervezői munka eredménye, amely tiszta koncepcióval vállalkozott arra, hogy felépíti Sárospatakon az ország első tanítóképző intézetét. A tervezők megértették a feladat lényegét, jól tudták, hova és mit építenek. Az épület felidézi a város magyar történelmében elfoglalt helyét, ragaszkodását a múlt és a környezet értékeihez, de közben funkcionálisan sem feledkezik meg alapvető rendeltetéséről. Ezért gondolhatjuk, ma is üzen a tanítóképzésnek: legyen méltó szellemi küldetéséhez, őrizze a múlt értékeit, s korának megfelelően adja tovább.

¹⁹ Déry Attila: Nemzeti stílustörekvések építészetünk történetében. Bp., 1995.

²⁰ Lechner: *Tanulmányok a lengyelországi ...* I. m. 455.

Ködöböcz József

TANÍTÓKÉPZÉS SÁROSPATAKON

A kollégiumi és középfokú képzés
négy évszázada

Ködöböcz József

Árva József,
a magyar népoktatásügy
sárospataki apostola

Sárospatak 1987

KÖDÖBÖ CZ JÓZSEF

Tanítóképzős tanárságom

A fogságból szabadulásom utáni nyári pihenő elmúltával. 1947 augusztus második felében újra munkába álltam Sárospatakon a tanítóképzőben.¹ Az intézetben sokat változott a helyzet. A nevelési feladat, fórum kibővült: most már lánytanulók is voltak, s azok nevelésére is gondolni kellett. A lányok jelenléte erősítette a nevelői hatásokat, s egyben több lehetőséget is biztosított az iskolai feladatok megoldásához. A képzőben ott folytattam a munkát, ahol 1944-ben abbahagytam. Tanítottam, internátusi felügyelő voltam, s sok egyéb módon is végeztem a nevelő tevékenységet. Munkám során igyekeztem igényes lenni önmagammal s tanítványaimmal szemben egyaránt. Főleg pedagógiai tárgyakat s magyart tanítottam, továbbá részt vettem a gyakorlati képzésben. 1948-ban nyugdíjba ment Lázár Károly, s ettől kezdve a gyakorlati képzés irányítása teljesen az én feladatom lett. A Soli Deo Gloria Kollégium vezetője, diáktanácsadó-tanár voltam.

Közben a képző a református főiskola tagintézete lett, s az internátust a gimnáziumi internátusokhoz hasonlóan 1949-től önálló szervezetben működtették. A neve Comenius Internátus lett, s a vezetésével, igazgatásával engem bízta meg. Én voltam az internátus köztartás-vezetője is.

1949/50-ben 13 disznót hizlaltunk és vágjunk le házilag. Három falusi tanuló (Horváth Bertalan, Mestellér József, Szűcs Sándor) volt a hentes. Disznóvágáskor hajnalban ébresztettek, falusi szokás szerint kaptak tőlem egy-egy kupica pálinkát, s úgy fogtak a munkához. A disznó leölésétől kezdve mindent megcsináltak, még a pácolást is. A tíz órai szünetben frissen sült disznóságokkal kedveskedtünk a tantestületnek. A liceumban a lányok háztartási ismeretet is tanultak, s néhány alkalommal a konyhában gyakorlatot végeztek, főztek. Olyan ételeket készítettek, amelyek időigényesek, s ezért a

¹ Közleményünk részlet *Ködöböcz József: Életem című kiadatlan önéletrajzából*. A szöveget a család jóváhagyásával közöljük kisebb kihagyásokkal. (A Szerk.)

konyha nem tudta volna elkészíteni, például szilvás gombócot. Vasárnap vacsorára hideg élelem volt szokásban. Polányi Aranka tanárnő vezetésével a lányok sokszor vállalták a melegvacsora elkészítését, vagy legalább meleg teát adtunk, madártejet készítettünk a tanulóknak. Néhányan nőtlen tanárok voltunk – Csuka Andor, Sípos György, Takács Tamás, Varga István – s a köztartásban étkeztünk. Sokszor voltunk együtt egyébként is a szobámban. Jó hangulatú, máig emlékezetes beszélgetéseket, névestéket tartottunk.

A régi tanítóképző-intézet szervezetének megszüntetése miatt a tanulók létszáma nagymértékben csökkent. 1949-50-ben az intézetnek csak két liceumi osztálya volt, a III. és IV. osztály. Így az internátusban ekkor már nemcsak képzősök laktak, hanem gimnazisták is. Az internátus felügyeletében egy ideig még Csuka Andor, majd Varga István tanárok, továbbá Orosz Imre és Madarassy Kálmán teológusok voltak segítségemre.

1948-ban megalakult Patakon is a NÉKOSZ (Népi Kollégiumok Országos Szövetsége) keretében egy internátus a Várban. A tanítóképzősök egy kis része átment oda lakni. A népi kollégium igazgatója és a zempléni tankerület főigazgatója mindent elkövettek, hogy a felekezeti képző nevelőmunkáját megnehezítsék. A diákokat az intézet nevelési rendje, gyakorlata ellen lázították. Egy alkalommal 1949-ben az általuk kialakított követelményeket (egy „memorandum”-ot) a diákjaink, akikkel addig semmiféle probléma nem volt, Szuhai Miklós és Madár Pál vezetésével adták át az egyik iskolai szünetben az igazgatónak és a tantestületnek. Ugyanakkor a dolgozó tanítóképzősökkel valamint a népi kollégiumban lakó diákokkal a római katolikus plébános ellen tüntető felvonulást szerveztek, a volt katolikus iskola egyik termében röpgyűlést tartottak. Ilyen légkörben ilyen körülmények között rendkívül sok nehézséget kellett átélnünk.

1950-ben a dolgozó liceumi év végi érettségi vizsgán Kálmán József tankerületi főigazgató volt a vizsgálónök. A vizsga értékelése során a két lelkeszi képzettségű vizsgáztató tanárt, Erdélyi Dezsőt és engemet igyekezett háttérbe szorítani. Kettőnket egy külön terembe hívott be, s közölte velünk, hogy nyilvánosan meg kell tagadnunk az egyházat, és a palástot le kell tennünk. Mi azonban erre nem voltunk hajlandók. S vártuk, mit történik majd velünk.

A pataki tanítóképző államosítására az állam és református egyház közti megállapodásnak megfelelően 1950 nyarán került sor. Bár a meg-

Kődöböcz József két arcképe

egyezés szerint az állam a volt tanerőket átveszi, szerettem volna egyházi intézménynél maradni, a református gimnáziumba átmenni. Péter János debreceni püspökkel erről pataki látogatása során beszéltem is, ő azonban az állami iskolához való átmenetelre hívott fel. Egész nyáron nagy bizonytalanságban voltunk további sorsunkat illetően. Közben én négyhetes orosz nyelvi tanfolyamon vettem részt Székesfehérvárott. Egey Antal igazgatót a pataki gimnázium átvette, mi többiek pedig csak augusztus végén kaptuk meg az átvételünkkel kapcsolatos értesítés a miskolci tanterületi főigazgatóságtól. Ecsedi Lajost, Sípos Györgyöt, Tóth Károlyt és engemet a pataki képzőbe osztottak be.

Az intézmény vezetésével Zilahi Ferencet bízták meg, aki a kommunista párt tagja volt, s mint járási pedagógus szakszervezeti titkár nagy részt vállalt az egyházi iskolák államosításáért folytatott járási kampányban, a pedagógusok „meggyőzésében”. Érdemeiért 1949-ben a miskolci tanítóképző igazgatójának nevezték ki. majd 1950-ben saját kérésére a pataki tanítóképző élére helyezték át. Zilahi Ferenc különös ember volt, nem vezető típus. Érdeklődése technikai irányú: 1945 előtt még cséplőgéppel rendelkezett, s a nyári szünetekben csépléssel foglalkozott. ... Nem volt pozitív nevelő hatása, pedig a 14-18 éves fiatalok tanítóvá nevelésé-

ben a pataki hagyományoknak, gyakorlatnak megfelelően a példamutatás, a nevelő hatás nagyon fontos lett volna. Kinevezésével nem a tanítóképzés érdekeire voltak tekintettel, hanem vele a kommunista párt politikájának érvényesítését, a pataki egyházi múlt és nevelés hatásának fel számolását akarták biztosítani, elérni.

A tantestület kialakításában sem a tanítóképzés szempontjai érvényesültek. Igazgatóhelyettesnek az abaújszántói mezőgazdasági középiskolából helyeztek a képzőbe tanárt, Lakatos Györgyöt, aki közgazdasági egyetemen szerzett matematika-kémia szakos tanári oklevelet, párttag volt, de képzős tapasztalattal nem rendelkezett. Mivel azonban nem volt elég hithű pártember, ezért 1953-tól tanári beosztásba került. Tanulmányi vezetőnek – ahogyan az időközben „újszervezésű középiskolává” vált tanítóképzőben az igazgatóhelyetteset hívták – Klacskó Béla ének-zene-orosz szakos tanárt nevezték ki. Idehelyezésében, kinevezésében szerepe volt Kálmán József tankerületi főigazgatónak és Szabó András megyei művelődési osztályvezetőnek, akik pataki tanítóképzős tanulmányaik idején ének-zenéből tanítványai voltak Klacskó Bélának, aki akkoriban az intézetben óraadóként tanított.

Az 1950-es évek elején az általános iskolákban végzett tanulókat a középiskolákba – így a tanítóképzőbe is – a megyei iskoláztatási bizottság vette fel és osztotta be. Mivel ekkor tanítóhiány volt, a képzőbe a beiskolázás nagy létszámmal, párhuzamos osztályokkal történt. Ennek eredményeként pár év alatt a tanulók létszáma nagymértékben felfutott.

Évek múltával, a képzés előrehaladtával a pedagógiai tárgyak tanítása, a pedagógiai képzés egyre nagyobb, fontosabb feladat lett, és az érettségi bevezetésével a gyakorlóévet is szervezni és a jelöltek munkáját irányítani, ellenőrizni kellett. Ezek miatt természetesen megnöttek az iskola szakképzési feladatai. Mivel a más iskolákból hozott igazgatóhelyettesek nem voltak tanítóképzős szaktanárok, nem ismerték, nem látták át a képzés lényegét, és nem tudták kellően megszervezni s irányítani az iskola nevelő munkáját, megoldani a képzés pedagógiai feladatait, a munkakör betöltésére nem voltak alkalmasak. Ugyanakkor ezt a feladatot beállítottsága, alkata, emberi magatartása következtében az igazgató sem tudta megoldani. Ezért ennek szervezésére az iskolai pedagógia munkaközösség kapott megbízást,

melynek vezetője – mint a tantestület egyetlen pedagógia szakos tanítóképző-intézeti tanár tagja – én voltam.

Engem egyébként a Művelődési Minisztérium az 1950-es évek közepén a meginduló tanítóképzős korszerűsítési munkálatokba, majd a felsőfokú tanítóképző intézet bevezetését előkészítő elméleti munkába is bevont. Közben változás történt a felettes megyei művelődési osztály vezetésében, továbbá bizonyos mértékben enyhült a pártnyomás, és a képzés szakmai érdeke is szerepet kapott. Lassan a keményen pártos magatartást tanúsító, a pártkövetelményeket érvényesítő igazgató irányítása is változott. Nagymértékben hozzájárult ehhez az is, hogy az 1950-es évek első felében az egyik érettségi vizsgaelnök, Varga Gáborné, a miskolci tanítóképző igazgatója a vizsga értékelésekor hangot adott annak, hogy Patakon a tanítóképzésnek nagy hagyományai vannak, azokat helytelen a képzésből kiszorítani, a nevelésben pedig ki kell használni. Így vált lehetővé, hogy az igazgató, aki addig nyíltan követelte, hogy a tantestület tagjai az egyházzal, az egyházi emberekkel kapcsolatot egyáltalán ne tartsanak. most engedélyezte, hogy a teológus Comenius sárospataki munkálkodásának s távozásának 300. évfordulója alkalmából az 1953/54. tanévben Comenius-tanévet szervezzünk, és 1954-ben a tanév végén Comenius-ünnepélyt tartsunk. Segítették, sürgették a változást, a jobb megoldást a minisztériumi szakfelügyeleti látogatók is. Mindezek következtében a megyei művelődési osztály vezetője 1955-ben engem bízott meg az iskola tanulmányi vezetői feladatainak ellátásával.

Tanulmányi vezetői megbízatásomat pedagógiai szakos tanítóképző-intézeti tanári képzettségemnek, hivatástudattal végzett lelkiismeretes, felelősségteljes tanítóképzős szolgálatomnak, az előző években bizonyított sokoldalú eredményes munkásságomnak, emberi magatartásomnak köszönhettem. Hiszen negatívum volt az akkor irányító pártszervezet szemében, hogy én nemcsak tanítottam az egyházi tanítóképzőben, hanem lelkesi képzettségem is volt, munkás származásúnak sem számítottam, parasztcsaládba születtem, továbbá nem voltam tagja a kommunista pártnak. A jobb érvényesülésért, a magasabb polcra kerülésért később sem léptem be a Magyar Szocialista Munkáspártba, pedig a párt részéről volt törekvés, próbálkozás a beszervezésemre. Deme László megyei párttitkár két alkalommal is felkeresett ebben az ügyben. Később a felsőfokú tanítóképző intézet pártbizott-

Az elnöki emelvényen a mikrofonnál Kődöböcz József

(Jobbján Ladányi József a megyei tanács elnöke, balján Polinszky Károly miniszter, majd Károly István főigazgató és Deme László megyei párttitkár)

ságának titkárai közül is többen próbáltak a pártnak megnyerni. E. Kovács Kálmán azért is vállalta többek között – vallomása szerint – a párttitkárságot, mert azt hitte, hogy neki sikerül néhányunkat – Csuhaj Varjú Imrét, Nagy Dezsőt, Sípos Györgyöt, Szerencsi Sándort és engemet – beszervezni a pártba. Mi azonban nem álltunk kötélnek, megmaradtunk mindvégig pártönkívülieknek. S ennek természetesen az volt a következménye, hogy első számú vezetők nem lehettünk, csak mások helyett, mások keze alá dolgozhattunk, a szakfeladatokat megoldhattuk, a munkát végezhattük. A pártönkívüliség sok hátránnyal, mellőzéssel, piszkálódással járt. Mi tanítóképzős szakemberek voltunk, szerettük a képzést, hivatásunknak éreztük, nagy felelősséggel, rendkívül szorgalmas munkával arra törekedtünk, hogy tanítványainkat minél jobb tanítókká, nevelőkké, emberséges szakemberekké, a közösség felelős tagjaivá, szolgálóivá neveljük. S ez töltötte ki, hátafőzte meg életünket. Öröm volt látni, tapasztalni, hogy tanítványaink, a szülők nagy része, s az igazi szakemberek, minisztériumi szakfelügyelők is látták ezt. Elismerték erőfeszítéseinket, magasra értékelték önzetlen, áldozatos munkánkat.

Az 1950-es évek elején pedagógiát és orosz nyelvet tanítottam. Nem voltam oroszszakos tanár, csak szaktanítói oklevelet szereztem. Székesfe-

hívárótt egyszor, majd két nyáron Nyíregyházán voltam oroszszakos tanári tanfolyamon. 1953-ban szerezhettm volna a tanfolyam végén tanári oklevelet. Én azonban nem tettem le a vizsgát. A vizsgával kapcsolatos eljárást ugyanis méltánytalannak, megalázónak tartottam magamra nézve. Pedagógiai szakos tanári oklevéllel rendelkeztem, s mégis az orosz-tanári képesítéshez előírt pedagógiai anyagból vizsgáznom kellett volna, azaz az oklevelemnél jóval kisebb értékű pedagógiai vizsgát kellett volna tennem egy velem azonos képzetségű vagy alacsonyabb pedagógiai képzetségű vizsgáztató tanár előtt. A megyei művelődési osztály megakarta téríttetni velem a tanfolyamok költségeit, de amikor felvilágosítottam a vezetőket a történetkről, igazat adtak nekem, s elálltak a büntetés-től. S bár orosz nyelvi tanári oklevéllel nem rendelkeztem, mégis eredményes volt a tanításom.

Abban az időben, amikor a társadalomban erős oroszellenesség – gyűlölet – volt tapasztalható, s ez kihatott a tanulókra is, sikerült a nyelv tanulására megnyerni tanítványaimat. Sok orosz dalt tanítottam nekik, az órák elején és végén énekelünk. 1952. december 21-én, Sztálin születésnapj iskolai rendezvényén a jelenlévő városiak ámulatára a tanulók sok orosz dalt énekeltek oroszul. Az éneklést szerették, a dalok szövegét könnyen és szívesen tanulták, s a dalok segítségével közelebb kerültek a tananyaghoz, az orosz nyelvhez. Akkoriban a Patak és környéki oroszszakos tanárok továbbképzése során egy alkalommal a képzőben bemutató tanítást is tartottam. Amikor az osztályok számának növekedésével a pedagógiai óráim kitöltötték a kötelező óraszámomat, 1953-ban az orosz nyelv tanítására hozzánk áthelyezett Klacskó Béla vette át tőlem az orosz nyelv oktatását.

Az állami tanítóképzőben a tanítóképzés korábbi feltételei nem voltak biztosítva. A tanári létszám megnőtt, de középiskolai és nem *tanítóképző-intézeti* képzetségű tanárok kerültek hozzánk. Fontos, szükséges volt az idehelyezett tanítók gyakorlóiskolai tanítókká való nevelése is. S ebben sok segítséget adtam nekik. A tanítókat a gyakorlóiskolai tanítóik vizsgákra felkészíttettem, velük az elméleti (lélektani, pedagógiai, módszertani) anyagot átvettem.

Akkoriban a tanulókat a megyei művelődési osztályon vették fel, osztották szét a középiskolákba, így a mi képzőnkbe is. Ezért a képzési cél elfogadtatásával, a tanítóképzős munka tudatosításával mind a hozzánk idehelyezett nevelőket, mind a tanulókat képzősökké kellett nevelni; nagy

gondot kellett fordítani a „képzős szellem” tudatosítására, erősítésére. Nehézséget jelentett az is, hogy az általános iskolák különböző színvonalúak voltak, volt például olyan iskola is, ahonnan orosztanár hiánya miatt a tanulók orosz nyelvi alapképzés nélkül jöttek hozzánk, ezeket az alapokat itt kellett pótoltatni. Érthetetlen volt az is, hogy abban az időben, amikor már a faluban is egyre több agrár- és más szakember jelent meg, a tanítóképzés ötéves elméleti részét négy évre csökkentették.

A tanítóképzést ekkor úgy szervezték, hogy a tanulók négyéves felkészítés után tanítóképzős érettségi vizsgát tettek, majd külső általános iskolákban töltött gyakorló év után tehettek tanítóképesítő vizsgát, szerezhettek tanítói oklevelet. Az 1950-es évek elején volt idő, amikor még lélektan sem tanultak, mivel a kommunista párt felfogása szerint „lélek nincs”, a tantervből törölték annak tanítását. Ezzel együtt a tanítási anyag feldolgozásában erőszakolt követelmény volt a szovjet pedagógiai felfogás magasztalása, a tankönyvi feldolgozás tanítása.

Ezekben az években rendkívül sokféle munkát végeztem.

1952 és 1955 között osztályfőnök voltam, s osztályommal órán- és iskolán kívül is sokat foglalkoztam. Ezeknek az éveknek a tevékenységét, törekvéseit és hatását őrizi az a könyv, amelyet 1996-ban Sárospatakon *Volt egyszer egy osztály. Egy tanítóképzős osztály életéből, 1951-1955.* címmel jelentettünk meg, melyben a nevelők és tanulók egyaránt vallanak azoknak az éveknek a munkájáról, s a diákok számot adtak a pataki képzős nevelés életükre gyakorolt hatásáról.² Osztályommal műsorokra készültünk, falukiszállásokra mentünk, műsort adtunk. Kirándultunk. A műsoros előadásokon és az iskolában folytatott kereskedelmi szolgáltatással pénzt gyűjtöttünk. Az osztály tanulóit a pénz segítségével elvittem Budapestre, sőt onnan autóbusszal még a Balatonhoz is. A tanulók ekkor kerültek először Pestre, látták meg a Balatont! Nagy élmény volt ez is számukra.

Szerveztem, irányítottam a pedagógiai munkát, az orosz szakkörön túl pedagógiai szakkört is szerveztem, s tanítványaim sikeresen szerepeltek az országos pedagógiai versenyen. A képzőben a gyakorlati képzéssel kapcsolatban osztályversenyeket indítottam, szerveztem a tanítói hivatástudat erősí-

² 2003-ban megjelent a *Volt egyszer egy osztály* második kötete is, amelynek szerkesztésében, sajtó alá rendezésében Kődöböcz József tevékenyen részt vett, az elkészült könyvet azonban időközben bekövetkezett halála miatt már nem vehette kezébe. (A Szerk.)

Tanártársakkal hutai kiránduláson (1975)

tésére. A versenybe minden osztályt bevontam. Az I. osztályosok számára írásverseny volt az alsó tagozatban kötelező betűformák alkalmazásával papírra és táblára egyaránt. A II. osztályban a tanulók egy kijelölt és egy sza-

badon választott mesét mondtak el a gyakorlóiskolás gyermekeknek. A III. és IV. osztályban egy kijelölt tanítási egységből kellett tanítási tervet kidolgozni, tanítani. A győztes bizonyos tárgyi jutalommal együtt az alábbi címet kapta: „az iskola legszebben írója”, „az iskola legjobb mesemondója”, „az iskola legjobb tanítója”. A verseny osztályverseny volt, tehát minden tanuló részt vett benne, készült rá, s így nevelő hatása nagy volt.

A tanítójelöltek általános, pedagógiai és szaktárgyi képzésének segítésére igyekeztem a gyakorlóévet is bevonni, felhasználni, a képzésbe tervszerűen beépíteni. A gyakorlóévesek számára rendszeresen továbbképzési alkalmakat szerveztünk évente négy alkalommal a jelöltek elméleti és gyakorlati továbbképzése érdekében. Ezek a továbbképzési alkalmak kétnaposak voltak. Augusztus végén kidolgoztuk a képesítő vizsgára való folyamatos felkészülés, tanulás tervét, megbeszéltük annak fontosabb elméleti anyagát, a forrásmunkákat, azok megszerzésének lehetőségeit. Ugyanakkor alsó tagozati tanulócsoportonként az abban az osztályban tanító gyakorlóiskolai nevelővel az év eleji iskolai munka feladatait, írásbeli teendőit, az év eleji anyag súlyponti problémáit, nehézségeit, ezek kiküszöbölésének módjait, lehetőségeit. E megbeszéléseken minden jelölt a saját kiírt osztályának megfelelő csoport munkájában vett részt.

Az első, a második és a harmadik negyedév befejezése után közvetlenül tartott konferenciák is ehhez hasonlóan segítették az elméleti felkészülést, továbbképzést, a pedagógiai-szakmai anyag megbeszélését, a nehézségek leküzdésének lehetőségeit. A gyakorlati munkával kapcsolatban ismét osztály-

csoportonként elvégezték az előző negyedévi oktató-nevelő munka elemzését, értékelését, megbeszélték a következő negyedév munkájának legfontosabb szempontjait, esetleges nehézségeit, ezek kiküszöbölésének megelőzésével történő lehetőségeit, teendőit, továbbá a keletkezett hibák kiküszöbölésének módjait, eljárásait. Minden alkalommal sort kerítettünk arra is, hogy a jelöltek az általuk kívánt tantárgyból és órátípussal részt vegyenek egy közös és saját osztálybeli tanítási órán, továbbá, hogy a jelöltek saját munkájuk eredményeit ellenőrizhessék, a gyakorlóiskolai szakvezetők – egy-egy óra keretében összefoglalva – osztályonként bemutatták, hogy a tantervben előírt anyag feldolgozásában hol tartanak, a tanulók mennyit és milyen mélységben sajátítottak el.

Az intézet tapasztalatai szerint a gyakorlóévesekkel való foglalkozásnak ez az általam kidolgozott és szervezett, és a gyakorlóiskolai nevelők, szakmódszertanos tanárok lelkes közreműködésével megvalósított módja, ez a sajátos pataki próbálkozás, eljárás igen hasznos és eredményes volt, nagymértékben tudatosította a jelöltekben az oktató-nevelő munka problémáit, közvetlen gyakorlati segítséget jelentett nekik és rajtuk keresztül a külső iskolák nevelőinek is; segítette a tanítóképzés és a külső általános iskolai nevelőmunka eredményességét egyaránt.

Nehéz napokat kellett átélnünk 1956 október végén.

Az akkor még községi státuszú Sárospatak tanácsának és pártbizottságának vezetése a budapesti események hatására összehívta a községi gazdasági egységek és intézmények vezetőit a sárospataki teendők megbeszélésére, a munkástanács megalakítására. A képzőből Zilahi Ferenc igazgató és én, a tanulmányi vezető voltunk hivatalosak a megbeszélésre. Engem is beválasztottak a községi munkástanácsba. Amikor az elnök jelölésére került sor, egy vezető Zilahi Ferencet ajánlotta. Utána Éliásné Zilahi ellenében engem ajánlott jelölésre, s a jelenlévők végül az én jelölésem mellett foglaltak állást. A jelölést én úgy fogadtam el, hogy átmenetileg, a községi munkástanács alakuló gyűléséig elvállalom az elnökséget, és a vezetésemmel a gyűlés majd megválasztja az elnököt. A választásom híre gyorsan elterjedt. Csuhaj V. Imre és Nagy Dezső tanártársaim, közeli jó barátaim meghallva, hogy a községi munkástanács elnöke lettem, már vártak a lakásomon, s mikor hazértem, azt javasolták, arra kértek, hogy a helyzet bizonytalansága miatt ne

vállaljam a munkástanács vezetését. Csak akkor nyugodtak meg, amikor beszámoltan nekik, hogy mit is vállaltam.

Másnap nehéz éjszakám volt. Szélsőséges, ittas emberek Végardóról teherautóval Miskolcra mentek késő este, útközben bementek a rendőrszere, a rendőröktől a fegyverek egy részét elvették, elvitték magukkal, s azzal ijesztgették az itt maradt rendőröket, hogy visszafelé jövet leszámolnak velük. A rendőrök kétségbe voltak esve, hogy mi lesz velük. Éjfél felé ablakomon zörgetve, álmomból felverve két rendőr elmondta, hogy mi történt, s kérték, mentsem meg őket, menjek be a rendőrszere, és majd beszéljek a visszajövőkkel. A család nagy aggodása, féltése mellett mentem el a rendőrszere. Sokáig virrasztottunk. Hajnal felé jelezte az utcai őr, hogy a végardói csoport visszaérkezett. Erre én - mielőtt leszálltak volna az autóról - kimentem hozzájuk, s beszéltem velük. Nagy nehezen sikerült őket rávennem, hogy a személyes bosszútól álljanak el, ne bántsák a rendőröket. Akadtak köztük olyanok, akiknek külön sérelmeik voltak, de ezeket is sikerült meggyőzőnem, hogy a törvénytelenséget elkövető rendőrökkel szemben majd a törvény fog eljárni. Hosszas beszélgetéssel a csoportot sikerült kissé megnyugtatni, s végül is elmentek. Bent az őrszobában nagy megkönnyebbülés fogadott. Igazán én is csak ekkor döbbsentem rá, hogy ha nem sikerült volna a csoportot meggyőzni, a bosszúról lebeszélni, ittas állapotuk miatt én is veszélyes helyzetbe kerülhettem volna.

A munkástanács elnökválasztó nagygyűlését vasárnap délelőtt 9 órára hívtam össze s tartottuk meg. Többedmagammal a tanácsszobából mentünk a művelődési házba, ahol már sokan vártak bennünket. A gyűlést én vezettem. A bevezető tájékoztató után szót adtam a jelentkezőknek. Sokan mondták el sérelmeiket. Akadt, aki sírva beszélt. A feszült hangulatot igyekeztem levezetni azzal, hogy minden jelentkezőnek szót adtam, mindenki elmondhatta a panaszát. Nem is történt különösebb baj a gyűlésen. Csak később tudtam meg, hogy az egyik párt-, illetve tanács vezető, aki a művelődési ház hátsó bejárati ajtaja közelében állt, kiteszkolták a teremből. Ezt én a nagy zsúfoltság és a sok mozgolódás miatt akkor nem vettem észre. Kértek a munkástanács vezetésére, de nem vállaltam, s több próbálkozás után végül Bukovszky Nándor közjegyzőt választották meg elnöknek. Így voltam én – átmenetileg – pár napig Sárospatak munkástanácsának elnöke.

Később, amikor több éven keresztül a magukat exponáló embereket március 15-e körül őrizetbe vették („begyűjtötték”), mindig félttem, félt a család: mikor kerül rám is sor. Hála Istennek, nekem nem történt ilyen bántódásom! Bírósági tárgyalásra a megyei bíróságra is csak egyszer hívtak be tanúként egy pataki vasutas ügyének tárgyalásakor.

1957 nyarán, a tanév végén ünnepeltük a pataki tanítóképző, az önálló tanítóképzésünk századik évfordulóját. Jubileumi ünnepélyt szerveztünk, melyen sok volt tanítvány vett részt s szerepelt. A jubileumra egy Emlékkönyvet³ is összeállítottunk, melynek számára – megfelelő kutatómunkával – én írtam meg a sárospataki nevelőképzés történetét. Mind a könyv szerkesztése, kiadása, mind az ünnepély megszervezése sok munkával járt.

A jövő munkálása mellett igyekeztem következetesen építeni a múltra, annak élető hagyományaira. S bár e törekvésemben is voltak segítőtársaim – elsősorban Csuha V. Imre, Nagy Dezső és Sípos György – a képző sok értékét nem sikerült megmenteni. Az 1950-es évek elején az államivá vált képző igazgatójának az volt az elve, hogy a múltat teljesen le kell rombolni, hogy az új jövőt fel tudjuk építeni. „A helyre szükség van” jelszóval sok régi értéket felszámolt. A háború alatt el nem pusztult végzős tanulói tablók anyagát üvegezéshez, kézimunkázáshoz használtatta fel.

A tanári könyvtár régi darabjait előbb a zúzdába akarta küldeni, majd amikor a felettes állami szerv, a megyei művelődési osztály ezt nem engedélyezte, ömlesztve a debreceni egyetem könyvtára kapta meg. A könyvek hosszú napokon át a folyósón halomban heverték, míg teherautóval el nem szállították azokat, Közben több értékes könyvet megmentettünk néhány tanártársammal, eldugtuk, majd évek múlva a könyvtárnak visszaszolgáltattuk őket. Sok könyvet vittek el magukkal a diákok. Ekkor semmisült meg a híres pataki népiskolai tankönyv-gyűjtemény, melyet a képző tantestülete Dezső Lajos igazgató vezetésével a XX. század első éveiben gyűjtött össze, és amelyben megvolt minden abban az időben általában használatos népiskolai tankönyv. E gyűjteménnyel együtt pusztultak el a folyóiratok, köztük sok pedagógiai lap, hivatalos újság, például a Néptanítók Lapja stb., továbbá a képző nyomtatott értesítői, melyeket 1870-től kezdve adtak ki. Ekkor tűnt el Erdélyi János ma-

³ 100 éves a sárospataki tanítóképző. Emlékkönyv. Kiadja a Sárospataki Áll. Comenius A. J. Tanítóképző nevelőtestülete. Sárospatak, 1957. Berne: *Ködöböcz József: A sárospataki nevelőképzés története.* 5-23.

gánkönyvtárának több darabja is. Erdélyi könyveit ugyanis halála után a családtól a képző vásárolta meg. Az igazgató az értékes pedagógiai folyóiratokat ablaktisztításhoz, tűzgyújtásra használta. Nem volt értéke a múltnak, a pataki hagyományoknak a következő igazgatók szemében sem. A fizikaszakos tanár hozzájárulásával például elpusztult a képző híres fizikai szertára, természettani múzeuma, melyben az 1870-es évektől kezdve gyűjtötték a tanulók által készítette fontosabb – a népiskolában használt – kísérleti eszközöket. A gyűjtemény egy része általános iskolákba (például Cigándra) került. A harmadik igazgató sem épített a pataki hagyományokra, ezekre csak akkor hivatkozott, amikor általa személyes előnyt vélt a maga számára biztosíthatni. (Ezért is sikerült vele elfogadtatni a képző *Comenius*, a gyakorlóiskola *Árva József* névfelvételi javaslatomat.) Az intézmény feladatainak megoldásában, a nevelés hatékonyságának fokozásában a múlt értékeit nem használta fel; hiúságát sértette, ha a pataki öregdiákok egy-egy volt pataki diákot, a tanítóképzésben országos hírnevet szerzett szakembert – például dr. Barsi Ernő győri ének-zene szakos tanítóképzős tanárt – szerettek volna Patakra telepíteni, s támogatták a képzőbe jövetelüket. Sokáig az öregdiákok találkozóiról sem vett tudomást. Még az utolsó években is csak azokat az évfolyamokat tisztelte meg a találkozójukon való megjelenésével, melyekben országos tekintélyű vezetők, szakemberek is voltak. Nem csoda tehát, ha így a tanítóképzőben sok érték tönkrement, a hagyományok a képzésben kellően, átfogóan nem érvényesülhettek, a régi pataki diákélet jellemzői, jellegzetességei a diákok életében, tevékenységében megfakultak, s erejükből, emberségükből egyre többet vesztek. Változás történt e tekintetben nyugdíjba menetelem után; Földy Ferenc igyekezett építeni a múltra, s ez megkönnyítette a kollégium Dezső Lajosról történő elnevezését.⁴

Az 1950-es évek második felében sokat dolgoztam a Pedagógiai Tudományos Intézetnek is; elsősorban a pedagógiai tárgyak korszerűsítésének munkálataiban vettem részt, s rám bízta a tanítóképző neveléstörténeti tantervének elkészítését, a neveléstörténeti tanítás céljának, követelményrendszerének, anyagának kidolgozását, ezen túlmenően részt vettem az 1959-ben meginduló felsőfokú tanítóképző intézet tantervének összeállításában, pedagógiai anyagának kidolgozásában.

⁴ Komáromy Béla 1959 és 1966 között, dr. Károly István 1966-tól 1983-ig volt az intézet igazgatója. Dr. Földy Ferenc 1983-tól 1990-ig töltötte be a főigazgatói tiszteletet. (A Szerk.)

Magl Antal és Sípos György társaságában (1995)

A tanítóképzést, a tanítóképző munkáját a képzőhöz kerülésem óta nagyon szerettem. Vonzott a rend, a fegyelmezett élet, a tanári és tanulói emberi közösség, a tanár-diák közti képzős kapcsolat, a tanulók öntevékeny élete, sok-

oldalú munkája, szorgalma, felelősségteljes készülése a tanítói hivatásra, az elért eredmény. Akinek – tanárnak és diáknak – szüksége volt rá, mindig igyekeztem segíteni, ha nekem lehetőségem volt rá. Segítettem a problémáik megoldásában. Sok tanár, sok diák gondjában osztoztam, de örömben is részt vettem. Éreztem, hogy bizalommal fordulnak hozzám, s ez erőt jelentett számomra, még ha igazgatóim féltékenysége igyekezett is őket távol tartani tőlem. Akik látták az én munkámat, a segítőkészségemet, a jó képzés érdekében támasztott nivós követelményeimet, értékelték a fáradozásomat, s a feladatok megoldásában igazi munkatársaimmá váltak. Minden munkát igyekeztem tervszerűen, következetesen, kitartóan és eredményesen végezni, még ha az igazgatói hiúság, kicsinyesség miatt nem is kaptam meg tevékenységem megfelelő elismerését.

Amikor a gimnáziumot elvégezve a teológiai akadémiára beiratkoztam, lelkipásztor akartam lenni. A teológián megragadott Pál apostolnak Timótheushoz írt intése: *„Te azért a munkának terhét hordozzad, mint a Jézus Krisztus jó vitéze!”* (II. Tim. 2: 3.) Életemben ezt soha nem felejtettem el. Így akartam mindig „szolgálni”.

Mind az iskolában, mind az iskolán kívül rendkívül sok társadalmi feladatot vállaltam és oldottam meg. Az iskolában minden intézeti tevékenységben, feladatmegoldásban benne voltam. Adódott ez nemcsak a bennem kialakult s megerősödött hivatásszeretetből, hanem abból is, hogy pedagógiai munkaközösség-vezető, tanulmányi vezető, igazgatóhelyettes s 1964 és 1971 között a gyakorlati képzési szakcsoport vezetője voltam. Így a tanárok az iskolai feladatok végzésében, megoldásában elsősorban velem voltak közvetlen, na-

Feleségével a 80. születésnapon (1993)

pi kapcsolatban, másrészt pedig abból is, hogy a különböző szakfeladatok megoldásában igyekeztem mindig érvényesíteni és érvényesíttetni a tanítóképzés érdekeit, segíteni a tanulók életre meg tanítói hivatásra való hatékonyabb felkészítését.

1979-ig az intézet általános igazgatóhelyettesi (1976-tól főigazgatóhelyettesi) feladatainak megoldása közben segítettem a szaktanárok intézményen belül végzett különmunkáit is, a sporttal, énekkel, zenével, rajzzal kapcsolatos tevékenységét, s a tanárok módszertani, irodalmi munkásságát is. S mivel pedagógia szakosként a didaktikát (általános módszertant) én tanítottam, az ilyen irányú segítséget a tanártársaim a szaktárgyaik oktatásával kapcsolatban igényelték is. Elképzeléseikkel bizalommal fordultak gyakran hozzám, s építettek a véleményemre. Különösen sokat segítettem, Sípos Györgynek, amikor a tanítóképző testnevelés-módszertani tankönyvét írta, és sok kérdéssel kapcsolatban igényelte a didaktikai tanítást, illetve az én véleményemet. Mint igazgatóhelyettes a tanév elején és végén a szakcsoportvezető tanárok írásos jelentéseinek felhasználásával, tapasztalataim alapján készítettem év elején az intézmény munkatervét, a tanév végén pedig elemeztem a végzett munkát, s az évi tapasztalatokat felhasználva jelöltem meg a továbbfejlődés legfontosabb tennivalóit. Ez a sokoldalú, részletes, igen terjedelmes beszámoló, továbbá a minisztériumba küldött sokféle jelentés, az intézményből hivatalosan kiküldött anyag stb. az „egyszemélyi felelős vezetés” hangoztatásával – különösen az utolsó igazgatóm idejében – mindig az igazgató neve alatt, az ő aláírásával jelent meg.

Az iskolán kívüli társadalmi munkáim közül fontosabbak voltak a következők. Sárospatakon a városi tanács tagja voltam 1967-től 1990-ig. Mint ilyen elnöke voltam a művelődési és ifjúságvédelmi bizottságnak. Tagja s egy időben alelnöke voltam a Hazafias Népfront Városi Bizottságának, az Észak-Magyarországi Idegenforgalmi Intézőbizottságnak, majd a Megyei Idegenforgalmi Bizottságnak s elnöke Sárospatak Város idegenforgalmi albizottságának. Elnökségi tagja voltam – ma is az vagyok – a Sárospataki Városvédő

és Szépítő Egyesületnek. Elnökévé választottak a Sárospatak és Vidéke Általános Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet számvizsgáló- majd fegyelmi bizottságának. S e Patakkal kapcsolatos társadalmi munkáim során a megfelelő közösségek munkájának irányításán és szervezésén túl nemcsak a megfelelő szakemberek által kidolgozott munkák, jelentések, tervek véleményezését s a felettes szervek ülésein azok ismertetését végeztem, hanem magam is sok anyagot, művelődési, ifjúságvédelmi, idegenforgalmi, környezetvédelmi, városfejlesztési stb. tervet, előterjesztést dolgoztam ki s továbbítottam a megfelelő közösségek állásfoglalásával és javaslatukkal, illetve saját nevem alatt is az illetékes fórumokhoz.

Nyugdíjazásom előtt csaknem húsz éven át tagja voltam a Művelődési Minisztérium folyóirata, a Felsőoktatási Szemle szerkesztőbizottságának. S mint ilyen nemcsak én jelentettem meg a képzéssel kapcsolatos tanulmányokat, írásokat, hanem folyamatosan szerveztem, hogy a pataki és a többi tanítóképzőben dolgozó oktatók is rendszeresen írjanak, közöljenek a képzési feladatok megoldását s továbbfejlesztési lehetőségeit ismertető írásokat. Elnöke voltam a pedagógusképző intézmények (tanárképző főiskolák, felsőfokú tanító- és óvónőképző intézetek) didaktikai-módszertani munkabizottságának. Ebben a minőségemben a minisztériummal közösen konferenciákat szerveztünk, melyek közül a legnagyobb hatású volt a szombathelyi tanítóképzőben tartott konferencia, amelynek a tárgya a zártláncú televízió az intézeti oktatásban való felhasználása volt. Tagja voltam a megyei pedagógus továbbképzési tanácsadó testületnek. Részt vettem a Magyar Pedagógiai Társaság megalakításában, s fennállása, 1967 óta jegyzője, majd 1972-től 1991-ig elnöke voltam a neveléstörténeti szakosztálynak. Mint ilyen szerveztem a szakosztályi vezetőségi üléseket, továbbá a 80 fölötti létszámú szakosztály felolvasó üléseit, melyeket részben Pesten, részben pedig vidéki városokban (Sárospatak, Debrecen, Veszprém, Szendrő, Nyíregyháza stb.) tartottunk. 1976-ban szerkesztettem és megjelentettük a „Bevezetés a neveléstörténeti kutatómunkába” című módszertani kötetet. Részt vettem a Magyar Pedagógiai Társaság megyei-miskolci tagozatának megszervezésében, s 1972-ig vezetőségi tagja is voltam annak.

Néhányunk kezdeményezésével 1986-ban megalakult a Magyar Comenius Társaság. Ennek szervezésében nemcsak részt vettem, hanem én állítottam össze a Szervezeti és Működési Szabályzatát, és melynek kezdettől al-

**Árvey Józsefről írt könyvének
bemutatóján (1997)**

nőke, majd 1994-től elnöke vagyok. Mint alelnök is sok munkát vállaltam a Társaság életében, a kapcsolatok építésében, erősítésében, rendezvények szervezésében. Elnökként én végeztem az évi felolvasóülések és az alapszabályzatban előírt elnökségi, választmányi és közgyűlések szervezését, a Társaság munkájával kapcsolatos évi beszámolókat és tervek elkészítését, a tagok-

hoz való szétküldését. Ezenkívül a Társaság könyvsorozatának eddig megjelent nyolc kötete közül magam szerkesztettem a 3., 5., 6. 7. és 8. kötetet.⁵ Ezen túlmenően évente több pályázatot is készítettem ahhoz, hogy könyvsorozatunk köteteit meg tudjuk jelenteni.

Mint pataki diák is sok feladatot vállaltam és végeztem. 1962-től én szervezem a gimnáziumi osztálytársaimmal való tanév végi találkozást, s együtt veszünk részt a közös találkozókön. Előbb ötévenként találkoztunk, majd egy idő múlva, az 1990-es években már kétévenként, évenként összejöttünk. Ilyen alkalmakkor szombat délutánonként mindig nálunk voltak, s itt beszélgettünk. Igyekeztem összegyűjteni az osztályom életével kapcsolatos életrajzi beszámolókat, s kis osztályrajzot készítve kötetbe szerkesztve kéziratként leadom a Nagykönyvtár kéziratárába.

1983-ban megalakítottuk a Pataki Diákok Sárospataki Baráti Körét. Elkészítettem ennek alapszabályzatát, s mint alelnök segítettem minden feladatmegoldását. 1984-ben megszerveztük a pataki diákok nagy (világ)találkozóját, melynek előkészítésében, szervezésében én vállaltam a legtöbb feladatot, s Mizsák Bertalan segített sokat. 1985-ben „Tiszteletadás Sárospa-

⁵ E visszaemlékezés megírása (1990) után még Kodöböcz József állította össze a *Bibliotheca Comeniana* 9. és 10. kötetét is. Utóbbinak a nyomdai megjelenését már nem érte meg. (A Szerk.)

Főhajtás Comenius szobra előtt

taknak” címmel két volt gimnáziumi osztálytársam, barátom – Orosz György és Pallagi Tamás – festményeiből a Művelődési Házban szerveztem kiállítást.

Fentiekén túl egyéb módon is igyekeztem szolgálni, használni. Tudományos kutatómunkát végeztem s végzek ma is. Fő témám a sárospataki tanítóképzés és Sárospatak. Aktív tanár koromban igyekeztem alaposan megismerni a képzés történetét, vizsgálni, elemezni a képzéssel kapcsolatos feladatmegoldásokat, hogy az éltető hagyományokat élővé tegyem, s a tapasztalatok felhasználásával a képző feladatainak minél hatékonyabb, korszerű megoldását segítsem, a magasabb szintű képzés eredményességét „pataki módon” szolgáljam.

FÜLE SÁNDOR

Emlékképek Ködöböcz Józsefről

Ködöböcz József, a Magyar Comenius Társaság volt elnöke alig több mint két éve, 2003. június 13-án távozott el az élők sorából. Sajnos, őt többé „nem kelti fel se könny, se szó...” Vele kapcsolatosan a Magyar Pedagógiai Társaságban már emlékülés volt, és életéről kötet is megjelent, s remélhetőleg egy átfogó mű is készül teljes életéről. Most az ismeretségünk, az együttműködésünk, a barátságunk néhány emlékképét idézem fel.

1952-ben, a nehéz pártállami években, a Rákosi-rendszerben találkoztunk először a pataki tanítóképzőben. Akkor a Művelődésügyi Minisztérium tanítóképzős osztályán dolgoztam, a tanítóképző intézetek országos pedagógiai szakfelügyelője voltam. Sokat sétáltunk Patak utcáin, a gyönyörű Várkertben, de Ködöböcz József a Sárospatakhoz közeli sziklák szépségeit is megmutatta nekem. A beszélgetések közben hamar egészen őszintén és bátran (ez akkor ismeretlenek között nem volt kockázatmentes) mondtuk el életünk lényeges eseményeit, véleményt cseréltünk a szovjet megszállásról, a hazai politikai életről. Ő mindig mérsékelten fogalmazott, soha senkit nem bántott vagy sértett.

Meglepett, hogy egy idő után Ködöböcz József milyen sokat tudott rólam. Az információk forrásait nem említette. Tudta például, hogy Miskolcon a neves *Bodnár Gábor* csapatában cserkésztsízt voltam; évekig a Keresztyén Ifjúsági Egyesület miskolci titkáráként működtem. Azt is tudta, hogy a miskolci Evangélikus Tanítóképző Intézet tanulójaként egy borsodi faluban (Ziliz) a református esperes, *Kövér Pál* kérésére tehetséges fiatalokat készítettem fel a miskolci Lévay József Református Gimnázium magánvizsgáira (1944-1948), hogy minden évben legátus voltam. Elmondtam neki, hogy református orgonista-kántori oklevelem is van. Erről az 1989 előtti években soha senkinek nem tettem említést. Ez az őszinte kapcsolat a félévszázados ismeretségünk során megmaradt. Bízunk egymásban, barátok lettünk.

**Ködöböcz József Huszár Istvánnal, Köpeczi Bélával és Földy Ferencsel
a Comenius Társaság közgyűlésén (1992. szept. 22.)**

A „Volt egyszer egy osztály” című könyv szerkesztőjének osztályában több alkalommal hallgattam Ködöböcz József pedagógia-óráit. Meghívott az osztály tanítási órán kívüli foglalkozásaira is. Osztályának több tagjával csak 2003-ban, a temetésén találkoztam és beszélgettem. Megható volt látni megrendülésüket, hallgatni szeretettel teljes visszaemlékezéseiket. Az említett – számára is értékes és kedves – könyvet 1997. április 28-án a következő bejegyzéssel küldte el részemre: *„Füle Sanyinak pataki emlékül, felügyelői látogatásaira szívesen emlékezve, barátsággal, szeretettel”*.

Az 1997. október 19-én kelt levelében erről az időszakról azt írta nekem, hogy: *„Magam mindig, ma is szívesen gondolok vissza a régi időkre, látogatásaidra, az együttműködésre. Valóban te voltál az igazi szakfelügyelő, akit iskolánk minden pedagógiai munkája érdekelt, aki még a kórház munkáját is megfigyelted, s akitől sok segítséget kaptunk.”* Az ilyen elismerő sorok Ködöböcz

József írásaiban és személyes beszélgetéseink során gyakran megjelentek. Igazi tanárként és lelkesként tudott ösztönözni még felnőtt embereket is.

A Sárospataki Tanítóképző Intézet megalapításának 140. évfordulója alkalmából 1997 novemberében rendezett ünnepségre – a főiskola főigazgatójával együtt – meghívott. Azt kérte tőlem, arról beszéljek, hogyan láttam szakfelügyelői szemmel a pataki tanítóképzőt. Előadásom szövege a jubileumi kötetben megjelent.¹ Ebben kiemeltem, hogy jól emlékszem Kődöböcz József élményszámba menő pedagógiai óráira, szakmai kiválóságára, mélyseges humanizmusára, a pataki tanítóképző munkájában (sokak eredményeként) az elméleti és a gyakorlati képzés teljes egységére, a kollegiális oktató-hallgató viszonyra.

Az 1954 és 1957 közötti években a Pedagógiai Tudományos Intézet tanítóképzős csoportjában dolgoztam. Kődöböcz Józseffel rendszeres volt a kapcsolatom. Együttműködtünk az új tanterv készítésének munkáiban, a pedagógiaoktatás módszertanának megírásai terveiben, majd a felsőfokú tanítóképzés előkészítésének munkálataiban.² Az említett témákban Patakon gyakran „tárgyaltam” vele. Emlékszem, mindig hangsúlyozta, meg kell őrizni a felsőfokú tanítóképző intézetekben – majd főiskolákon – a középfokú tanítóképzők értékeit. Ezt a tanácsát a mai napig követem. 1957 elején, amikor Budapesten a forradalom utáni megtorlások folytak, féltett engem mint a Pedagógiai Tudományos Intézet forradalmi bizottságának tagját, azt javasolta, hogy jöjjek a pataki tanítóképzőbe tanárnak. Zilahi Ferenc igazgató egy ilyen tárgyú beszélgetésre meg is hívott. Az áthelyezésem – a lakáskérdés megoldatlansága miatt – elmaradt, bár az igazgató úr javasolta, építsek házat, mint ő, sok kő van a közeli hegyekben. E területen nem volt jártasságom, de pénzem és bátorságom sem volt a házépítés vállalására. Azt sem tudtam vállalni, hogy a tanítóképző intézet padlásterében rendezkedjem be.

Az 1967 és 1975 közötti években is szoros volt a kapcsolatunk, amikor a minisztérium pedagógusképző osztályának főosztályvezető-helyettese lettem. Gyakran találkoztunk Patakon és Budapesten, bár ő a fővárosba nem szeretett felutazni. A minisztériumi munkámhoz sok segítséget kaptam tőle.

¹ A lelki tehetségek kiművelése a sárospataki tanítóképzőben – ahogy egy szakfelügyelő látta. = Comenius és a sárospataki iskola. Bibliotheca Comeniana VI. Sárospatak, 1997. 231-235.

² Dr. Füle Sándor: Széjlegyzetek a magyar tanítóképzés történetéhez. = Megjelenés alatt a Neveléstörténet c. folyóiratban.

Ködöböcz József átveszi a Pro Comitatu-díjat a megyei önkormányzat alelnökétől, Gyárfás Ildikótól (1996. okt. 22.)

Emlékezetes számomra, hogy 1973-ban édesanyám temetésén a miskolci Deszka-temetőben Ködöböcz József is megjelent, bár e szomorú eseményről őt sem értesítettem. Baráti részvétnyilvánítása apró mozzanat a kapcsolatunkban, de számomra sokat jelentett.

A Magyar Comenius Társaság 1986. évi megalakulásakor Ködöböcz József levélben tájékoztatott a célkitűzésekről, a munkába való bekapcsolódás lehetőségeiről. A bekapcsolódás meg is történt. Hasznos volt elnöksége alatt részt venni az értékes rendezvényeken. Csak csodálni tudtam azt, hogy – több munkatársával együtt – időt igénylő, alapos kutatások során milyen értékes kötetekkel gyarapították a *Bibliotheca Comeniana* sorozatot. A 2201. évi társasági választmányi ülésen javasoltam, hogy a megjelent magyar nyelvű kötetekből pedagógusképzési- és továbbképzési célokra készítsünk egy válogatást. Felkért arra, hogy legyen a szemelvénygyűjtemény szerkesztője, és a vezetőség számára készítsen egy tervezetet a tartalomra vonatkozólag. Rendszeres együttműködésünk, kétévi levelezésünk néhány tényét megemlítem.

Ködöböcz József tervezetemet – majd az időközben e munkába bevont dr. Bodosi Béla egri neveléstörténész tervezetét – alaposan értékelte. Javaslatai meggyőzőek voltak.³ A levelezés során egyre inkább láttam, hogy a szemelvénygyűjtemény szerkesztője ő lett. 2001. november 6-án írta, hogy a tervezett szemelvénygyűjtemény III. részében a pataki búcsúbeszédből is közölni kellene részletet, a IV. részben pedig „Comenius pataki munkásságáról egy összefüggő feldolgozást kellene adni”. A 2002. március 6-án írt leveléből tudtam meg, hogy a tűzkár után újjáépült miskolci Deszkatemplomhoz milyen kötődései voltak: „A Deszkatemplom képét külön is köszönöm. Nemcsak Neked van kötődésed hozzá, hanem nekem is. 1935 karácsonyán, IV. éves teológus koromban Miskolcon voltam legátus és kétszer prédikáltam benne”. A készülő szemelvénygyűjteményről ekkor írta: „Magam úgy tartanám jónak, ha a kiválasztott anyag egy része már meglenne. Azt is javaslom, hogy a *Didaktika Magna* egy része már kerüljön bele. Mivel Ravasz János, emlékezetem szerint, a Magyar Pedagógiai Társaság Neveléstörténeti Szakosztályának egyik ülésén Dezső Lajos és Geréb fordítását összehasonlította, s az 1883-ban megjelent Dezső-fordítást jobbnak tartotta, én is a Dezső fordításának közlését javaslom. Támogatnám ezt azért is, mert Dezső Lajos volt, aki a XIX. században hazánkban a figyelmet Comeniusra felhívta, és sok írását le is fordította, továbbá a magyarországi munkásságáról könyvet is írt. 1892-ben a Magyar Tudományos Akadémia vezetése is őt kérte fel az országos ünnepségen az ünnepi beszéd megtartására.”

A 2002. április 7-én és május 26-án hozzám írt levelei részletesen foglalkoznak a tervezett szemelvénygyűjtemény lényegi tartalmi kérdéseivel. Ködöböcz József ez utóbbi levelében a következőket írta: „Comenius Maresiushoz írt második intelmének hollandiai szövegét még mindig nem sikerült megszerezni.” És leírja, mit fog ennek érdekében megtenni. Úgy tudom, hogy az erőfeszítései ellenére ezt a tervét nem tudta megvalósítani. A 2003. január 7-i levelében arról írt, hogy „a Comenius öregkori visszaemlékezéseinek Magyarországgal kapcsolatos megjegyzései értelmezésével foglalkozó tanulmányt is vegyük be a kiadandó kötetbe.” Már boldogan írt a szemelvénygyűjtemény kiadásához szükséges pénz előteremtésének lehetőségeiről, Benő Kálmán közbenjárásáról. Ködöböcz József valamennyi levelében minden a

³ Leveleit a Társaság vezetőinek átadom, talán idővel egy Ködöböcz József emlékszobában elhelyezhető lesz.

szemelvénygyűjteménnyel kapcsolatos javaslatát alapos érvekkel támasztotta alá. Mindezek a tények egyértelművé tették, hogy ő a kötet szerkesztője. Leveleit mind gépelve írta, de a 2003. április 15-én kelt levele gyönyörű kézírással íródott. Ebben arról is írt, hogy a járványos betegség őt is utolérte és nagyon megviselte. Ekkor Miskolcon a fiánál volt. Felesége betegsége miatt is aggódott. A 2003. május 8-án hozzám írt utolsó levelében írta le a szemelvénygyűjteménnyel kapcsolatos újabb elképzeléseit, jobbnál jobb javaslatait. Azokról a véleményemet kérte. Ekkor már – *dr. Kováts Dániel*/munkájával – folyt a technikai szerkesztés is. Ebben a levélben azt írta: „Mint társszerkesztő kerüljön a neved a könyv címlapjára, a megfelelő helyre. Foglalkoztál Te eleget a könyvvel. Az előszóban természetesen szólok külön is a munkádról.” Így is történt. *Ködöböcz József* mindig teljesítette azt, amit mondott.

Az értékes kötet *Comenius élő pedagógiai öröksége* címmel jelent meg. *Ködöböcz József* sajnos már nem vehette kezébe azt a kötetet, amelynek létrehozásáért oly sokat dolgozott. Pedig milyen boldog lett volna!

A kiemelt és az itt nem rögzített emlékképek alapján összegezésként felvázolom, hogy *számomra mit jelentett Ködöböcz József élete, munkássága és félévszázados barátsága*:

- kiemelkedő igazi pedagógus példát adó főiskolai oktatónak tartottam, *akitől csak tanulni lehetett*;

- *terveit szívósan tudta végrehajtani* mint tanár, mint vezető és mint pedagógiai kutató;

- munkásságával, rendkívüli alaposságot tükröző írásaival *maradandó értéket alkotott*;

- egészen *ritka emberi szerénysége* és mások értékeinek határozott elismerése, személyiségének szembetűnő tulajdonságai engem különösen lenyűgöztek;

- azt is nagyra értékeltem, hogy *Ködöböcz József magát soha nem helyezte előtérbe*, mindig a vele kapcsolatba kerülőkkel, tanítványaival, tanártársaival, barátaival éreztetni tudta, hogy ők a fontosabbak.

A Magyar Comenius Társaság elnöke két évvel ezelőtt még közöttünk volt. Amikor élt, gazdagabb volt a sárospataki tanítóképző főiskola, de Sárospatak város és Magyarország is. Mi is gazdagabbak voltunk! És a Reá való szüntelen emlékezéssel – amíg élünk – mindig gazdagabbak leszünk.

HALÁSZI ALADÁR

Comenius szellemi hagyatékának gazdagodása Ködöböcz József életművével

„*Használni jöttem...*” – mondta Comenius beköszöntő beszédében. „*Használni jöttem...*” – gondolta és cselekedte Ködöböcz József egész munkás életében. A használható ismeretek, az elmélet és a gyakorlat harmonikus egységének megteremtése, a pataki hagyományok ápolása, a tudományosság és a hit vezérelték a köreinkből 2003-ban eltávozott tanítónkat. Miként Comeniusnak, neki is az volt a küldetése, hogy fényt árásson, hiszen nem azért gyűjtünk gyertyát, hogy a véka alá rejtjük. Az iskolának szerinte is „*belül fényvel teljesnek, kívül pedig a fényt messze szórónak*” kell lennie, amely „*az államban és az egyházban a homályt elűzni képes*”.¹

Ködöböcz József inkább csak pályájának kezdetén méregette a Comenius felé vezető út irányát és hosszát, később a nagy elődhöz igazodása személyiségének attribútuma lett. Ahogyan kutatta Comenius szellemi, erkölcsi hagyatékát, a saját tudományos életének, munkásságának kiteljesedését kapta eredményül. Természetes és mindennapi igénye volt Comeniusszal foglalkoznia. Talán föl sem tűnt előtte, hogy ő maga is kereső, kutató, alkotó, nagy pedagógus egyéniséggé emelkedett. Ehhez az égiek szép, hosszú élettel, szellemi és erkölcsi erő ajándékával járultak hozzá egy olyan közeggel, amelyben kiteljesedhetett emberként, pedagógusként, a tudomány munkásaként. Ez a közeg maga a tanítóképzés elmélete és gyakorlata volt, amely elsősorban Patakra és körzetére koncentrálnak földrajzilag, de az egyetemes tudományosság és pedagógia érdekeit szolgálta.

„*A kiművelt nemzetnek fényes, népes és mesterművekkel teli városai vannak*” – mondta Comenius pataki programbeszédében,² ehhez kellett tudós

¹ Comenius: A nagy hírű pataki iskola tervezete. = Kovács Endre (szerk.): Comenius Magyarországon. Bp. 1962. 74.

² Sárospataki Pedagógiai Füzetek 20. k. Sárospatak, 2001. 21.

tanártársak, nyomda, „velem együtt tanuló társak”, ahogyan Comenius a tanítványait nevezte. Kődöböcz József számára természetes volt ebben a közegben Comenius Patakon tanúsított lelkesültségének hullámhosszára hangolódnia, és a tanítóképzés ügyét fő feladatául megtéve nyomdát, kiadót szerveznie, tanulmányokat, tankönyveket teremtenie, ezek révén Comeniushoz, Pestalozzihoz, Tessedik Sámuelhez, Eötvös Józsefhez igazodva új alapokra helyeznie az iskolát. A *Sárospataki Pedagógiai Füzetek* és a *Bibliotheca Comeniana* megindításában, a tanulmányok, segédkönyvek megszületésében Kődöböcz Józsefnek múlthatatlanok az érdemei. Ezekkel is Comenius pataki tevékenységét folytatta. Mondhatjuk azt is: saját korában hasonlót cselekedett, ugyanazzal a céllal, mint Comenius a XVII. században ugyanitt.

A nagy elődtől elválaszthatatlan a patakiság szellemének kialakulása, hiszen az ő példájával plántálta Kődöböcz József tanítványaiba a tudományosságra törekvés programját, a Patakért, a nemzetért, az emberiségért áldozatot vállalni kész erkölcsiséget; az üldözöttek – mint amilyen maga Comenius is volt, valamint a pataki kollégium, Kiss Sándor és több más tudós tanár, hitéhez, iskolájához hű diák – lelki-erkölcsi piederstálra emelését; a szerény, egyszerű, alapvető emberi értékeket. Ez volt a fény messze szórásának egy életem át gyakorolt tevékenysége. Mivel rendkívül nagy értéknek tekintette Comenius örökségét, minden szellemi, anyagi, sőt hatalmi eszközt mozgósítani igyekezett, hogy méltóak lehessünk e haladó hagyomány öröklésére és folytatására. „*Arra törekedtünk, hogy megfelelő rendezvények, tevékenységek segítségével felhívjuk a szélesebb társadalom figyelmét az örökségre, ismertessük, terjesszük, tudatosítsuk pedagógia rendszerünkben ma is ható vagy még kellően nem érvényesülő eszméit, törekvéseit*”.³

Álljon még itt két mondat annak igazolására, hogy Kődöböcz József *ars didacticájának* kélt tartópillére Patak és Comenius! „*Sárospatak az egész emberiséget szolgáló sokirányú munkásságáért, hazánk és Patak egyetemes művelődéstörténeti szerepének erősítéséért hálás Comeniusnak*.”⁴ „*A hálás tiszteletadás kifejezője akar lenni [ti. e tanulmány] a nagy gondolkodó, pedagógiai reformátor emléke, a népek – köztük a magyar nép – szolgálatát vállaló ember, példakép, a 'nemzetek tanítója' előtt*”.⁵

³ Kődöböcz József: Jubileumi emlékezés. (Előszó). = *Bibliotheca Comeniana* V. k. Sárospatak, 1994. 5.

⁴ Kődöböcz József: A diákváros Sárospatak és Comenius. = Uo. 10-11.

⁵ Kődöböcz József: Comenius sárospataki pedagógiai tevékenysége és annak elméleti alapjai. = Uo. 103.

Kollégák és öregdiákok körében (1978)

Nem állítom, hogy Kődöböcz József munkásságának, elméletének és gyakorlatának egyetlen kiindulópontja Comenius, de azt igen, hogy ő volt a legfontosabb. Mi, pedagógusok úgy vagyunk az eszményképünkkel, hogy több példából állítjuk össze, végül pedig leginkább egy személyiségéhez válik hasonlóvá a kialakított és általunk elfogadott kép. Ez viszont már a miénk, amelyhez mérjük magunkat, tanítványainkat, mely kép – ha nem is gyakran, de – új vonásokkal is gyarapszik annak fényében, esetleg árnyékában, hogy milyen körülmények között tudjuk nevelési, iskolaszervezési, egyáltalán pedagógusi céljainkat megvalósítani. Kődöböcz Józsefnek adott volt a pataki iskola, ahová ugyanúgy jutott be szegény anyagi körülmények közül, mint Comenius korában sok gyerek: volt pataki diák ajánlotta neki és a családjának, az iskolának is. Az eminens tanuló eredménye önmaga fölemelkedési vágyából, a családján segíteni akaró erkölcsiségéből és a patakiság minőségre sarkalló hatásából állt össze. Ehhez jött később Comenius példája, amely összerendezte a ráirányuló hatásokat, egy mederbe terelte az ifjú Kődöböcz József törekvéseit.

Általában hagyjuk hatni a számunkra fontos példákat, egyszersmind törekszünk egyéniségünket is megrajzolni, tehát valamelyest függetlenedni is

tőlük. Természetes módon azonban fölismerhető számunkra és mások előtt is, hogy honnan vettük a mintát egy-egy tevékenységünkhöz, gondolatunkhoz. Kődöböcz József esetében többnyire egyből meghatározható volt, hiszen Comenius életműve, gondolatai töltötték ki munkás hátköznapjait. Az a mindenén átható fény, amely 1650-1654 tájáról ered, íróasztalát és nevelési gyakorlatát naponta megvilágította. Terminológiájában föllelhető Comenius tudományos szókészletének számos eleme: erkölcs, szemléltetés, rendszeresség, gyakorlat, fokozatosság stb., amelyek többnyire didaktikai, nevelési alapelvek is. Átsütött beszédein és tanításain, de még a mosolyán is a nagy előd és Patak hagyományának tisztelete. Ahogyan életében e várostól kapta az induláshoz, felemelkedéshez az energiát, úgy sugározta tanítványai felé is. Bennünk pedig lendületet, tevékenységünknek fontos programot kölcsönzött, úgy tárgyiasult a szellem.

A comeniusi nevelési cél három fő eleme kristályosodott ki Kődöböcz József munkásságában: a tudományos műveltség, a tiszta erkölcs és az igaz vallásosság. E három szókapcsolat meghatározó tagjai, a jelzők mindhárom alaptagra érvényesnek mondhatók, de Kődöböcz József egész életére is. A tiszta, igaz műveltség, a tudományos, igaz erkölcs és a tudományos, tiszta vallásosság is. Korunkba így emelte át ama nagy férfiú gondolatait, pedagógiai gyakorlatát. Amit ma kezdünk emlegetni jelszóként az élet egészén át tartó tanulásról, azt napnál világosabban szemlélteti a két éve lezárult életmű. Műveltsége nem csupán a pedagógiára és társtudományaira terjedt ki, hanem az élet minden fontos területén használható ismeretek álltak össze rendszerré, hiszen szerint – és mindnyájunk véleménye lett ez – a falu tanítója csak így lehet fáklya őrhelyén. Erkölcsiségére elsősorban a keresztyéni jegyek érvényesek, de az egyetemességéi is, amelyek alapján embertársaiért, mindenekelőtt tanítványaiért, az iskoláért, Patakért munkálkodott egész életében.

Gyakorló időmben Sátoraljaújhelyen évfolyamtársammal albérlésben laktunk. Meglátogatva bennünket nem találta jónak helyünket. Segített keresni másik lakhelyet, hogy nyugodtabb körülmények között tanulhassunk, készülhessünk hivatásunkra. Tehát nem kinyilatkoztatott szeretettel élt köztünk, hanem a problémákra és érdekeinkre érzékenyen, segítően; továbbá nem csupán tömeget látott az osztályokban, évfolyamokban, hanem személyiségeket, vele egyenrangú embereket, akiket a tudomány magasabb szintjére kell emelnie tanártársaival együtt. A hite, vallása mellett hadifogságban

és a legvadabb szovjet típusú uralom idején is kiállt. Hogy igazgató, vezető lehessen, nem tagadta meg hitét, tanult ám nem gyakorolt papi mivoltát, nem lépett be a pártba. Soha nem hivalkodóan tette mindezt – Comenius is megvetette az önelégült dicsekvőket –, de mi tudtunk küzdelmeiről, és a hitben nem szilárd hallgatók is tisztelték kiállásáért.

Példa, példa az élet minden területéről. Nincs hatékonyabb nevelési eszköz, módszer ennél. Mai, törtető világunkban a percemberek más értékeket követnek, de ők is tudják, lelkük mélyén érzik is: a Kődöböcz József-féle munkás élet teremt csak maradandót a társadalomban, mely eredményre alapozható a jövő. Valamihez – itt a nagy örökséghez – bármit is hozzáadni csak úgy lehet, ha szervesen összeépül a régivel az új elem. Ez pedig csak akkor áll össze egészé, ha lényegi folytatása az eredeti értéknek az új. A comeniusi életmű lényegétől, jellegétől egy pillanatra sem választható el a Kődöböcz József. Ha mégis elvonatkoztatunk tőle egy percre, csak azért tesszük, hogy körülhatárolhassuk, megszemlélhessük e gazdag életút hozadékát, hiszen csak úgy válhat bennünk is ható erővé. Az általános, hétköznapi emberi gyarlóságából – amely mindnyájunk élettörténetének elválaszthatatlan része – Kődöböcz Józsefben sem volt több, mint példaképében. Így volt teljes ember, csak így tudta megérteni botladozó, segítségre szoruló hallgatóit, egyengetni útjukat; így vált hihetővé csendes szava, követhetővé tanítása mind a szakmára, mind az életre. Belőlünk is teljes embert igyekezett nevelni, aki képes majd nemcsak a maga boldogulásának, boldogságának az útját megtalálni, hanem másokkal együtt haladni is rajta. Miként Comenius, ő is mindig az adott korból hozta példáit a különböző nevelési helyzetekben, vagy éppen klasszikus, a szakirodalomban sokak által ismert párhuzamot vont egy-egy cselekedet elemzésekor. Nem az iskolának, hanem az életnek tanultunk tehát, ha ő vezetett bennünket. Mindezekért az emberi vonásokért hálásak voltunk együtt is, külön-külön is Kődöböcz Józsefnek.

Egykori interjúm címében *széreny és gazdag* jelzővel illetem az életművét. Ma sem találok meghatározóbb, igazabb vonást az összegezésre. Az egyetemes emberi és keresztyéni erkölcs erénye a szérenység, míg a gazdag jelző a lelki, az értelemben, a tevékenység eredményében megnyilvánuló jegy. Csak az ilyen jellemek adhatnak hozzá sokat a haladás ügyéhez, csak az ilyen pedagógus képes igazodni úgy a múlthoz, jelenhez, jövőhöz, hogy munkássága által hézagatlan marad a nevelés folyamata, fejlődése az idő-

ben. E kontinuitáshoz hozzájárulnak a patakiság szellemében a lassan félév-
ezredes iskola mindenkori növendékei. Pataknak, a patakiságnak is értelme
veszne tanító és tanítvány nélkül, akiknek viszonyát a pedagógiai vastörvén-
yeken, az alapelveken felül a nagy elődök tisztelet erősíti.

Így soroljuk be Ködöböcz Józsefet is abba a panteonba, amelyben Co-
menius mellett térben, időben, szellemben helyet kell kapjanak a méltatlanul
elfeledettek és az eddig is nagy becsben tartott munkái a magyar és egyetemes
neveléstörténetnek. Ködöböcz József mindegyiküket fényre hozta a feledés
homályából úgy, hogy monográfiát írt róluk, mint például Árvay Józsefről⁶ és
Dezső Lajosról,⁷ vagy pedig úgy, hogy kutatásai eredményét előadásban, ta-
nulmányban, köteteiben – ha csak néhány mondatos említés szintjén is – köz-
kinccsé tette. Napokat töltött el egy-egy felbukkanó pataki illetőségű, a peda-
gógiában, a város történetében kiemelkedőt cselekvő személy tanulmányozá-
sával. Így örökítődött meg Debreczeni Ember Pál neve, a kollégiumot a jezsui-
táktól védő iskolavezető; Vay Józsefé, aki az oktatásban a magyar nyelv jogait
védte,⁸ a könyvtárt tudós könyvekkel gazdagító Paksi Mihály;⁹ Buzinkai Mi-
hály, Pósházi János, idősebb Csécsi János, akik a bujdosásra kényszerített
pataki kollégiumot megmentették az időnek, a tudománynak.¹⁰

Ködöböcz József alkotó magányát és a katedrát velük népesítette be,
emlékükkel pedig fölelevenítette Patak múltját. Az ő munkásságukhoz adta
hozzá a sajátját, igyekezvén a sorból egyiküket se kihagyni, vagy gondolataik
közül egyet is a feledésbe merülni. A se szeri se száma névsor legnagyobb
hővel fölizzó pontján azonban mindig Comenius található, akiről részben
magyar voltát (Szeges família) hirdette. A többinek sem nagyságát, sem ma-
gyar voltát nem kellett bizonyítania: Kövy Sándor, Bessenyei György, Kazin-
czy Ferenc, Kossuth Lajos, Szemere Bertalan, Árvay József stb.

Gazdag volt az az élet, hiszen mindenkor nagy szellemek társaságát élvez-
hette. Ez adott egyféle tartást erkölcsének, ennek tudata erősítette kutató, ér-
téktemtő és -teremtő akaratát. A patakiság szellemének összetevőit a saját éle-
tével, tevékenységével is láttathatta volna, azonban ő a mások életművéből ve-

⁶ *Ködöböcz József*: Árvay József, a magyar népoktatásügy sárospataki apostola. Sárospatak, 1997.

⁷ *Ködöböcz József*: Dezső Lajos 1847–1904. Sárospatak, 1983.

⁸ *Ködöböcz József*: Tanítóképzés Sárospatakon. Bp., 1986. 36.

⁹ Uo. 40–41.

¹⁰ Uo. 43.

zette le, elfogadva definíciójukat, de a sajátját is megfogalmazta: „*A pataki szellem, szellemiség tehát olyan egységes felfogás, gondolkodás- és szemléletmód, amely nagymértékben jellemzi és irányítja általában a patakiak, ezzel együtt a pataki iskolában tanult öregdiákok életét, magatartását, tevékenységét.*”¹¹ A pataki iskola szerepének így történelmi távlatot is tulajdonított, hiszen a szellemiség a nemzettel és az emberiséggel szemben is kötelez: „*A pataki iskola nagy feladatok megoldását vállalta: szolgálta a hit és a magyarságtudat erősítését s ezzel együtt az anyanyelvi műveltség terjesztését, a nemzeti érzés fenntartását, mélyítését a török és Habsburg elnyomás idején is*”.¹²

Ím, itt a comeniusi nevelő iskola, amely a neveltekben a legszebb protestáns hagyományok szerint erősíti a hitet, továbbá növeli a nemzettudatot az anyanyelvi tanítás szorgalmazásával olyankor, amikor Apáczait Gyulafehérvárott halálos ítélettel fenyegették meg az anyanyelven nevelés-tanítás miatt. A tudomány, a hit és az erkölcs ötvözetét képzelte el Kődöböcz József élete teljes hosszában. A fent idézett mondat is erről árulkodik, vagyis a comeniusi hatásról, hiszen a nagy előd e három kategóriát tette meg a boldogság forrásául.

Összegezésként megkísérlek választ adni a címben megfogalmazottakra annak előrebocsátásával, hogy nehéz vállalkozás tárgyiasítani a szellemben és az erkölcsben felhalmozódott értékeket, számszerűsíteni pedig annál is nagyobb feladat. Ennek ellenére biztosak lehetünk Kődöböcz József életművének nem mindennapi nagy súlyában, amelyet a comeniusi örökség folytatásával, a pataki hagyományok ápolásával és gazdagításával, a tanítóképzésben kifejtett és a minőségre, korszerűsége fordított munkálkodásával növelt jelentőssé. Az elmélet és a gyakorlat harmonikus egységét pedagógiai szakíróként és gyakorló tanárként saját ars didacticájának lényegi eleméül tette meg. Nemcsak értékteremtéssel de -mentéssel is gyarapította neveléstörténetünket. Biztos magyarságtudata, hite, embersége, a tudomány iránti alázata diákjai, tanártársai, az ország pedagógiai közvéleménye szemében példává magasodott. Demokratikus szemlélete, a szegényebb, ám tehetséges tanítványok életútjának egyengetése, sorsuk iránti érdeklődése soha nem vált a pedagógiai formalizmus áldozatává. Igaz emberséggel, nagy szeretettel figyelt minden tanítványára, és mint értéket, tovább fejlesztette, ha kellett,

¹¹ Kődöböcz József: Sárospatak a magyar művelődés történetében. Sárospatak, 1991. 48.

¹² Kődöböcz József: Lakóhelyünk Sárospatak és környete. Sárospatak, 2000. 106.

megmentette. Mindezért fáj, hogy elment, de jó érzéssel nyugtázzuk, hogy közöttünk volt.

Ha valakinek úgy tűnne, hogy e megnyilatkozásom Ködöböcz Józsefről és Comeniusról csupán laudáció, figyelmébe ajánlom azt a tényt, hogy jó sorsunk őt sokáig közöttünk tartotta, alkotó ereje tisztos korára sem apadt, így a sok évtized alatt kiterjedt és szerteágazó életművet teremtett. Nélküle Comenius emléke nem élne olyan elevenen Magyarországon. Szinte intézménnyé nőtt, a régmúltunkat és a hozzánk közelebb esőt megszemélyesítő élő, eleven történelemmé. Azt sem állítom, hogy egyedül ő értette, gondozta a 20., sőt 21. században Comenius pedagógiai hagyatékát, de azt igen, hogy szívós, önfeláldozó tudományos munkássága nélkül ma kevesebbet értenénk meg a mi példaképünké is nemesedő Comeniusról, sőt az emlékekből ácsolt híd a jelenünk és a múltunk között Ködöböcz József életműve nélkül meggyengülne. Nem akart ő mást, mint Comenius: fényt gyűjtani a gyermeki lelkekben a tudomány és a hit által, elvezetni őket a tiszta forráshoz, hogy *„legyen sokra képes elméjével és bölcsességével; legyen jó beszédképességű és ékesszóló; legyen ura munkájának; legyen jó erkölcsű és jó polgár; ... az Isten szeretete folytán istenfélő”*.¹³

Ködöböcz József életműve így hasonlít a Comeniuséhoz és szervesen összeépülve vele vált a tanítás, nevelés révén a társadalmat is formáló erővé. Gazdagodván a comeniusi életmű a Ködöböcz Józsefével, már nekünk is nagyobb feladatot jelent ápolni és – ha lehet – valami fontosat nekünk is hozzáadni.

¹³ Comenius: Pampaedia. Sárospatak, 1992. 22.

NAGY GYÖRGY

A „marslakók” köztünk éltek... (Egy magyar tudós nemzedék indulása)

*Az a szóbeszéd járja Amerikában,
hogy két intelligens faj létezik a Földön:
emberek és magyarok.
(Isaac Asimov)*

Bevezető

A tudomány fejlődése töretlen. mint egy száguldó vonat, úgy robog át az idő terén. Vannak nemzetek, akik nagyszámban képviseltetik magukat az utazók között, és vannak, akik kevésbé. Magyarok mindig voltak és mindig is lesznek ezen a vonaton, de sajnos számuk az utóbbi évtizedekben egyre csökken. A tudomány és a technika fejlődésére gyakorolt hatásunkat akkor mérhetnénk fel igazán, ha elképzelnénk, hogy hol tartana a világunk magyarok nélkül. Hiú ábránd volna azt hinnünk, hogy nem volna golyóstoll vagy izzólámpa, esetleg számítógép vagy atomreaktor, viszont az is bizonyos, hogy ez az elképzelt világ még csak 1960-at, jobb esetben 1970-et írna bizonyos tudományterületeken.

Kik voltak a „marslakók”?

Az egész történet 1930-ban kezdődhetett Princetonban. Az ott dolgozó kutatók közül *Hans Bethe* és *Richard Rhody* azt gyanították, hogy közöttük „marslakók” élnek. Ezek a „marslakók” olyan tudással, gondolkodásmóddal, intelligenciával rendelkeznek, mely jóval meghaladja azt a kort, amelyben élnek, ezért valószínűleg nem földi származásúak.

A marslakók legendája a II. világháború idején Los Alamosban (az első atombomba létrehozásának színhelye) éledt újjá. *Leon Lederman* Az isteni atom című könyvében ír erről: a XX. század első felében beszivárogtak a vi-

lág legjobb egyetemeire és kutatóintézeteibe, azon buktak le, hogy bármilyen soká is gyakorolták, egyetlen földi nyelvet sem tudtak idegen akcentus nélkül beszélni. Azonban erre is volt egy ügyes trükkjük, magyar emigránsoknak ajánlották magukat... Olyan kutatók tartoztak közéjük, mint Eugene Wigner (alias Wigner Jenő), Leo Szilard (Szilárd Leó), John von Neumann (Neumann János) vagy Edward Teller (Teller Ede). A tényfeltáró kutatások kiderítették, hogy származásukat tekintve is egy szűkebb területről rajzottak ki, mégpedig Budapestről.

Kemény János (a BASIC nyelv megalkotója) a *Yankee* folyóiratban, 1980-ban megjelent interjújában három bizonyítékot is felsorol a magyarok földöntúli származásának alátámasztására: a magyarok nagyon szeretnek vándorolni; rendkívül egyszerű és logikus nyelvet beszélnek; sokkal okosabbak a földlakóknál. Mindehhez még Kemény hozzáfűzte, hogy mivel a magyar nyelv elsajátítása kevés időt vesz igénybe, sokkal több idő jut a matematika gyakorlására.

A marsi származásnak egyetlen földrajzi bizonyítéka van, a Mars felszínén levő Kármán-kráter. Kármán Tódor (1881–1963) világhírű kutatója lett az aerodinamika, a hidrodinamika, a rakétatechnika és a szilárdságtan területének; édesapja, Kármán Mór alapította a Trefort utcai Mintagimnáziumot. A marslakók leszármazottai pedig ügyelnek arra, hogy véletlenül se fedjék fel főhadiszállásuk helyének titkát, ezért van Gábor Dénesről utca elnevezve Angliában és Németországban, Kármán Tódról pedig Kaliforniában, viszont nincs Budapesten. (?)

A marslakók miért pont innen származtak el? Mi tette Budapest több tanintézményét, közöttük a Trefort utcai Mintagimnáziumot vagy a Fasori Evangélikus Gimnáziumot is ilyen jelentős bázissá? Valószínűleg a történet kezdete visszanyúlik báró Eötvös Lorándig. Ő volt annak a folyamatnak az elindítója, mely tetőfokát a XX. század 30-as, 40-es éveire érte el, a XXI. századra pedig eléggé megfeneklett. Az akkori időszak oktatáspolitikája lehetőséget adott olyan tanárok kinevelésére, akik el tudták indítani tanítványaikat a világgraszoló felfedezések útján. A Fasori Evangélikus Gimnázium is bővelkedett ilyen tanárokból.

Akik a „marslakókat” okították

Mikola Sándor egyike volt a nagy tudósgeneráció elindítójának a Fasori Evangélikus Gimnáziumban. 1871-ben született Péterhegyen (Gornij Petrovci, ma Szlovénia területén található). A Soproni Evangélikus Líceum befejezése után 1895-ben szerzett matematika-fizika szakos tanári oklevelet a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen. Tanárai közül Eötvös Lóránd volt rá a legnagyobb hatással, akinek 1897-ben tanársegéde lett, sok későbbi kísérletének alapjait származtathatjuk ebből az időszakból. 1897 augusztusától a Fasori Evangélikus Gimnázium segédtanára lesz, ahol kezdetben mértant, számtant és szépírást tanított. 1898-tól rendes tanárként tanítványainak gellérthegy-i helyszínrajzolásokat és esti csillagismerő kirándulásokat szervezett. Mindemellett kiváló pedagógus volt, a kísérletező fizika-tanítás úttörője és mestere, a fizikatanítás módszertanának kiváló művelője.

Sok időt szentelt a fizika tanításának megreformálására is. Fontos szerepet tulajdonított a fogalmak helyes meghatározásának, és annak, hogy „úgy kell a tanulót vezetni, hogy a tények hatása alatt az absztrakciók benne önmaguktól kifejlődjenek.” Az új gyakorlat kialakítása érdekében múzeumlátogatásokat, kirándulásokat, sportolást és zenét javasolt. Tudományos munkásságát főleg a hangtanra és a dielektrikumok fizikájára koncentrált, de része volt az elektrét felfedezésében is. Olyan kísérleti eszköz összeállítása fűződik a nevéhez, mint a Mikola-cső. A magyar küldöttség szaktanácsadójaként részt vett a párizsi béketárgyalásokon 1919-ben. A második világháború végén politikai tevékenysége miatt táborba hurcolták, ahonnan betegen hazatérve 1945. október 1-jén halt meg Nagykanizsán. Mikola Sándornak köszönhetően szereztek a „marslakók” olyan tudományos alapokat és ismereteket a fizika területéről, melyek után Wigner Jenő szerint a budapesti Műegyetem, vagy a berlini Technische Hochschule fizika kurzusa teljesen ismétlésnek tűnt fel.

Mindehhez, mint eszközt, a matematikai alapokat R á t z L á s z l ó szolgáltatta. 1863. április 9-én született Sopronban. Mikola Sándorhoz hasonlóan a Soproni Evangélikus Gimnáziumban érettségizett, matematika-fizika szakos oklevelét 1890-ben kapta. Úttörő szerepet játszott a középiskolai matematikaoktatás reformjának megvalósításában. Erre azután kerülhetett sor, hogy Németországban 1905-ben a matematikai reformbizottság a

Mikola Sándor

német orvosok és természetvizsgálók meráni közgyűlésén kimondta, hogy a természettudományoknak kultúrértékük is van, nemcsak gyakorlati haszonnal bírnak, a nyelvi tudományokkal egyenértékű nevelési eszközök.

Ennek hatására 1906-ban létrehozták a magyarországi Matematikai Reformbizottságot. Elnöke Beke Manó lett, titkára Mikola Sándor, a tagok között pedig ott volt Rátz László is. A bizottságok közül elismerten a magyarországi Matematikai Reformbizottság végezte a legeredményesebb munkát. Rátz László és Mikola Sándor érezvén a változtatás szükségességét, már a reformbizottság létrejötte előtt teljes rész-

letességgel kidolgozták a munkáltató matematikatanítás módszereit és tananyagát. Szerintük megvannak a matematikának is az önkéntelenül megszerzett elemei, és ezeket meg kell erősíteni a tanulóknál. A matematika tanulását át kell szőnie a közvetlen tapasztalatoknak, a méréseknek. Hangsúlyozták a fejszámolás fontosságát, a becslések fontosságát (ma elég a számológép). Véleményük szerint el kell érni azt, hogy a tanulók a mennyiségi viszonyok mérlegelése alapján a valóság megismerésére törekedjenek. Nagyon lényegesnek tartották, hogy a tanár a világos fogalomalkotásra törekedjen. Rátz László közreműködött az 1924. évi matematika tanterv és a hozzá kapcsolódó utasítások kidolgozásában. Úttörő szerepet játszott a középiskolai matematika oktatás reformjának megvalósításában.

Különleges adomány az a tudás, ami ahhoz kell, hogy a tanár fel tudja ismerni és bánni tudjon a nála tehetségesebb tanítványokkal. Rátz Lászlóban meg volt ez a tudás, nem csak tudását, de élettapasztalatát is átadta tanítványainak. Munkatársként, kollégaként viszonyult a tehetséges diákjaihoz, olyan beszélgetésekre hívta meg őket, melyeken gimnáziumi tanárokon kívül

Rátz László
(Kunwald Cézár festménye után)

egyetemi kollégák is jelen voltak. Az 1930-as években ez nagyon sokat jelentett, mivel a tanárokat nem csak a diákok, de az egész társadalom tisztelte. Legjobb tanítványait, mikor már nem tudott számukra újat mutatni, mondani, egyetemi kollégákra bízta, így biztosítva a folyamatos fejlődésüket.

A Tanár Úrról, fizikai Nobel-díjasunk, Wigner Jenő az egyik előadásán így beszélt:

„A legnagyobb hálát és szeretetet volt tanáraink közül Rátz László iránt érzek. Most sokkal

mélyebben értem, mint azelőtt, milyen ritka dolog az, hogy valaki lemond egy magasabb állásról – az ő esetében az iskola igazgatóságáról – és egy szerényebb állást foglal el. Ő szeretett tanítani, szerette látni, mint hatol be a megértés a tanulók tudatába, mint értik meg, milyen nagyszerű az, hogy az emberi ész képes egy gondolatot a másikkal fűzni, képes a következtetésekből csodálatos épületet – erős épületet – alkotni. Sok nagy tudós fejezte ki csodálatát ezen képességeinkkel kapcsolatban, de ő szerette a csodát látni és érezni. Nagyobb dolognak tartotta ezt, mint a csodát csupán felismerni.”

Rátz László 1930. szeptember 30-án hunyt el.

A tudás fájának gyökerei

Az eddigi ironikus hangvételt mellőzve, gondolkodjunk el azon, hogy minek tulajdonítható egy ilyen kis nemzet fiainak ilyen nagymértékű hatása a tudományos fejlődésre! A közvetlen okok között valószínűleg szerepel a magyar iskolarendszer megújítása a kiegyezés után, mely Eötvös József nevéhez fűződik; az angol, francia és német középiskolák legjobb elemeinek ötvözése Kármán Mór tevékenységének köszönhetően. Ezek a Magyaror-

szági körülmények között is megállták a helyüket, és nem kísérletező jellegűek voltak, mint a maiak. A legjobb pedagógiai elvek szerint folyt az oktatás (pl. élményszerű oktatás); a középiskolai tanárok az egyetemi tanárokéval felérő tudással, ismeretekkel rendelkeztek; a tanárokat, az oktatás valamennyi szintjén közmegebecsülés övezte. A Magyar Természettudományi Társulat fejlődésnek indult, folyóiratot indított (Természettudományi Közlöny), a középiskolai tanárok jelentős tudományos tevékenységet fejtettek ki (a Közlönyben megjelenő dolgozatok jelentős részét középiskolai tanárok írták). Az alapfokú oktatásban nagyműveltségű tanítók tevékenykedtek; a természettudományos tantárgyak oktatása különlegesen magas szintet ért el; az alapfokú, középfokú és felsőfokú oktatásban részt vevő tanárok párbeszéde, ajánlásai; a tehetséges gyerekek sorsának nyomon követése, patronálása; tanulmányi versenyek alapítása, melyeken nagy megtiszteltetés övezte a résztvevőket.

Tovább is sorolhatnánk a tényezőket, melyek több-kevesebb hatást gyakoroltak az oktatás színvonalának emelésére, melyeknek a ma oktatási rendszerében is megvannak a kornak megfelelő szinonimái, azonban együttes hatásuk meg sem közelíti az 1900-as években tapasztaltakat.

A „marslakók” öröksége

Vitathatatlan az a fejlődés, melyet a magyar származású kutatóknak, tudósoknak, mérnököknek köszönhet a világ, de vajon ránk, utódokra mi maradt meg ebből az örökségből a jó hírnéven kívül. Teszünk-e valamit azért, hogy a nagy elődök neve ne merüljön feledésbe, és példaképpen ott lebegjen minden diák előtt, akik érdeklődnek a természettudományok iránt, vagy hasonló eredmények elérését tűzték ki maguk elé? Teszünk-e valamit azért, hogy maguk a természettudományok érdekessé váljanak diákjaink számára, és ne azzal az előítéllettel fejezzék be már általános iskolai tanulmányaikat, hogy úgy sem érthetik meg a természettudományos jelenségeket?

A XXI. század embere egyre távolabb kerül a természettudományoktól. A köztudatban úgy él, hogy a legtöbb tudományterülete a természettudományoknak megérthetetlen, túl bonyolult. Ez részben igaz is, hiszen például a fizikában a modern fizika már túlmutat az átlagos műveltség felett, megértéséhez pedig mind a klasszikus fizikai ismeretekre, mind a kapcsolódó tudományterületek ismeretére szükség van. Ezen ismeretek megszerzése pedig

folyamatosan történik, mindig a meglévőt tekintve alapnak. Megfelelő szinten motiválva a kisiskolásokat, elérhetjük, hogy érdeklődjenek a jelenségek iránt, és ne úgy tekintsenek rájuk, mint megérthetetlen dolgokra. Azonban ha már az elején kedvüket szegjük személyes példamutatásunk hiányával, szakmai hozzá nem értésünkkel, közömbösségünkkel vagy előítéleteinkkel, esélyt sem hagyunk arra, hogy a későbbiekben egy motiváltabb tanár patronálásával, vezetésével mégiscsak megértsék az addig megérthetlent, és a nagy elődökhöz hasonlóan világraszóló felfedezéseket tegyenek.

●
FELHASZNÁLT IRODALOM:

Beck Mihály: A Nobel-díj és a magyar Nobel-díjasok.

Marx György: A marslakók legendája.

Palló Gábor: Budapesti beszélgetés Wigner Jenővel.

Magyar Életrajzi Lexikon 2. kötet, Bp., 1994.

SOSE KÉRDEZZ

Balogh István: Kékszakállú és Cso-Cso-Szan

DAKOS VIKTÓRIA

Az igazi Európa szíve Collegnóban és Sárospatakon dobog

Diákéveim során sokszor hallottam két szót, mely mai napig a fülemben cseng: *Patak diákváros!* Akkor éretlen fejjel, még nem igazán értettem, hogy mire gondolnak ebben a csodás történelmi városban élő emberek. Tagja voltam, és mai pillanatig is vagyok, egy olyan hagyományokkal rendelkező közösségnek, mely mindig is nyitott volt az új eszmék iránt. Hiszen fontos, hogy minden ember – közöttük a mai kor modern embere – szeresse az újat, de úgy, hogy saját ősi hagyományait, ne dobja el, azt továbbra is ápolja.

Középiskolás éveimben számtalanszor elsétáltam a Kossuth kollégium előtti magas kőépítmény mellett. Többször olvastam a fehér márványlapra írt sorokat: „*Collegno-park, Testvérvárosi barátságunk emlékére. 1967.*” Ekkor megválaszolatlan kérdések sora zúgott fejemben, de választ sehol nem találtam. A főiskolára bekerülve öntött el az a hév, hogy még több ismeretet megtudjak arról a városról, melyben közel kilenc éve tanulok. Fontos, hogy mindenki ismerje saját környezetének történelmi értékeit, hagyományait és annak ápolását. Szeretném, ha minden pataki diák, aki végigsétál az iskola-kerten, tudja, hogy elődeink élethű szobrának tekintete miért mered bizakodóan a jelenbe? Mit tettek ők az emberiségért és mit köszönhet nekik a magyar nép – közöttük e kis város – minden lakója.

Hogyan kapcsolódik Sárospatakhoz Collegno, és mit nyújt egy egyszerű városi polgár számára ez a kapcsolat, hiszen mérföldek választják el a két várost egymástól, mégis törekednek arra, hogy megismerjék egymás történelmét, kultúráját. Vajon mi vezérli őket: politikai szándék – amire a kor embere gyakran gondol, mindenütt hátsó szándékot kutatva – vagy csak szimplán baráti rokonszenv, mely egymás országának megismerésére irányul?

Feltehetjük a kérdést: mióta áll fenn olaszországi kapcsolata Sárospataknak és milyen kezdeményezések útján alakította ki erős láncokból álló vasfona-

lát? Talán, ha a történelem mindent tudó nagy könyvét kinyitjuk, választ kapunk a kérdésre. Az időt mozgató szelek villámgyors fújással felbolygatják a könyv lapjait. Szinte magam előtt látom, hogy peregnek, az oldalakban megbúvó események. Isteni csapásként hirtelen szétnyitott könyv kezd megelevenedni és lassan – mint szélvész után a megtépázott táj – megnyugszik.

A két ország múltbeli sorsa közös volt. Mind a ketten idegen országok uralmának súlyos igáját húzták, hosszú évekig. Olaszország ereje egyre jobban fogyott, viszont hite annál jobban nőtt. Az olasz nép hitte, hogy semlegességét továbbra is fenn tudja tartani az elnyomó hatalmak uralma alatt. Célja volt, hogy tartózkodó politikájával ne kerüljön a középpontba, ne legyen üldözött vad, mint a többi ország. Keserves munkával küzdött azért, hogy kivívja saját városainak függetlenségét, melyeknek egy része került uralom alá. Az elnyomás terhét hordozta egy másik kicsiny ország népe is: a magyarok. Észak-Olaszország nagyobbik fele ekkor egyre szorosabb barátságba került Magyarországgal, hiszen egyazon uralkodó alattvalói voltak. Habár sorsukat ugyanaz a központi hatalom irányította, a bizalmatlanság illetve az idegenség gondolata továbbra is fennmaradt.

Vajon mi lehet az oka? Tudjuk, hogy a magyar nép a nagy kalandozások idején verhetetlen, kemény, bátor, legyőzhetetlen volt, de mindezek felett vad és barbár az idegen népek szemében. Ezt idézi a következő kifejezés is: „A magyarok nyilaitól ments meg Uram minket...”, mely a köztudatba beépülve – már csak olvasva is – nagy riadalmat okoz. A múltó idő gyorsan begyógyította a korábban még vérző sebeket. Az egyre jegesebb, fagyosabb, rideg jégtömb kezdett darabjaira omlani a melegséget árasztó lágy szellő baráti szándékkal kecsegtető fuvallatától.

Az olaszoknak a magyarokról kialakult képe kezdett apró darabokra törni, már nem voltunk tudatlan, barbár nemzet. Az emberek, évek folyamán felejtettek, és lassan népünk barbár arca átformálódott tetteik által kedvesebb vonásokká. Az elhidegültég kezdett lassan erős szimpátiává alakulni. Közelebb hozta őket egymáshoz hazájukért zakatoló szívvel küzdő két híres szónok is, akik legnagyobb harcukat vívták, melyeket nem öncél vezetett. Giuseppe Mazzini és Kossuth Lajos volt az, aki felkeltette csüggedt, elkeseredett országának szunnyadó öntudatát. Közösen vallották, hogy a két nép egyesülhetne céljaik és saját függetlenségük érdekében. Joggal mondhatunk köszönetet, a magyarság érdekeit képviselő nagy apostolnak: Kossuth Lajosnak Szívén viselte a

két nép sorsát, rendíthetetlen hit vezette, mindig bizakodóan tekintett a jövőbe. A halál villámgyors suhintással vetett véget életének, és a drága kincset, mit egykor ajándékba kapott, elvette tőle. Hogy miért volt a sors ennyire kegyetlen, kiszámíthatatlan, hogy megfosztott minket tőle? Talán azért, mert van kezdet és vég, mely nem állítja meg az élet gyorsan gördülő kerekét!

Kossuth szerette Olaszországot. Ott eltöltött éveiről, így ír: *„Itt élek 320000 ember között, de ha a Szahara sivatag kellős közepén laktam, nem volnék elhagyatottabb, mint ebben az embertömegben.”* Az elhangzottakat olvasva, joggal gondolhatnánk, hogy a gyűlölet szavai szólalnak meg benne. A forró sivatag, nem azt jelképezi, hogy ott boldogabb lenne, mint olasz földön, hanem csupán szomjúhozik a magyar föld után, melyet oly régen látott. Hazája iránti szeretete nagy volt, mindent oda adott volna népe boldogságáért. Hosszú küzdelmek árán, de kivíta hazája és egy idegen ország függetlenségét, szabadságát. Olaszország saját halottjának tekintette. Ezen a végzetes napon, mely egyben a nemzetek halálának a napja is volt.

Hogyan élhetünk tovább a nagy apostol nélkül? Úgy, hogy mélyen szívünkbe zárva továbbra is megőrizzük lényét! Ünnepek keretében leteesszük tiszteletünket a korba reménnyel tekintő szobra előtt és felelevenítjük mindazokat a hőies tetteket, melyek a haza becsületét szolgálják. Nem felejtjük el, hogy mit köszönhetünk neki.

Most egy apró szemet vizsgálok meg, mely kicsinysége ellenére erős, összetartó része egy nagy egységnek, egésznek. Mi lehet egy aprócska por szem hazánk életében, mely mégis felbecsülhetlenné teszi értékét? Ez a parányi hazai láncszem Sárospatak, mely szorosán kapcsolódik, mágnesként tapad egy másik hon olaszországi Collegno városának fiaihoz.

Magyarország városai, falvai sokszor kerültek kapcsolatba más népekkel. A kezdeményezés, általában gazdasági, kulturális értékek felkutatására irányul, de ezek a törekvések nem csorbították a két ország ereiklyéit, inkább hasznos kincsekkel látták el, melyet saját csorba hagyományainak kiküszöbölésére használhatott fel a nép. Az igazi olaszok soha nem kezdeményeztek volna kapcsolatot, politikai szándékból, mely megrontja az ellenséget.

Sárospatak, a történelem kerekének magmozdításával többször újra rajzolta az idő lineáris függvényét. Számtalanszor fogadta vendégül városában. más hagyományokkal rendelkező különböző országok fiait. A mérhetetlen

vendégszeretetet, mellyel jelen pillanatig gyengéden veszi körbe a városába látogatókat, még jobban felülmúlja szellemi kisugárzása.

Jelenleg a világ tájain körülnézve, kevés város büszkélkedhet azzal, hogy egy másik város testvéri szála gócpontként tapad, kapcsolódik hozzá. Ilyen Sárospatak is, mely több élettől duzzadó város csomópontja. Tekirdag, Soest, Collegno városok baráti, melegséget árasztó hűséges kezét fogadta el, rántotta meg az utóbbi évtizedben. Az akkori baráti ölelések melege, nem hűlt ki az évek során, vállveregetések még mindig érzetet keltenek az egymással testvéri szövetségre lépett nemzetek fiai között.

1966-ban kötetett meg az akkor még bizonytalanul látszó, de annál erősebbé érő kapcsolat a collegnoi olaszok és hazájukért dobogószívű patakiak között. A közös összetartó erő e két város között egyetlen történelmi személy: Kossuth Lajos, kinek alakja mindkét nemzet számára sokat jelent. Az óvatos léptekkel tett közeledés a magyar kultúra és hagyomány megismerésére irányult. Az események gyorsan pörögtek a testvérvárosi eskületételt követően. Számtalan levél és diákcseré tanúskodik arról, hogy kiváló döntés volt ez, mind a két fél részéről. A Barátsági Jegyzőkönyv aláírására 1966. június 5-én került sor, melyet mai napig keretbe ágyazva, nagy becsben őriz Sárospatak. A collegnoiak egy évvel később számítják a kapcsolat létrejöttét. A neves dátum napját híven őrizi a Kossuth kollégium előtti emlékkő, melyet számos kíváncsi szem tekint meg az iskolakertben, ami a köztudatban Collegno-park néven híresült el. A dátum pedig 1967. augusztus 20, ekkor hagyta ugyanis jóvá a testvérvárosi szerződést Sárospatak Városának Tanácsa.

Az első lépések cserelátogatásokkal kezdődtek. A szerencsés résztvevők megismerhették a két nép életkörülményét, és a rossz oldalon helyet foglaló, fogait keservesen viczorító, kihívást jelentő küzdelmeket és nehézségeket. A cserelátogatások alkalmával közelebről is megismerkedtek Collegno gazdag, természeti értékeivel, sós víz által mosott olasz partokkal, és ami a legfontosabb a mára már lerombolt műemlékkel, a magyar apostol: Kossuth Lajos házával. A vendégszerető bánásmódot Patak méltóképpen viszonzta a korábban őket is vendégül látott házigazdáknak. A magyar városkába érkező külföldi testvérek közelebről is megismerkedtek Sárospatakival és a környező vidékekkel.

A szövődő barátságok, levelezések útjain váltak még tartósabbá, mely által mindkét ország népe számára ismeretlennek tűnő nyelv, mint ékszerész

kezében a gyémánt, jobban csiszolódott. Azáltal, hogy megismerték egymás nyelvét, részt vettek kulturális rendezvényeken, amelyeken zene, irodalom, képzőművészet terén ismerték meg jobban egymás hagyományainak ízlésvilágát. Az egyre szorosabbá fonódó barátság közelebb hozta egymáshoz az akkor már idegennek nem számító két különböző hagyományvilággal rendelkező nemzetet. Családok, intézmények kerültek egymáshoz közel, üzemek, iskolák váltottak egymással szót, technikai, oktatási tapasztalatok terén.

A két város mindig is megtett mindent azért, hogy támogassa egymást, a kölcsönös szimpátia, pedig tovább vezeti őket az előrébbhaladás rögzös ösvényén a jövőben is. Szerintem, soha nem fogják elengedni egymás kezét, hiszen már oly rég óta vannak szoros baráti kapcsolatban, és annyi mindent tudnak egymásról. Joggal érdemelték ki az évek folyamán, hogy napjainkban is tartós kapcsolatban élnek. Hosszú, rögzös utat jártak be – mondhatjuk: mezítláb – míg kialakult a barátság. Ma már nem érezzük: a hajdan levegőben keringő idegenség szagát!

A magyarok büszkéek lehetnek elődjeikre, kik hősiek helytállásukkal, a szabadság kivívásával átfomálták nemzetünk arculatát: *„Tiszteljete, szelidebb végzetekre kiszemelt nemzetek; hét bűnből, hét sírból kelt föl e nép, legyőzte hétszer önnön végzetét. s azért lett csalhatatlanul szabad, hogy egyesüljön megtartó hitekkel, hogy együtt fájjon gyötrelmeitekkel, hogy megtegye, mit még tehet az ember: tartsa az ég ponyváját tárt kezekkel az elhanyagolt csillagok alatt.”* (Garai Gábor: Hazám)

Sárospatak ősi hagyományai megtartása mellett mindig is nyitott volt az új eszmék befogadására. Az Európai Unióba lépve – mely a szabadság és biztonság jogát biztosítja – országunk is méltó helyen áll, és remélem megtartja jelenlegi pozícióját. Hazánk zakatoló életkereke lassan beolajozódva – keserves fordulatok útján is – felzárkózik más nemzetek országához. Igaz, sokat kell még tennie, míg a ranglétra fokain lépegetve eléri, és nyakába teheti a dobogós hely aranyát. A remény megmarad, tovább él magyar népünk szívében.

Büszkeséggel tölt el annak a tudata, hogy egy olyan országnak vagyok tagja, mely saját történelemmel, hagyományokkal, kultúrával rendelkezik. Biztosak lehetünk, benne mi magyarok, hogy bármerre vezet is a sors bennünket, a világ minden táján barátságosan fognak köszönteni bennünket. Csak azért kerek a világ, mert mindannyian elférünk egymás mellett testvériségben és békességben.

Az irodalmi örökség

Balogh István: Áttörés

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Balassi Bálint élete, költészete és az udvar válsága

Balassi Bálint neve kapcsán költészetének három fő vonulata, életének színes és mozgalmas epizódjai tűnnek elénk. Mind a költészetében, mind az életében meghatározó szerepe volt a nemesi, a fejedelmi udvarnak. Magának az udvarnak a válsága, meghasonlós állapota már bonyolultabb kérdés, hiszen a költő élete során nem csupán udvarhoz, bizonyos udvarokhoz kötődött, ezért magánéletének zökkenőit túlzás volna mindig az udvar belső meghasonlására visszavezetni.

A tisztánlátás miatt fontos három tényezőt elkülöníteni: az első maga az udvar, a második ennek a válsága, a harmadik pedig az a körülmény, ahogyan ez a válság jelen volt a magánember életében.

Ha ilyen szöveggörnyezetben udvarról beszélünk, akkor a számunkra eleve a legtipikusabb udvar jut az eszünkbe, az a reneszánsz udvar, amely ezt az egyedüli művészetet ápolta, segítette a kiteljesedésben, mindennek mértéke az ember, az emberi volt, és ennek következtében hallatlan módon segítette a tehetség kibontakozását. Olyan szép és igazi szabadságot teremtett, amelyet egy emberi közösség elvárhat önmagától, és az alkotókedv szárnyakat kapott, a „nincs lehetetlen” boldog tudata, átélése korábban sohasem tapasztalt távlatokat nyitott a lélek számára. Épp ezért nem árt a kérdést tágabb értelemben is megvizsgálni. Hiszen bővebb bizonygatás nélkül is beláthatjuk, hogy a hatalom bizonyos változatának megfelelően az udvar már az ókorban is megvolt. A közösséget irányító hatalom mindig követett valamilyen hagyományt. Az élet menetének, a hatalom gyakorlatának mindig volt valamilyen „forgatókönyve”.

Augustus császár nagyon örült annak, hogy ruháit családjának a nő tagjai készítették. A keleti uralkodók lányai alaposan tanulmányozták a gyógyí-

tás művészetét, az orvostudományt. Szükség esetén apjukon kellett segíteni, és ez mily megnyugtató volt a betegséggel küzdő ember számára!

Az udvar a világ kicsinyített mása volt. Harmonikus állapotában a tudomány, a művészet teljességét igyekezett képviselni. Tánc, színjátszás, zene, csillagászat; a lehetőségekhez mérten a tudomány és a művészet sokféle ágazata jelen volt benne. 1148 éve van arab egyetem, és különösen a gyógyítás terén tanult sokat Európa az araboktól. Ibn Szinának, Avicennának „Az orvoslás kánonja” évszázadokkal a bölcs tudós halála után jelent meg eredeti nyelven, arabul, még pedig Rómában, 1593-ban.¹

Montágh Imre Miskolcon említette, hogy a cári udvar viselkedési kódexét a szovjet rendszer képviselői is erősen követték, különösen a nagy események, ünnepek, rendezvények során. Egészen azon a szinten, hogy a kézfogásokból, a testbeszéd különös jeleiből következtetni lehetett az új politikai irányzat titkaira. A régi formát így töltötték meg új tartalommal. Tagadás és hagyomány így létezett egymás mellett. Nem a régi hatósugárral, de királyi udvarok most is vannak Európában. Ha tehát évezredek jelenségről van szó, milyen alapon mondhatjuk azt, hogy Balassi korában az udvar válságban volt? Ez a válság összefüggött azzal a folyamattal, amely oly nagy mértékben megváltoztatta Európa arculatát.

Mindenekelőtt fontos a reneszánsz udvar néhány jellemzőjét felvillantanom, mert csak így lehet világos az a válság, amely Balassi Bálint korában bekövetkezett. Bizonyos mértékig könnyű helyzetben vagyok, hiszen Európának egyik ragyogó és másoknak is mintát adó udvara Magyarországon volt Mátyás király korában. Témámtól nagyon eltérnék, ha most ennek a jellemzőit sorjáznam. Elég megemlítenem, hogy Leonardo da Vinci a festészetéről írt értekezésében² központi helyen hivatkozik nagy királyunkra. Egyik festményét 1582-ben vette át nagy királyunk. Machiavelli pedig arról a rokonszenvről, elismerésről írt, amelyet Lorenzo de Medici érzett híres kortársa iránt. Mind a ketten az emberi teljességet tekintették fontosnak. Az utókor egybecsengő véleménye szerint olyan udvari életet teremtettek maguk körül, amelyben az egyén kiteljesíthette képességeit. Joggal érezhette, hogy munkáját igényli a közösség, tehát a hatalom a szellem gyarapodását szolgálta. Az

¹ *Germanus Gyula*: Az arab irodalom története. Bp., 1973. 95-96.

² *Leonardo da Vinci*: Értekezések a festészetéről. ...

egyén a szabadság csorbitása nélkül lelte meg helyét a világban. Ha beilleszkedett az adott rendbe, átélhette azt a láthatatlan áramlást, amely a művészet áldásaként új és új művek ihlető forrása volt. Az ember eljutott a reneszánsz fő csodájához, ahhoz, hogy nincs lehetetlen. A neoplatonizmus tudósai azt hirdették, hogy a kép, a szobor anyagi burkán, felszínén át a hétköznapi esendőség-léten túl feltündöklök az örök, az isteni.

Michelangelo alakjain ott van ez az üzenet, de más is. Történetesen az, hogy a derűs felszín alatt sötét és komor erők lappanganak. A lélek szabad és boldog szárnyalása ellen riasztó és megnevezhetetlen erők feszülnek. A csodálatos szivárványív megszakadt. Az emberi szellem lobogó, boldog fátylavilága kezdett elhomályosodni. A tudósok egyre inkább, egyre következetesebben vizsgálták a csillagok világát, de voltak művészek, akik egyre mélyebben tekintettek önmagukba, és nem ismert döbbenet fogta el őket, mert érezték, hogy semmi sem olyan biztos, mint ahogy eredetileg sejtették. A kinti és a benti világból is valami körvonalazatlan, lidérces világ tárult eléjük: megjelent az űr rémülete, döbbenete.

Mindezt az udvari élet nem követte „mértani pontossággal”. Szólt a zene, állt a bál, mint régen. Egy-egy uralkodóherceg figyelmét napokra tudta lekötni a farsangi tevékenység, a nagy forgatag, a pompa volt a fontos. Közben az ember kezdett elveszni. Maga a szellem igyekezett kivonulni a tartalmatlan kavalkádból, mert az értelmiségi létet a szolgasors várta többfelé. A tartalmas szórakozást orgia váltotta fel inkább. A hit őszinte gyakorlása, az erkölcs hű követése helyett áztatás, színlelés következett.

Kizökönt az idő természetes menetéből. Hajdani derűs és szép országok felé száz kilométeres hosszúságú hadsereg vonult. A Kárpát-medencébe beköltözött a félelem, és ez súlyos figyelmeztetés volt Európa minden népének. A tizenhatodik századi spanyol irodalomban magyar nevek bukkannak fel. A vész üzenete árad belőlük. A török hódítás miatt említik őket a távoli vidékeken.³ Felbomlott az egyensúly: a szabadságban az igazi erő hatja át az embert. A zsarnokságban könnyen csonkul a lélek. Gyakran megtöretik az egyéniség. Lábbal tiporják az emberi méltóságot. Sanseverino uralkodóherceg Salernóból követeket küldött V. Károly császárhoz azzal az üzenettel,

³ Mas, Albert: Les Turcs dans la littérature espagnole du siècle d'or. I-II. Centre de Recherches Hispaniques. Paris. 1967.

hogy tárgyalni szeretne vele. Nem sejtette, hogy a nagy hódítót jókedvre deríti kérésével. Bizony, a korlátlan hatalom ura csak azt válaszolta, hogy ő nem szokott tárgyalni ilyen esetekben, hiszen eleve ő dönt.

A körülmények hatalmáról nem beszélhetek. Röviden csak azt emelem ki, hogy Európa nagy részén érezték azt az emberek, hogy korlátlan hatalom itt, korlátlan ott. A reneszánsz „nincs lehetetlen” szabad tudata helyett a kiszolgáltatottság, a mérhetetlen függőség rabja lett az ember. Ráadásul a hit terén történt változások sem zajlottak le nyomtalanul, mindez mélységesen vésődött bele az udvarok életébe. Különösen olyan helyeken, ahol a gondolkodás, a hitelvek értelmezése eltért.

Ha teológus, művész vagy tudós kezdte másképp értelmezni a világot, az kénytelen volt hamar elhagyni eredeti közösségét. Ezért nem véletlen az, hogy János Zsigmond udvarában két olyan orvos volt, akik a Szentháromságot tagadták. Az új tanokat hirdető Ochino Sienából távozott, és Prágában talált új otthonra. Ám nehezebb volt a helyzet, hogyha a hatalom képviselői vallották az új tanokat. A ferrarai uralkodóhercegnek, II. Alfonso D'Estének az édesanyja XII. Károly francia királynak volt a lánya. Kálvinista lett, és a ferrarai várban saját hitvallásának megfelelő kápolnát létesítettek.

Épp a fenti körülmények miatt az udvart bizonyos elzárkózás jellemezte. Igyekezett elszigetelődni a külvilág káros és veszélyes hatásaitól, ezt bizonyos bezárkózással érte el, és nem szójátékként, hanem az igazság kedvéért mondom, hogy mindezt olykor bizonyos „kizárással” lehetett elérni. Elsősorban azzal, hogy elhárítottak olyan elemeket, amelyek veszélyt jelentettek az adott közösség számára. A tudomány és a művészet képviselői immáron nem valami szabad szárnyalás megtestesítői voltak, hanem gyanútlan szórakoztatókból, segítőkőből, alkotókból könnyen váltak vádlottakká, üldözöttekké, hiszen a saját területükön létrehozott új kapcsán könnyen ébredt fel a gyanú, hogy valamilyen veszélyes tan forrása.

Így vált veszélyessé a gondolkodás, az alkotás, a szellem szabad szárnyalása, és végképp nem látszott veszélyesnek a szabadosság, az erkölcs elutasítása, különösen akkor nem, ha a ledér, a gátlástalan élet, a szabadosság a színlelés álorcája mögé húzódhatott. Példa erre jócskán van, de mindennek a mértéke az ember, és az, akinek van lelkiismerete, nem merülhet el a sivár, az üres lét posványában. Így történt, hogy a híres Gonzaga család egyik tagja fölöttébb kicsapongó életet élt, és ezt a förtelmes életvitelt épp az illető fia ta-

gadta meg. Lemondott elsőszülött jogáról, rangjáról, fényes jövőjéről. Szerzetes lett. Ma Gonzaga Szent Alajosként tisztelik sokan.

Mozaikok villantak elénk. Remélhetőleg, az elemekből, a kockákból összeáll a lényeg: a reneszánszban a derű, az emberi teljesség hite az udvar és világ párhuzamával a test és a lélek szabad és örvendetes eszmélését hozta magával. Az emberi szellem változása, a történelmi erőviszonyok átrendeződése olyan eredménnyel járt, hogy az a szép ívelés megtört: az udvar rendje is omlataggá vált. Ahol lehetett, igyekezett hű lenni egykori önmagához, de a régi biztos alap megrendült. Ezt egyre inkább érezni kellett. Válság köszöntött be. Ennek is megvannak a maradandó remekei. Hiszen az ember igazi erejét éppen az mutatja meg, hogy bármilyen körülmény közepette ura tud lenni a helyzetnek, mert tudja, hogy az élet folytonosság, ember voltunk igazi diadala az ha minden meghasonlásból, minden örvényből sikerül „kigázolnunk”, ha bármilyen mélységből is ki tudunk emelkedni.

A fent vázolt szépség és kínok útja megvolt a magyar glóbuszon is. Balassi Bálinthoz igyekszem, és most az átívelő pilléreket, a hozzá vezető utat kell megtalálnom. Születési helye Zólyom vára. Az adott hely, a szülők rangja hozta magával azt, hogy bizonyos ízelítőt az udvari létből már eszmélése hajnalán kapott. Ehhez hozzájárul az, hogy már gyermekként is elkísérte édesapját a harci utakon. Bontakozó elméje egyszerre találkozott a művelődéssel, többféle nyelvvel és a haza szolgálatával. Életét ez az indíttatás határozta meg. A mi megbomlott rendünkben családja első és sorsdöntő tragédiáját nem a mi meghasonlott udvari életünk okozta, hanem Bécsnek, az idegen hatalomnak a mérhetetlen igazságtalansága: a mindenre rátenyerelő hatalom, amely épp ellentétes az egykori, eszmei udvarok erkölcsével, áhított becsületével. Míg a hajdani igazi reneszánsz hatalom az emberi lelket felszabadította, ez a tőlünk idegen, új rend épp a másodrangúságunkat hangsúlyozta. Azóta szinte folyton- folyvást fel kell zárkóznunk valahova. Valami megalázó, értelmetlen táncot kell eljárnunk a hatalom fő képviselői előtt, vagy lázadunk, és akkor a fő megítélők szemében eleve beilleszkedésre képtelen rebellisek leszünk.

Balassi édesapja is megpróbálta követni a megváltozott kor széljárását, törekedett arra, hogy megfeleljen a hatalom elvárásainak, de sokkal nagyobb volt annál, hogy ne sejtették volna igazi lényegét, ne tudták volna róla Bécsben, hogy a jövő érdekében vállalt alázat hamuja alatt mekkora parázs izzott.

Balassi Bálint életvitelében, gondolkodásában a reneszánsz szemléletet alakította ki, és máris azt kell hangsúlyoznom, hogy igazi nagysága éppen abban van, hogy minden viszontagság közepette úgy teljesítette ki művészetét, úgy valósította meg önmagát, hogy nem a válság, a meghasonlás ereje volt a nagyobb, hanem az alkotóé, a művészetet teremtő emberé.

Mindez igaz, és nem a fenti megállapítást cáfolom akkor, hogyha azt teszem hozzá, hogy Balassi Bálint olyan udvari életet is megismerhetett, amely még szigetszerűen őrizte a régi udvarok tökélyét, annak tiszta derűjét. Gyermekkori élményein túl ez is olyan tényező, amely vitathatatlanul azt mutatja, hogy volt olyan szellemi forrása, amelyből erőt meríthetett akkor is, amikor zorddá vált a világ körülötte.

Két ellenség volt a Duna két partján, az osztrák és a török, létünk, jövőnk, megmaradásunk szempontjából meghatározó kérdés volt az, hogy a különböző hatás, érdek, hitvallás ellenére megmaradjunk önmagunknak. Ne csonkuljon, ne torzuljon személyiségünk, egyéniségünk, mert a csonka, a torz lelkűvé tett ember inkább képes a szakadásra, az eredeti gyökér kitépésére, megtagadására. Úgy vélem, ezen a téren volt óriási szerepe a reneszánsznak, mert segített abban, hogy magas szinten, emberi méltóságunkhoz méltóan legyünk hűségesek önmagunkhoz.

Nem a választott címet tagadom akkor, ha ezt hangsúlyozom. Épp ezt a jelenséget, törvényszerűséget kell kiemelnem akkor, ha a reneszánsz udvar válságáról beszélek. Ugyanis Balassi korában ez a meghasonlás is jelen volt. Belső erőviszonyaink is magukkal hozták, és megérkezett azokkal az idegekkel, többnyire olasz gondolkodókkal, művészekkel, akik épp azért hagyták el hazájukat, mert tanaikat ott nem fejthették ki. Persze, felfogás kérdése, hogy az ilyen új tanítás fokozta-e a mi meghasonlásunkat, vagy segítette abban, hogy önmagunkra találjunk. Itt ezt nem részletezhetem, mert sokkal lényegesebb az, hogy nemcsak olyan orvosok jöttek hozzánk, mint akik János Zsigmondnak nem csupán a testi épségére, egészségére vigyáztak, hanem világnézetét is igyekeztek új alapokra helyezni, hanem olyan tudósok és művészek is, akiknek nem az volt a fő céljuk, hogy teljesen felforgassák a világot, hanem megmaradtak az ősi gyökereiknél, és eredeti szakmájukat művelték elképesztően magas szinten.

Így honosodott meg az erdélyi udvarban egy olyan reneszánsz szemlélet, amelynek a képviselői tudtak arról a meghasonlásról, amely már az itáliai

udvarok nagy részében jelen volt, de számukra nem a felbomlás, az erőszakolt új volt a lényeges, hanem a szinte időtlen emberi, a művészet és a tudomány örök és boldog üzenete.

A Pádovai Egyetemen Janus Pannoniusnak és Báthory Istvánnak az életnagyságú képét láthattam ott, ahol az egykori diákok emlékeit őrzik. Valószínű, hogy itt járt Balassi Bálint is. Az tény, hogy tizenegy évesen került Nürnbergbe, az ottani egyetem tanulója volt. Bornemisza Péter jó tanítási módszerét és az ifjú költő rendkívüli tehetségét dicséri az, hogy ily korán foglalkozhatott a komoly tudományokkal. Mikor a bécsi hatalom pörölycsapásai elől a Balassi-család Lengyelországba menekült, a költőnek alkalmá lehetett a krakkói udvari élettel is megismerkednie. A lengyel-olasz kapcsolatok sok adata közül elég csak felvillantani azt, hogy Jagello Izabella királyné Bona Sforzának a lánya volt.⁴ Ő is anyanyelvi szinten beszélte az olaszt, és erdélyi udvarában is olaszokkal vette körül magát. Következésképpen hosszú időn át olasz–lengyel–magyar szellemi kapcsolatokról lehet beszélni. Elég csak megemlítenem, hogy Torquato Tasso egyik verséből, villan elénk a következő sor: „...amikor Szulejmán megtámadta a magyarokat,”⁵ és ugyancsak Tasso egy másik versében egy olyan barátját köszönti, aki lengyelországi nunciatúrájáról tért haza. Így villan elénk az a veszély is, amely Rettegett Iván támadása miatt a lengyeleket riasztotta.⁶

Az üldöztetés során meggyötört szülei számára lelki vigaszt keresett Balassi, és vallásos elmélkedéseket fordított németből magyarra. Ez a munkája 1572-ben jelent meg Krakkóban „Beteg lelkeknek való füves kertecske” címen.

Balassi János érdemeket akart szerezni a bécsi udvar előtt. Ezért támogatta Bekes Gáspár hadi vállalkozását, és fiával együtt Báthory István seregei ellen indult. Ez a harci igyekezet kudarcba fulladt. Balassi Bálint fogságba esett, de az erdélyi udvarban szabad emberként élhetett. Szellemi fejlődésére igen nagy hatással volt mindaz, amiben itt részesült, hiszen itt a reneszánsz a maga pompájában virágzott, hála a nagy műveltségű, jóságos fejedelemnek, hiszen békés, tündöklő szigeteket teremtett maga köré. A meghasonlás szele csak nagy messziről fújdogált. Igazi béke és biztonság vette körül az ifjú köl-

⁴ Hungarica Varietas. Mediatori culturali tra Italia e Ungheria a cura di Adriano Papo e Ghisella Nemeth. Mariano del Friuli. 2002. 97.

⁵ Torquato Tasso: Le Rime a cura di Bruno Basile. I-II. Salerno Editrice. Roma. 1994. 1135. o., 1118. költemény.

⁶ Tasso i. m. 1722-1728., az 1519. költemény.

tőt. Jóllehet, ő is tudta, hogy ezt a szigeti létet a vad és könyörtelen történelmi erők viharos óceánja veszi körül.

Basdassare Castiglione „Az udvari ember” című alkotásában határozta meg mindazt, amit a reneszánsz gondolkodás eszmeinek tekintett ezzel a fogalommal kapcsolatban. Ennek az alpműnek a gondolatai visszatérnek a későbbiek során mindazoknak az írásaiban, akik ezt a kérdést vizsgálták. Még azokéban is, akik a válság mélyéről kiáltottak kétségbeesve a szép, de rűs élet után. Így fordul felé az a Torquato Tasso is, aki a válságnak azt a hullámvölgyét is láthatta, amelyben úgy érezte, hogy pörgettyűvé vált a sors kezében. Az udvar létének keserves porondja, és itt minden kínját, szenvedését csak gúnyos kacaj fogadja.

Igen, elérkezett a „nevető ember” kora, de nem azé, aki úgy nevetett, hogy ezzel másoknak életerőt ad. Azé a kacarászóé jött el, aki a mások szenvedésén, pusztulásán is csak vigyorogni, kacarászni tud. Ez is a válság egyik jele. Bízvást mondhatjuk, hogy ez ott Erdélyben nem volt jelen. Legfeljebb felsejlett. Így érkezünk el Balassi Bálint és az udvar kapcsolatának a legbonyolultabb kérdéséhez. Azt a legnehezebb árnyalni, különválasztani, ami tündöklő arany és visszataszító salak ennek a nagy reneszánsz költőnek az életében, úgy, hogy közben kiderüljön, hogy mennyi ebben a szélsőségesben az „atyai örökség”, mennyi az, amit a végvári vitézek hősi, de testvérek között is gátlástalan élete alakított ki, és mennyire határozta meg ezt a furcsa és ellentmondásos magatartást az udvari élet válsága.

Csak ennek a kérdésnek a taglalása hosszú fejtegetést igényelne. Menet közben gyakran kellene azt hangoztatni, hogy a pontosabb árnyalást nem tudjuk elvégezni. Rövidre fogva a szót, itt csak azt tehetem, hogy erre a több szempontra, az árnyalás szükségességére hivatkozom, de csak az udvar jelenlétéről beszélek, és annak a válságáról, mégpedig arra fordítva a figyelmet, hogy mindez hogyan van jelen Balassi életében.

Minden további fejtegetés előtt határozottan le kell szögezmem, hogy Balassi életében maga az udvar, annak az áldásos volta a leglényegesebb. Hite, eredendő tehetsége, a családból hozott pozitív élmények mellett ennek van a legmeghatározóbb szerepe abban, hogy ő oly magas szinten valósította meg önmagát. A válság is jelen van, de az inkább a magánéletét jellemzi. A „garázda”, erkölcsöt nem mindig ismerő főúr viselkedését vérmérsékletével, a kor züllött szemléletével is lehet magyarázni. Talán naivitásnak hat, hogyha

bizonyos túlzott árnyalás alapján arra is gondol az ember, hogy az erőszakos cselekedetek mozgatója a fenti okok mellett még az az elkeseredés is lehetett, amely egy általános társadalomellenes lázadásban tört a felszínre.

Mint sejtést, az árnyalás lehetőségét említem meg, hogy épp az igazi rendben, harmóniában hívő ember keseredhet el igazán, ha látja, hogy mindaz, ami oly szép, oly lenyűgöző volt, álomkép csupán: minden csak hiú vágyakozás. A reneszánsz udvar válságának végkifejlete ez. Igaz, a jelenlegitől nagyon eltérő szövegekörnyezetben írta Tasso azt, hogy a hír is csak az álom árnya. Ezt a csábító nimfák mondják a kereszt két vitézének. Ám a kereszt és a haza szolgálata Balassinak is alapküldetése volt, és ezt a célt, ráadásul hősi halálának a tényét fölöttébb nehéz összeegyeztetni mindazzal, amit a peres ügyeivel az utókorra hagyott. Ha csak ez a válság lett volna, és ebből művészetével, megtisztulási szándékával nem emelkedik égi magasokig, akkor ma nem foglalkoznánk vele, akkor ellepte volna korának a szennyre, hordaléka. Hogy megvalósította önmagát, abban több említett tényező mellett az igazi, az értéket képviselő, azt a jövőbe átmentő udvarnak is szerepe volt. Az ő életművében ez a lényegesebb.

Castiglione nevét már említettem, most hozzá kell visszatérnem. Valójában nehéz lenne tisztázni, hogy azzal az életvitellel, amelyet a jeles urbinói szerző meghatározott, Balassi hol ismerkedett meg. Hiszen valami már megérinthette ebből a lelkét a zólyomi várban. A nyugati vándorévek, a lengyel légkör sokat felidézhetett ebből. Ám véleményem szerint a legmeghatározóbb élmény Báthory udvarában érte. Nem azért, mert másutt nem volt olyan színvonalú az udvari lét, hanem azért, mert szép és hasznos szellemi „előjátékok” után itt volt a költő számára az igazi teljesség. Fogékony lelkét itt érte a legtöbb olyan hatás, amely kitörülhetetlen nyomot hagyott benne. Épp ez az „igen”, épp ez a vonzerő volt akkora, hogy a válság örvényei sohasem tudták végérvényesen magukkal sodorni. Ez után az élmény után szinte Dantét követve bizvást mondhatta volna: *„magam vértézve érzem, / fejemre bármi sors csapása tódul.”*

Ez a felvértezetség kiemelten fontos tényező az ő egész életében és egész művészetében. Ha ezt nem látjuk, akkor könnyen válhat a szemünkben olyan nádszállá, amely a kavargó és dühöngő szélben minden értelem, minden ok és okozati összefüggés nélkül ide-oda hajlik, csapódik. Pedig ő nem ez volt. Furcsa és nehezen megmagyarázható életrajza ellenére, végső

sonon megvolt benne az emberi nagyság. Nem ifjúsága vétkei tették azzá, hanem az az ereje, hogy azok fölél tudott emelkedni. Ehhez a felemelkedéshez mintát és erőt adott neki a múlt mindaz, amit Báthory István udvarában átélt. Az erdélyi fejedelemből lett lengyel király dicső tetteiről az olasz költők verseket zengtek. Köztük Tasso egyik barátja is, Erasmo di Valvasone. Sőt 1583-ban, Velencében olyan könyv jelent meg, amelyben a számára írt dicsőítő versek szerepeltek.⁷

Fontos megjegyeznem, hogy az erdélyi udvar ragyogása Balassi egész életében megmaradt. Két idézet kívánczik ide Zolnay Lászlótól: „Báthori Zsigmond udvarának zenei műveltségét dokumentálja Girolamo Diruta perugiai zeneelméleti írónak 1593-ban, Velencében megjelent műve. Girolamo Diruta Perugino a Szent Ferenc nevét viselő konvent fráttere, a chioggiai dóm orgonistája volt. Műve, amely az Erdélyre utaló Il Transilvano nevet viseli, az első ismert orgona-, illetve billentős hangszer iskola. Diruta ezt a tankönyvét 1593. április 10-én ajánlotta Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek.”⁸ Báthory István unokaöccse, Báthory Endre 1584. július 4-én bíboros lett. Őneki ajánlotta Palestrina ötödik motetta-kötetét, a következő szavakkal: „*amikor az utóbbi napokban efféle ének-szerzéseimet készültem a sajtó alá rendezni, nagy boldogságomra szolgált, hogy éppen ekkor Te már Rómában tartózkodtál, és elhatároztam: hogy ezeket a művecskéimet Néked ajánlom...*”⁹

Az igazi udvari ember testbeszéde, megjelenése, megszólalása, emberi egésze olyan, hogy jó hatással van környezetére. megbecsüli azt, de pusztá jelenlétével is segíti annak a teljességét. Maga az udvar olyan szellemi erőközpont, amely a művészeket arra ihleti, hogy alkossanak, mégpedig folyton, kitartóan. A tudósoktól elvárja azt, hogy a szellem ismeretlen mezzsgyjét úgy törjék, hogy ugyanúgy jussanak túl a Titkok Kapuján, mint a művészek. Hozzanak kincseket mindazoknak, akik szomjúhozzák a szépet és az igazat.

A nyugodt, a teljességet megvalósító udvar képe jelenik meg a legszebb és leghíresebb pásztorjáték központi helyén: Tasso „Aminta” című remekében magának a költőnek mondja az uralkodóherceg, hogy csak alkosson, és

⁷ *Erasmo di Valvasone: Le Rime. Introduzione e note di Giorgio Cerboni Baiardi. Circolo Culturale Erasmo di Valvasone. Valvasone. 1993. A Velencében megjelent kötet: Del giardino de' poeti, in lode del re di Polonia, gran duca di Lituania, Russia, Prussia, Samogitia, e Chiova, signor di Libonia, principe di Transilvania (Stefano Battore). Libro secondo. In Venetia: Appresso i Guerra, fratelli, 1583.*

⁸ Zolnay László: A magyar muzsika régi századaiból. Bp., 1977. 351.

⁹ Zolnay László i. m. 353.

sok-sok foglalkozás úgy jelenik meg előttünk, hogy mindazok, akik így tevékenykednek, fontos részei a társadalomnak. Az egész szempontjából nélkülözhetetlenek. Ez maga a boldogság, mert mindenki személy szerint érzi azt, hogy szükség van rá.

Ezt érezhette Báthory udvarában Balassi Bálint. Nem véletlenül követte a fejedelmet Lengyelországba, amikor azt 1576-ban királlyá választották. Az udvari lét itt is a tökéletes arcát mutatta neki. Olyan környezetet ismert meg, amelyik vonzotta az értékes embereket. A válságba zuhant udvarokból a szellem igazi és nagy képviselői menekültek, ha tehették, ha ez nem sikerül elég hamar megtudták azt, hogy az embereket boldogító hatalom helyett, a kiközkent rendet mily durva erőszak igyekezett fenntartani, és mily fanyar szolgasors várt az igazi értékek képviselőire. Tudom, hogy mindez így röviden túl „tétélesen” hangzik, pedig a valóság ezt bizonyítja: maga az igazság is gyakorta egyszerű és tétéles, csupán azért, mert a színleléses, hazugságra épülő rend magában hordozza a meghasonlást. Ez az utóbbi pedig idegen a legnagyobb remekművektől; nem azért, mert meghasonlásról, színlelésről, hazugságról nem beszélnek, hanem azért, mert megmutatják, hogy mekkora űr tátong ennek a válságnak a mélyén.

Tanulás, olvasás, szerelmek és költemények kísérték az ifjú Balassi erdélyi életét. Szerelmi lírájában ekkor alakul ki mindaz, ami aztán egész életében elkíséri: a hódolat, a gáláns viselkedés, az a szemlélet, amely a latin és görög irodalmi remekek után Európa új nemzeti nyelvein alakult ki. A trubadúr líra hagyományai is felsejlenek, ott van az oly sok utód számára mintát és formát adó petrarcai líra, de mindezeknél az elemeknél sokkal lényegesebb az ő egyedüli tehetsége. Hallatlan nyelvtudása azzal járt, hogy az idegen dalok zenéje adta a versformáját gyakran, az idegen vers szavai, metaforái, költői képei elemei magyar köntöst kaptak.

Ez a jelenség nem volt idegen az olasz gyakorlattól. Jó fél ezer évvel ezelőtt már írtak le olasz népdalt, és ez is azt bizonyítja, hogy a tanult emberek, az írástudók és írástudatlanok között nem volt kínai nagyfal. Az viszont párját ritkító jelenség az egész világírában, hogy egy nagy költő annyiféle idegen nyelvű népdalra, énekekre hivatkozik, annyi ad neki formát és mértéket, mint Balassinak. Eurázsia szíve csendül egybe épp akkor, amikor a két kontinens között a legnagyobb meghasonlás csatái dúlnak. A harcot így oldja békévé a művészet.

A „Hogy Júliára találá,...” című versét a költő egy török dal nótájára szerzte: „Gerekmez dünja szenszüz” hirdeti a török ének. „Gerekmez” = „nem szükséges”, „nem kell”, „dünja” = „világ”, „szenszüz” = „tenélküled”. Tehát a vers kezdete egyértelműen követi a török szavakat. Ha fel tudjuk idézni, hogy első találkozásunkkor hogyan hatott ránk a „szemüdek fekete széne” minőség- és birtokos jelzős szerkezet, akkor talán arra is emlékezhetünk, hogy a „szén” furcsa volt a számunkra, mert a szem kapcsán, minden bizonnyal, először találkoztunk vele. Ez természetes, hiszen a török népdalokban fordul elő a „kömür gözli kiz” = „szén szemű lány”. A vers zárlatát a tankönyvek általában kiemelik: jellegzetes udvari költészetéről van szó. A költő feltárta a szíve vágyát, de az imádott hölgy *„ezen csak elmosolyodék”*.

Hosszan lehetne taglalni mindazt, ami a költőt az udvarban megihlette. Az is hosszú fejtegetést igényelne, ha a hit és az udvar kapcsolatát mérlegelnénk. Továbbá kapcsolatot lehet találni a tökéletes udvar közössége és a végvári harcosok összetartása, önfeláldozó barátsága, bajtársiassága között. Mindez megvan, de van egy olyan nagyon fontos jelenség, amelyben már a válság sejlik fel, és mivel én épp erről beszélek, most ezt kell összefoglalnom.

Míg az érett reneszánszban az emberi szépség maradt az utolsó érték, melyben az alkotók még hittek, addig a manierizmusban, a barokk hajnalán az eszményített szerelem pusztulását láthatjuk. Az imént felvázolt körülmény dobta a felszínre ezt a kérdést. Erre válaszol Tasso pásztorjátéka, az „Aminta”, Balassi Bálint „Szép magyar comoediá”-ja és Shakespeare remeke, a „Romeo és Júlia”. Balassi Castelletti pásztorjátékát vette alapul. Azt fordította, alakította át a maga elképzelése szerint. A reménytelen szerelem a halál torkába sodorja a főhőst. Az ugyanúgy gyötrődik, mint Tasso Amintája.

A boldogtalan szerelem egy olyan spirált indít el, amely egyértelműen a halálba vezet. Maga az erdő az eltévelyedés képe. A pásztorjáték alaptónusát adja az következő kijelentés: *„...az te sirmaddal zengenek széllel az vadon erdők.”* A társadalom válsága, a kizökkent idő van az eltévelyedésének a mélyén. Ahogy a túlkorlátozottsággal, túlszabályozottsággal a lényeg kezdett elveszni, úgy vágyódtak vissza az emberek a természetbe, abba az ősi állapotba, amelyben még önmaguk lehettek. Így vonzza Tassót az a dal, amelyet korábban megvetett, a pásztorok világa, az érdes ének.

Balassi világát is az udvari lét válsága rendítette meg. Nem véletlenül érdeklődött az olasz kortársi remek iránt. Castelletti alkotása az „Aminta” nél-

kül elképzelhetetlen. Különös, hogy az olasz költő ismerte a pillangó-párhuzamot. Ez ugyanis a régi perzsa költészet egyik szép képe. Balassi művében ez így jelenik meg:¹⁰

*Mint a lepentőcske gyertyaláng közibe magát akartva üti,
Nem gondolván vele, hogy a gyertya lángja meg is égeti, süti,
Szüvem is ezképpen Julia szüvében magát örömet fűti.*

Ennek a képnek a keleti költészetben további „története”, értelmezése van. Az az európai változathoz is kiderül, hogy a pillangó a férfi, a gyertya a szeretett hölgy. Ám a keleti felfogás szerint előfordulhat, hogy a férfi egyre inkább közeledik a gyertya lángjához, mígnem belezuhan, de ekkor már az Istennel találkozik. Tehát az igazi, az életet szolgáló szerelem közelebb visz az Istenhez. Itt találkozik Kelet és Nyugat igazán szép szemlélete, igazi vallomása a szeretetről. Hiszen Dante is azt hirdette, hogy a tiszta szerelem által az ember közelebb jut az Istenhez, és maga a szeretet a mindenség legnagyobb ereje, „...*mely mozgat napot s minden csillagot.*”

Ez az az erő, amely minden válságon túllendíti az embert. Balassi oly erővel töltekezett fel, amely élete mélypontjain a legnagyobb válságokon is túl tudta röpíteni a költői megvalósulása útján, és élete buktatóin is túl. Így jutott el oda, hogy annyi zavar, erkölcsi válság után meghozta a legnagyobb áldozatot, amelyet ember megtehet: életét áldozta hazájáért, hitéért.

¹⁰ *Amedeo di Francesco: A pásztorjáték szerepe Balassi Bálint költői fejlődésében. Bp., 1979.*

Kazinczy Ferenc: Az Ő képe

Midőn a hajnal elveri álmomat,
S a fény orozva lebben rejtekembe,
Imádott kedves Kép, te tűnsz szemembe,
S ah gyulladni érzem régi lángomat.

Ez Ő! ez Ő! Kiáltom, s csókomat
A Képnek hányom részegült hevembe;
Így szólott, így járt, így mozgott, ölembe
Így süllyede, elfogadván jobbomat.

S most ezzel folynak, mint egykor vele,
A titkos, édes, boldog suttogások,
Vád, harc, megbánás, s új, új alkuvások.

S midőn ezt üzöm, mint egykor vele,
Kél a nap, s bélő a zsalunyíláson,
S sugárral körülré glóriát von.

KOVÁTS DÁNIEL

Kazinczy Ferencné Török Zsófia emlékezete

1.

*„Nékem a jutalmazni szerető ég
egy angyali lelkű asszonyban adta meg a bért”¹*

225 évvel ezelőtt, 1780. február 19-én, Ónodon született Török Zsófia gr. Török Lajos és gr. Roggendorf Aloysia gyermekeként. Alakja azáltal került be a magyar művelődés történetébe, hogy Kazinczy Ferenc felesége lett, életrsorsa azonban önmagáért is érdemes az utókor figyelmére, hiszen példája lehet az alkotó férj mellett egy nagy családot önfeláldozóan nevelő nemes asszonynak. Ismeretségük Sophie gyermekkoráig nyúlt vissza; Török Lajos ugyanis Kazinczynak főnöke volt iskolai inspektorsága idején Kassán. Így emlékezett vissza erre az író: *„Hányszor rengettem az egyik térdemen Sophie-t, a másikon a kisebbiket! ... Én akkor huszonhét esztendő voltam, Sophie pedig hét.”*² Az író fogsága idején is számon tartotta kedves ismerősei sorsát, 1795. augusztus 20-án följegyezte például, hogy Sophie „elhagyta a bécsi szaléziánák klostromát, hol 1786. oltá neveltetett, és Kázmérban van szüleinél.”³

Kazinczy 2387 napi fogság után 1801. június 28-án szabadult a munkácsi várbörtönből. Otthon, Alsóregmecen neheztelés fogadta, anyja és öccse szemére vetette, milyen anyagi és erkölcsi terhet jelent elítéltetése a család számára. Kiszemeltek neki feleségül egy gazdag özvegyet, mintha szabadulni akarnának tőle. Kazinczy kereste a kapcsolatot azokkal, akik közel álltak hozzá, így a szomszédos Kázmérba is ellátogatott, ahol Török grófék laktak.

¹ Kazinczy Ferenc vallomása 1809-ből. = Kazinczy Ferenc levelezése, I-XXIII. kötet, Bp., 1890-1960. (a továbbiakban: KazLev.) VI. k. 225.

² *Kazinczy Ferenc*: Sophie. Vál., szerk.: Szilágyi Ferenc. Bp. 1984, (a továbbiakban: Sophie) 141-142.

³ Sophie, 39.

Észrevette azonban, hogy József öccse nem helyesli közeledését:⁴

„Józsina szemessége oda is kiterjedje, hogy énvelem Kázmért ne láttassa; ismérte a grófhhoz s egész házához vonzódo indulataimat, s rettegett, hogy Sophie-ba, ki azalatt míg fogva voltam (1795) a bécsi klastromból hazajött, beleszeretek, s még nehezebben fogom magamat Regmecről eltoltatni. Midőn tőle Budán megérttettem, hogy Sophie már Kázmért van, s tudakoztam, hogyan néz ki s mint formálta magát, kedvetlen felelettel azt felelte, hogy görbén áll a frizúrje. Ezt ekkor nem értettem. Később tudtam meg, nem tudom kitől, aki előtt tanácsolta Asszonyámnak, hogy Kázmértól el kell vonni, mert Sophie nekem veszedelmes lehet. - Azonban valamely jó istenség rútul megjártszodta mai plánumát, Szemere László úrnál [Lasztocon] üresen lelének a házat, s már túl vala tizenegyen. Kénytelenek valánk Kázmérba menni ebédre.”

Másnap Törökék mentek át Regmecre, s a kölcsönös látogatások később megismétlődtek. Kazinczy azonban úgy látta, hogy a leány még nem mondott le emigránsként magyar földre került francia jegyeséről. *„Sophie még mindég bízik a hazájába visszabocsátott franciában”* – jegyezte meg,⁵ s pár nap múlva, 1802. január 19-én Érsemjénbe költözött. Valahányszor azonban vissza-visszatért Regmecre, Kázmérba is mindig ellátogatott.⁶ Egyik találkozásukról megjegyezte *„valamikor Sophie jött bé, képem egyszerre felvidult.”*⁷ 1803 februárjában pedig Falkeihausen hadnagy elmondta Kazinczynak, hogy Szatmárban találkozott Sophie-val és *„Sophie megvallá, hogy becsül, megvallá, hogy ötet ilyen kultúrájú s hajlandóságú férj boldoggá tehetné: de hogy én legyek valaha férje, azon jókedvvel kacaga.”* A hadnagy biztatta Kazinczyt *„lépj fel nála”*.⁸

Kazinczy bizalommal fordult a régóta ismert és tisztelt Török családhoz, perének, fogságának eseményeit is feltárta előttük: *„Kázmérban elbeszéltem fiúi bizodalommal minden szerencsétlenségemet...”*⁹ De a leány iránt tartózkodó volt, *„Sophie felől nem mertem álmodni.”*¹⁰ Érdekes felidézni, milyenek látta a 24 éves hajadont:¹¹

⁴ 1801. július 1-i feljegyzés. Sophie, 60-61.

⁵ 1802. jan. 1. Sophie, 69.

⁶ Így például júniusban és decemberben is.

⁷ Sophie, 80.

⁸ Sophie 82.

⁹ Sophie 129-130.

¹⁰ Sophie 139.

¹¹ Sophie 164-165.

„Sophie középszerű termettel bír. Szébb mellyet, szébb kezet, szébb kart, szébb lábat, szébb derekat nem képzelhetsz. Hajai feketék. Képe vonásai nincsenek a regula szerint, talán bizarrak, mert orra Pálffy orr, de az egész kedves és sokakat bájoló. Nyolc esztendeig neveltetvén az anyja testvéreinek kezei alatt a bécsi főszületésű klostromban, franciául beszél legjobban; németül aszerint beszél, amint közöttünk beszélni szokás; magyarul és tótul is jól tud, noha néha botol.”

Egyik levelében később így jellemezte:¹²

„Sophie a' legszebb növésű leány vala, bizarr de épen nem kedvetlen kép-pel. Bizarr lelke is; de tisztább lelket Éva anyánk olta nem teremtett az Isten. Őtet első pillantással ismeri minden a' ki látja.”

1804 augusztusában Sophie megtudta, hogy Etoile Párizsban megházasodott, az egyetlen gát leomlott közöttük, s a kölcsönös megértés végül leánykéréshez vezetett. Kazinczy így írja le a jelenetet:¹³

– Kedves leány! – mondám – te engem ismersz minden részeiben szívemnek; ismered fekvésemet; ismered azokat, akikkel a természet öszveszött, és akik, mint tudod, életemet kegyetlenül keserítik; mondd el, reá bírhatnád-e magadat, hogy enyém légy, s engem a sírig elkísérj?

– Kazinczy! Micsoda neme ez a tréfának?

– Nem, kedves leány, én nem űzök játékot: azért jöttem egyedül; szólj, remélhetek-e?

– Tehát úgy fognád tenni a házassági jelentést?

– Nem, édes Sophie! Te tudod, hogy sok esztendőök olta te vagy szereimben az első személy. Sokáig küszködtem, nem reményelek semmit; de mondd ki, hogy meg legyek nyugtatva.

Sophie ekkor vette észre, hogy majd csupa tűz a képem, majd fagyos, mint a hó.

– Nem, Ferenc, ezt én nem vártam. Látom, hogy nem játék, amit előlme adsz; de hiszen mi úgy néztük egymást, mint testvérek, sohasem is álmodtunk erről.

Az én főm szédelgett, s Sophie érzette, hogy nyugalomra vagyon szüksége, s elment.

– Und wo werden wir wohnen? – kérdé, midőn kis idő múlva visszajött. – Várj csak, várj, én még megifjítalak, én törölöm le szenvedéseid könnyhullatásait.

A Sophie részéről az igen helyett kimondott kérdés – „És hol fogunk lakni?” – egyrészt gyakorlatias gondolkozásáról, másrészt helyzetük bizonyta-

¹² KazLev. VII. 306.

¹³ Kazinczy Ferenc följegyzései. ItK., 1912. 337-338. Ua.: Sophie 146-147. A Pályám emlékezetében kissé másként írja le a jelenetet, ott magáza szól a leányhoz, s annak szavait magyarul idézi: Kazinczy Ferenc: Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Szerk.: Szauder Mária. Bp., 1979. 415-416.

lanságáról vall. Hiszen Kazinczynak nem volt ekkor önálló családi fészke, ki volt szolgáltatva anyja és testvérei számításainak.

A házasságkötésre Kázmérban került sor 1804. november 11-én, Kazinczy ekkor 45, Sophie 24 éves volt. A Kazinczy család református, Törökék katolikusok, s az író készséggel vállalta, hogy római katolikus templomban esküdjenek. Sophie-ról, írta:

„a' Pápista Religiót szereti, mert az néki Religiója, ahhoz szokott, 's nem látja miért ne kelljen 's lehessen azt szeretni; azok ugyan, a' kik azt hitték, hogy a' Kálvinéra vezetem, nagyon megcsalatkoztak benne... Mentsem-meg engem attól az Isten, hogy én Sophienak olly dolgokat verjek a' fejébe, a' melyek nem az ő lelkében támadtak”¹⁴

A szertartást az író szavaival idézzük fel:¹⁵

„éppen tizenkét órakor mentünk templomba. ... Sár volt és hideg, és így kocsin menénk ... Kazinczy, nun komme! – monda [Sophie], s kézen fogva mentünk a pap elibe, s kezünk a stóla által öszveköltve, öszveszorult. Ő fejez atlaszban, kövek nélkül, de gazdag brabantiai csipkéekkel haja fekete fűrtjeiben, s a rozmarint csak kezébe fogván, én egy vasszín selyemmel tűzött posztó magyar ruhában... ...a pap elmondta a misét, s végre az oltárhoz kelle menni. A vőfély, Nedeczky úr, kilépett, és Sophie-t kézen fogta. Sophie nem fogadta el jobbát, hanem kilépvén a székéből intett nekem, s karomba öltvén karját, triumfussal mentem az oltárhoz. A pap kezeinket öszvefonta a stólával, s Sophie csaknem sikoltott szorításom alatt, azt mondja. Az én képelem, az a kívánság lebegett, úgy állítja a sógorom, hogy bárcsak ott volna szabad megcsókolni.”

A házasságkötés azonban nem hozta meg mindjárt az önálló otthon megteremtésének lehetőségét; Kazinczy nehezen kapta meg anyjától birtokrészét. Néhány hétig Kázmérban laktak,¹⁶ s Kazinczy leveleiből a házaset boldogsága tükröződik. Szentgyörgyi Albertnek írja 1804. december 5-én:¹⁷

„sokszor, midőn Sophie karjaim közt szunnyad, könnyörgéssé válnak érzéseim, hálát adok a Gondviselésnek, hogy reám ily irtóztató csapásokat mért, mert ily irtóztató csapások nélkül az én éltem angvala nem lett volna soha enyém.”

Kis Jánosnak 1805 januárjában így vall:¹⁸

„Ismered, mely gyönyörűség van abban, midőn az én Sophie-m ölembé ül, nyakamat átfalfojja, és házi gondjainkat forgatjuk.”

¹⁴ KazLev. IV. 578-579.

¹⁵ Sophie 155-156.

¹⁶ „Novembernek 11-dike oltá [1805] januámak 26-dikáig éltem hatodmagammal és kóval Kázmérban.” Sophie 158.

¹⁷ Sophie 162.

¹⁸ Sophie 163.

Bensőséges kapcsolata a nyelvhasználatban is megmutatkozik, mint írja:

„Németben mi még most is Sie-nek szólítjuk egymást, nem mindég ugyan, de többnyire; nem hiú affektációból, hanem, hogy magunkat emlékeztessük, hogy egymást becsülnünk kell. Így megy a titulázás valamíg a nap a firmamentumon van: de ha onnan leszállott, a biztosabb Du áll elő, és rendes, Sophie akkor velem mindég magyarul szól. S azt magától cselekszi, nem az én kérésemre.”

Aztán Érsemjénbe költöznek a Bossányi-házba, ahol Kazinczy gazdálkodni kezd. 1805 februárjában írt levelében erről így tudósít:¹⁹

[Sophie] *„az új helyhez, új módhoz, új emberekhez szokni kezd, s a gubás és kék szoknyás lakosait Semlyénnek szereti is. Csötörtökön estve tájban kilovaglottunk, nem trappban, nem galoppban, hanem a leglassúbb léptetésben. Ez oly neme a commotiónak [mozgásnak] és mulatásnak, melyet sok idő olta gyakorol. Asszonyi nyerge van.”*

Márciusban a bölcs elégedettség hangján számol be mindennapjaikról:²⁰

„Megnyervén Sophie-t, boldognak lelem magamat birtokában: nem forogtom azt, hogy íme, másnak ez s ez van, ami nekem nincs s Sophie-nak nincs, s fel sem veszem a világ bolondságait. Sophie-nak nyergeltetek, nyergeltetek magamnak is, kilovaglunk, mert magam nélkül nem eresztem..., benne örömlünk van; s ha hazaérünk, levetjük a ponszósín [skarlátszínű] mamelukot [lábbelit], s felkötjük a bagaria kötényt, s estig forunk az íróasztalka mellett pergő guzsały kerekén, s felejtjük a világnak minden cifráját, minden boldogságát, minden bolondságát, s négy fal közt boldogok vagyunk.

Miolta leértünk ide, azolta fejr teheneket, bivalyteheneket és egy háromszáz forintos kancát vevénk. ... Gyönyörködünk abban, hogy öt darab marha, melyet két esztendővel ezelőtt kétszáz forinton vettem, már egy híjával száznegyvenhárom forintot hozott be, s azt reméljük, hogy mostani vásárlásom hasonló hasznot hajtand.” Hozzáteszi még: *„Én a gazdálkodás mellett firkálgatok is; s gondolnám, hogy az nekem is szabad lesz viszont.”*

1805. július 1-jén anyja ajánlatot tett Ferencnek a birtokmegosztásra vonatkozóan, s némi vita után megegyeztek abban, hogy a legidősebb fiú Széphalmon telepszik le a még fogsága előtt építeni kezdett, s időközben erősen lepusztult, teljes felújításra szoruló udvarházban, ott kapott birtokrészt, amelyen önállóan gazdálkodhat. Lelkesen fogott hozzá az otthonteremtéshez. Míg házat lakhatóvá tehetette, Sophie a szülői házba tért haza, ott várta első gyermekét.

¹⁹ Szentgyörgyi Józsefnek. Sophie 165.

²⁰ Bárczay Ferencnek. Sophie, 167-168.

Kislányuk, *Iphigenia* Nagykázmérban született 1805. augusztus 8-án. Kazinczy boldogan írta meg barátainak az örömhírt, aztán hónapról hónapra beszámolt a lányka fejlődéséről. Szentgyörgyi Józsefnek írta:²¹

[1806] „3d. Apr. Az én jelenlétemben ejtette-ki az első szó hangzású, de maga által nem értett szót. Atya, atya, ezt kezdé rebegni. Képzeled örömmet, hogy az én nevezetemet mondta-ki legelébb, és hogy magyar szót monda legelébb”.

Cserey Farkasnak nevelési elveiről is írt kislánya jövőjén gondolkodva:²²

„Míg Fizsim a negyedik esztendejébe nem lép, addig kószálhatok néha: azután nem örömet fogok eltávozni a háztól, mert azokban, amiket a gyermek tőlem tanulhat, senkitől mástól tanulni nem fogja. Ebben a gyermekben példáját szeretném adni, hogy miként kell nevelni lánygyermeket ... Az első dolog, amit tanulni fog, a magyar nyelv lesz, a második a francia. (A németet tanulni nem fogja – mert az tanulás nélkül is reáragad, és el nem fogja kerülhetni, hogy azt tökéletesen ne tudja, mind a mindennapi beszéd által, mind pedig német könyveket olvasgatván, melyeket neki nemcsak megtiltani nem fogok, hanem még úgy adom majd elébe, hogy ő a németek literatúráját sok tekintetben elébe tégye a franciáknak.) Azután muzsika és festés lesz stúdiuma. Könyvből tanulni talán semmit nem fog, azt kivéven, hogy a legjobb poéták legjobb darabjait könyv nélkül fogom vele tanultatni, mind pedig azért, hogy emlékezete gyakoroltassék, mind pedig azért, mert az olyat jó könyv nélkül tudni. ... megkedveltem vele a körültem való forgást, s az én példám s az anyja példája és mindazoké, akiknek társaságából a gyermeket ki nem zárom, neki mind lelkét, mind szívét formálni fogják.”

Az öröm azonban hamar szomorúsággá változott: egyéves korában a gyermek meghalt. A Cserey Farkasnak szóló levélből megtudjuk: „Fizsi nem él! – A' másod rendbeli fogak' kínos ütközése 's egy öldöklő hurut és az azzal együtt járó szüntelen hideglelés eloltották rövid életét.”²³ Kazinczy a kassai püspöktől engedélyt kért, hogy széphalmi kertjének egy szegletét beszenteltesse, s oda temesse kislányát. Kis Jánosnak megírta: „Ott fekszik, itt Széphalmon, sírban, nem kriptában. Jobbja 's balja mellett én és Sophie fogunk fekünni.”²⁴ Leveleiben sokáig és sűrűn emlegeti veszteségét: „A' sir csak 60 ölnyire van ablakomtól.”²⁵ „...szeretnek érzésivel járunk most kis Angya-

²¹ KazLev. IV. 122.

²² Kázmér, 1806. ápr. 29. Sophie 222-223.

²³ KazLev. IV. 273.

²⁴ KazLev. IV. 277.

²⁵ KazLev. IV. 308.

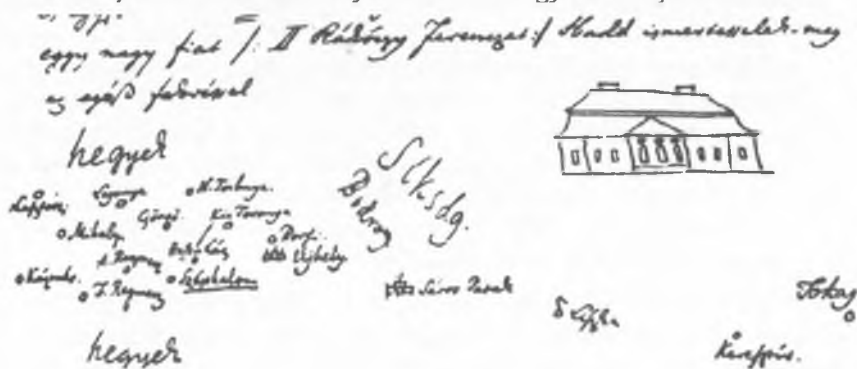
lunk fekvő helyéhez. *Én magamban is elmegyek, el néha még a' hold fénye mellett is, és nékem édes gyönyörűség ott mindent tulajdon kezeimmel dolgoznom.*"²⁶

A széphalmi házba nem lehetett még beköltözni, Kazinczy Kázmérből Semjénbe kíséri feleségét 1806. április 12-én, s útközben megállnak, hogy körülnézzenek a leendő otthonukban: „*Sophie ma lép éltében legelőször a széphalmi házba. Patakra érünk setét éjjel, mert Széphalmon a nagy eső sokáig tartóztatott.*”²⁷ Hamarosan azonban Kázmérba tértek vissza, onnan könnyebb volt a széphalmi építkezést irányítani, s június 10-én Kazinczy beköltözött a félig-meddig kész ház egyik lakhatóvá tett szobájába, ahová hamarosan Sophie is követte.

2.

„*Néki és nékem az egész világ Kázmér és Széphalom...*”²⁸

1806. június 16-án Kazinczy Kis Jánosnak így festi le új otthonukat:²⁹

„*Széphalom mintegy 20 házból álló praedium. Halmán napkelet felé áll ide rajzolt házam, 150. ölnyire az ország' útjához: a' közt semmi fa nem lepi el, hogy a' kinézés szabadon maradjon. Látom tehát Újhelynek tornyát, Borsinak omladékát, a' két Toronyát, Hosszú-Lázt, Csörgőt, Legenyének és Lasztócnak*

²⁶ Szentgyörgyinek, KazLev. IV. 323

²⁷ Sophie 224.

²⁸ KazLev. VII. 306.

²⁹ KazLev. IV. 198-199.

parton épült Kastélyait (mellynek utóbbika a ' Kazinczy Péteré), Mihályit és a ' két Regemczet. Kázmér 1. óra hozzám, de el fogják a hegyek. Nyugot felé pitvaram ajtajából sivatag, erdős, de szép formájú nagy hegyeket látok. Béczek nincs messzebb hozzám 1 ½ órányinál, szőlóm pedig egygy fertyálynyninál. Toronya még egy része a ' Nectárt termő Hegaljának."

A lakóház módosnak tűnik, az innen útnak induló levelekből azonban ki-tűnik, hogy sem fedélzete, sem boltozata nem volt kész, sokáig csak egy-két helyiséget használhattak. Mégis igazi otthon ez, ahol a házaspár nyugalmat lel. Kazinczy beszámolóí nyomán alkothatunk képet a mindennapokról:

„Sophie nem a közönséges tónusú asszonyok közül való. Ő nem ismeri az affektációt; ő merő természet leánya. Az ő szájából s tollából nem folynak a románok frázisai, s azok a könyv nélkül tanult szentimentális édességek, mellyel mások vonnak figyelmet magokra; ő csak azt mondja, amit érez.”³⁰

„Nekem nagy szerencsétlenségem, hogy ott, a ' hol körültem mozognak, dolgozni nem tudok. Nevetnél, mint járok, midőn ez az angyali lelkű teremtés, nem gondolván vele, akár jó alkalmas pillantásban, akár nem, mint kezdi-el olvasni a ' mi lelkét nagyobbban megillette, vagy mihelytt ablakom alatt gyöngy tyúkjá, vagy gór csirkéjének egész nagy serege csak egy hangot ad is, hogy szökik-fel, 's mint hint nekik morzsálekot, 's székemet mint mozdítja-ki, mert azok az ő gyermekei. Ilyenkor sokszor rám száll a ' gonosz lélek, 's ki akarok fakadni: de ... mit gondolsz, mit tehet az én életem Angyalának csak egy tekintete is? Duzzadságom mosolygássá vál, 's sírok örömben, 's áldom az Istent, kinek mindenhatósága az asszonyi lélek' szépségét tudta alkotni.”³¹

„...feleségemnek életbeli-bölcsessége miatt szabadabban lélegzem már is, még pedig jóval szabadabban mint eddig.”³²

Othonuk akkor vált igazán teljessé, amikor megszületnek a gyermekek, s az évek múltán benépesítik a házat. A második gyermek szintén leány, aki Kázmérban 1807. december 4-én született, s aki apjától az *Eugénia Petronella Nicolaisia Barbara* neveket kapta.³³ Az író sajátos elvet vallott a névadásban:³⁴ *„Minek utána engemet az ártatlan bolondságnak az a ' neme szálla-meg, hogy gyermekeimnek szokatlan és szép neveket adjak, már nem is tudom hol ve-*

³⁰ Levél Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1806. aug. 25. Sophie 251.

³¹ KazLev. V. 98-99.

³² KazLev. V. 367.

³³ Magas kort ért meg, Kraynik Imre lett a férje, egy kislányuk volt, Mária. Budapesten halt meg 1903. szeptember 25-én.

³⁴ 1812-ben írta ezt. KazLev. X. 245-246.

gyek többet illyet; pedig én ugyan a' magaméit holmi Gyurka, Pista, Borcsa, Marcsa nevek által, he keresztelés nélkül maradnak is, el nem rontom."

A levelekben ezután vissza-visszatérő momentum a kis Zseni fejlődésére tett büszkélkedő megjegyzés:

„Az én kis lányom meghaladá szerencsésen a' 4 hónapot, és a' mi nagy vigasztalásomra van, egészen a' Phigie physiognomiáját bírja. Képzeli az Úr, melly öröm ez nekem.”³⁵

„Hogy a' lányom tanult, tudós asszony legyen valaha, azon igyekezni soha nem fogok, sem anyja nem, a' ki az ollyat utálja: de azon igen is dogok, hogy a' gyermek... hazáját 's ennek nyelvét szeresse.”³⁶

„Az én lányom, mert képet szeret, könyvet, kutyát, és ha csak a' kalamáris-hoz nyúlhat, irkál. Még egy szót sem tud kiejteni, de nyelve szüntelenül kelepel.”³⁷

„én a' nagyobbik lányomat, ötven hónapjában belé lépven [4 éves múlt], elkezdém tanítani betűket ismerni. ... előbb festett betűket, plajbászolás után tintával, mint azoknak potenciáját tudta volna.”³⁸

„Ő vezette a' sereget [Újhelyben a táncbemutaton], 's itt az az öröm ért, hogy a' Táncz Mester a' Coulisszek között ezt kiáltá kétszer: Bravo Genie!”³⁹

Kazinczy toleranciájáról tanúskodik ez a beszámolója: „a' gyermeket én magam kísértem [1814. szept. 14-én] a' bérnálás köréig... Ha barátom 's barátném lehet Pápicsta, miért ne lehetne az feleségem? 's ha ez lehet az, mit árt hogy leányom az?”⁴⁰ Amikor pedig 1815-ben leányával Bécsben járt, s Zseni élvezte a Belvederben látható képzőművészeti alkotásokat, az író büszkén újságolta: „íme a' lányom az én szememmel, az én passziómmal bír!”⁴¹

Két év múlva, 1809. október 15-én – már a széphalmi otthonban – megszületett a harmadik gyermek, ez is leány, s a *Sophonía Thália Thérézia* nevet kapta.⁴² A fiúgyermeket váró édesapa ezt jegyezte meg egyik levelében: „Október 15dike megcsalta reménységemet: fiú helyett ismét leányt ada nekem...”⁴³ De örömmel írja: „Ez a' gyermek igen nagy és igen erős, 's szép

³⁵ KazLev. V. 385.

³⁶ KazLev. V. 465.

³⁷ KazLev. VI. 253.

³⁸ Szentgyörgyinek. KazLev. IX. 407.

³⁹ 1814. KazLev. XI. 433.

⁴⁰ KazLev. XII. 92-94.

⁴¹ KazLev. XII. 552.

⁴² Első férje Varga József, a második Hrabovszky Sándor volt, utóbbtól három gyermeke született. Kisvárdán halt meg 1862. február 14-én.

⁴³ KazLev. VII. 18.

ábrázatot ígér.⁴⁴ És: „*Thalie szebb mint Zseni.*”⁴⁵ Az apa őt talán a többenél nehezebben nevelhetőnek tartotta, hiszen 1826-ban azt írta Klára húgának: „*Thalienak nagyon kell a' vezérlő kéz; szenvedd-meg őtet, még felváltja Zseni, és parancsolj, tanítsd, intsd, fedd, dorgáld, büntessd. a' mint érdemli.*”⁴⁶

1811. június 18-án aztán megszületett az első fiú: *Marcus Emilius Franciscus.*⁴⁷ Az írótól megtudjuk a névadás fő motívumát:

„*A' Rousseau Emíljét olvasván huszonöt eszt. Előtt, már akkor jött az a' phantasiám, hogy ha valaha fiam lesz, e' nevet viselje.*”⁴⁸ Azt is közli: „*Én a' fiamnak Emil nevet választottam, de az Emilnek utána vettem a' Ferenczet, a' Marcust pedig elébe tettem. ... A' gyermeknek magas homloka, hosszas orra van, szája pedig egészen az enyém. Veres mint a' rák.*”⁴⁹

Leveleiben gyakoriak az első fiúra vonatkozó utalások:

„*A' kis Marcust, mikor álmában grimaszokat metsz, nézegetem...*”⁵⁰ „*Emilben fellelem arcom vonásait...*”⁵¹ „*A' fiam csak a kék szemet kapta anyjától, különben még hajtott háta is engem árúl-el.*”⁵² „*hetedfél esztendőös Emil fiam még nem tanul, de az elmesség 's ügyesség minden cselekedetein festi magát. Most kezd írni és rajzolni elébb mint olvasni tanulni, 's keze könnyű 's szeme jól lát.*”⁵³

Vers is született első fia érkezésének alkalmára:

NEGVEDIK GYERMEKEM' SZÜLETÉSEKOR

A három Charis lön elébb, s úgy Ámor utánok.

Látta Sophie a példát, s monda: követni foigom.

S íme szavát állá: Phigie, Dencsi, Thalia levének

Itt is elébb, s már most játszik öleiben Emil.

Két év múlva, 1813. május 30-án a második fiú is megszületett a Kazinczy családban: *Antonínus Sophron Ferenc.*⁵⁴ Ezt tudjuk meg róla:

⁴⁴ KazLev. VII. 54.

⁴⁵ 1815. KazLev. XI. 190.

⁴⁶ KazLev. XX. 166.

⁴⁷ Katonai pályára lépett, az örnagyi rangig vitte. Műfordítással is foglalkozott. Nem nősült meg, Sátoralja-újhelyen halt meg 1890. március 17-én.

⁴⁸ KazLev. VIII. 597.

⁴⁹ KazLev. VIII. 584.

⁵⁰ KazLev. VIII. 609.

⁵¹ KazLev. XI. 190.

⁵² KazLev. XII. 342.

⁵³ KazLev. XV. 499.

⁵⁴ Családot nem alapított, közhivatalt nem vállalt, sokáig a széphalmi birtokon gazdálkodott. Gönc-ruszkán halt meg 1885. április 18-án.

„Májusnak 30dikán épen Cátónak isteni beszédét fordítám, midőn feleségemet megszállá a' szülés' fájdalma azon asztalka mellett a' hol épen dolgozék...⁵⁵ Megszületett Antal, „kis fekete hajú, fekete szemű legény”.⁵⁶ „Antonin pedig gömböcz, rettenetes testű gyermek 's arcza egészen az anyjáié. Minél nagyobb, az az idősebb a' gyermek, nekem annál több örömet ad.”⁵⁷ 1822: „Antonin is szép jelét adja, hogy várhatok belőle valamit. Ezek [Emille] már Patakon vannak, 's anyjoknak az minden öröme, ha vasámap hozzájuk röpülhet.”⁵⁸

Négy évvel később érkezik újabb gyermekáldás a széphalmi kúrába: 1817. május 6-án született *Anna Iphigenia*.⁵⁹ És egy év múltán az újabb fiú: *Cecil Bálint Ferenc*, aki 1818. június 13-án született.⁶⁰ Ő is ott van a levelekben:

„a' mi Sophienk nekem egy fekete hajú fekete szemű nagy fiút szüle, ki felől azt mondják, hogy egészen az arczomat viseli.”⁶¹ „...a' négy esztendő és öt napos gyermek maga jár rám, hogy tanítsam betűk ismételére.”⁶² Bálint „Nagyon kedves gyermekem, 's ő kapta-el leginkább physiognomiámat.”⁶³

Amikor a legkisebb fiú, *Lajos* 1820. október 20-án megszületett, az apa már elmúlt 60 esztendő, de nagy szeretettel fogadja a jövevényt. Így tükröződik a gyermek néhány vonása a levelekben:

„Lajos⁶⁴ még arcban is Emil, 's csupa tűz, mint amaz.”⁶⁵ „Lajos képzelhetetlen elevenségű szép gyermek.”⁶⁶ „...a' feleségem a' maga Lajos fiját... két esztendeig és egy holnapig szoptatá.”⁶⁷ „Lajos mind szép növésében mind nem szép arczában egészen az anyja.”⁶⁸ „Lajos 3 esztendővel és 2 holnappal most kap az Abéczebe játékkal, minthogy azt Bálint már tudja.”⁶⁹

⁵⁵ KazLev. X. 389.

⁵⁶ KazLev. X. 395.

⁵⁷ KazLev. XI. 190.

⁵⁸ KazLev. XVIII. 101.

⁵⁹ Becske Lajos felesége lett, az ő fia az Becske Bálint, akinek a széphalmi emléksarnok anyagának összegyűjtése, elrendezése köszönhető. Kistárkányban halt meg 1890. március 27-én.

⁶⁰ Később 48-as honvéd lett, majd tisztviselő, Homoky Matildot vette feleségül. Három fiuk született, s ezen az ágon él tovább máig a Kazinczy-név. Homonnán halt meg 1873. június 27-én.

⁶¹ KazLev. XVI. 80.

⁶² 1822. KazLev. XVIII. 95.

⁶³ 1826. KazLev. XX. 82.

⁶⁴ A Kazinczy-gyermekek közül ő tett szert a legnagyobb hírnévre; honvéd ezredes lett, és 29 éves korában életét adta hazáért; 1849. október 25-én Haynau kivégeztette, ő lett 15. aradi vértanú.

⁶⁵ KazLev. XVIII. 95.

⁶⁶ 1822. KazLev. XVIII. 101.

⁶⁷ KazLev. XVIII. 209.

⁶⁸ 1823. KazLev. XVIII. 229.

⁶⁹ 1828. KazLev. XVIII. 482.

A gyermekzsvajtól hangos széphalmi otthonból a barátokhoz, ismerősökhöz induló levelekben Kazinczy a gyermekneveléssel kapcsolatos elveiről és gyakorlatáról is beszámol:

„Én az az atya vagyok, a' kit Nagysád mindég gyermekei között találna. Fekve írom e' leveletem, 's ez a' sok gyermek ágyamon 's asztalom körül zsigong; Emil copertákat vagdal, Thalie olvasgat, 's mutogatja a' mi szépet benne lél, 's éteti Phygiet és Bálintot; csak Antonin nincs köztök, az a' szakács fíjával kiment a' hóban vagy szánkázni vagy golyókat csinálni.”⁷⁰

„Kiadni kezeimből gyermekeimet soha nem fogom. Sem erszényem nem engedi hogy Bécsben neveljem, sem szivem; nem lehetek el nélkülök; és mit ér az a' Bécsi nevelés! Nem magyaroknak neveltetnek ott, hanem németeknek, mellynél én ítőztatóbbat nem ismerek... Legyenek ők oly csendes, fénytelen, de jó lelkek mint anyjok.”⁷¹ „Nem akarok én adni gyermekeimnek csillogó Cultúrát, de használható. Ezt adni kell, és ezt adni nekem örömem.”⁷²

„Táncleczke csaknem minden este tartatik; most menüet tanulnak s én magam is járom velek. Ez lévén a legszükségesebb és legnehezebb; minthogy ez ad igazi állást a testnek, arra pedig mind a négy gyermeknek igen igen nagy szüksége van.”⁷³

A geográfiában is járatosak a nagyobbak; a zongoratanár mellett még egy tanítót tartanak. A zenetanár „Szaxoniai születésű ember”, s elvette az egyik szolgáltót.⁷⁴ 1819-ben Újhelyből járt ki Széphalomba hetente kétszer egy zongoratanár.⁷⁵ Kazinczy és Sophie azonban egyre súlyosabb anyagi gondokkal küszködve, kényszerű kompromisszumokkal neveli a gyermekeket. 1822-ben a hétgyermekes családapa így nyilatkozott:

„Emil és Antonin fiaim Patakon vannak, Prof. Kézy Úr házánál... Ha erszényem engedé vala, nem volnának Patakon... Bécsbe küldeném, hogy francia nyelvet és Emil festést is tanuljon, mert arra szokatlan hajlandósága van”⁷⁶

1824-ban Kazinczy Honoriának írta:⁷⁷

⁷⁰ 1819 karácsonyán írta ezt. KazLev. XVI. 549.

⁷¹ 1814. KazLev. XII. 279.

⁷² KazLev. XII. 342.

⁷³ KazLev. XIV. 58. Kecskeméthy József tanító nevelősködött Kazinczynál 1816 márciusában. Francia nevelőnőt is várt megint.

⁷⁴ 1818. KazLev. XV. 541.

⁷⁵ KazLev. XVI. 290.

⁷⁶ KazLev. XVIII. 95.

⁷⁷ KazLev. XIX. 183.

„Édes Húgom, mely keserves, hogy soha sem vala módom sorsomat javítani, hogy gyermekeimnek nem adhatám azt a' nevelést, mellyet óhajtottam, és kezdettem.”

A fiúk a pataki református kollégium diákjai lettek,⁷⁸ a lányokat, amikor teheti, rokonokhoz, ismerősökhöz adja⁷⁹ az édesapa. 1825 februárjában ezt írta Eugénia leányának Göncruszkára, Klára húgához:

„Hogy mind te mind Thalie Ruszán maradjatok, az nagyon bölcs gondoskodása Asszonyotok Nénéteknek, 's ti ezért nagy köszönettel tartoztok, ha tölünk el vagytok is szakasztva. Az én inségem most igen nagy, míg az Isten az én órámat is elhozza.”⁸⁰

A legnagyobb öröm továbbra is az, ha a gyermekek fejlődését tapasztalják:

„Bálint és Lajos sok jó jeleit adják hogy fejek lesz, Bálint pedig hogy szeretni is fog tanulni. Hogy most 13 nap otthon valék, olykor magától veve elő könyvet, 's olvasgatott.”⁸¹

A gyermekek képe mellett nem halványul a hűséges társé sem. Sophie vonásait idézzük a levelekből:

„Angyali lelkű feleségem átvette a' ház' gondjait, 's engem vagy író-asztalom vagy az ő karjai között leheté látni.”⁸²

„A' feleségem tüköre az Asszonyoknak: csudálni kell melly türelemmel viszi tanítói kötelességeit. Nagyon kemény a' gyermekekre, és még is szerettetik.”⁸³

„Mi embereinknek, cselédjeinknek atyja 's anyja vagyunk, 's Sophie betegekinket orvossággal, étellel tartja, 's eggy úgy nevezett jobbágyunk' csecsemője, kinek anyja megbetegedett, míg rendelés tétethetett eránta, Sophiemnek tejével élt együtt Eugéniánkkal.”⁸⁴

„Sophie Kázmérből jött haza, 's eggy csoport fáradt asszony kitért előtte. S megállítá szekerét 's felvette valaki felért... Elhültem, mennyi népet hozza Sophie.”⁸⁵

„Sophie „e' tájnak Orvosa...”⁸⁶

⁷⁸ 1823: „Emil első esztendei Syntaxista, Antonin Conjugista Patakon...” KazLev. XVIII. 482.

⁷⁹ 1823: „Zseni Krajnikné húgornál van, 's ott marad hűsvétig. Ennek gyermekeivel vala Kassán farsangban.” KazLev. XVIII. 271. „Thalie most Aug.-ban jöve haza Krassó Vármegyéből”, „Zseni leányom Gróf Dezsöffy Józsefnél van Kassán” KazLev. XVIII. 482.

⁸⁰ KazLev. XIX. 305.

⁸¹ 1827. KazLev. XX. 177.

⁸² Guzmicsnak 1822 novemberében. KazLev. XVIII. 192.

⁸³ KazLev. XIV. 130.

⁸⁴ 1813. KazLev. X. 384.

⁸⁵ 1814. KazLev. XII. 176.

⁸⁶ 1815. KazLev. XII. 453.

Sophie „A' legjobb nő, a' legjobb anya, a' legjobb gyermek és testvér, a' legjobb ház-asszonya. Nem tudós, de épen nem míveletlen lelkű; merő jóság, 's merő szesz, tettetés és mesterség nélkül. ...”⁸⁷

Meg kell emlékeznünk az anyai gondoskodás jellemző jegyeként arról is, hogy Sophie 1829-ben kézzel írt kis magyar grammatikát állított össze Lajos fia számára, hogy ezzel is segítse tanulmányait.⁸⁸

3.

„Bús éjjelemnek bájos mécszet gyújtja...”⁸⁹

Kazinczy számára felesége önfeláldozóan biztosította a nyugodt otthont, az alkotó légkört, ami – ismerve igen nehéz anyagi körülményeiket, a kényeszerű nélkülözést – nem kis teljesítmény a „grófkisasszony” részéről. Emellett múzsája, ihletője volt a költőnek; aki nemcsak a levelekben, a *Pályám emlékezetében*, hanem verseiben is emléket állított neki. Életében megjelent utolsó könyvét neki írta.⁹⁰

1810-ben így fordult Sophiehoz: „Hat tél, hat nyár / Elmúla már / Mioleta téged / Kedves felem / A szerelem / S Hymen velem / Örökre eggyé tett.” (*Feleségemhez*)⁹¹

A *kötés' napja* című költeményben az 1804. évi kázméri látogatásának emlékét írta meg évek múltán, 1812-ben. A költő ezt a megjegyzést fűzte hozzá: „A' kertből hárman a' pataknál fel ezekre a' ruinákra [romokra] menénk, onnan a' réten végig a' felső malom' árkához, hol Sophie énekelt, 's én lábainál vettem ülést. Sophie még nem sejtette ekkor, melly szándékot 's óhajást forralok.”⁹²

Az *én boldogítóm* című költeményről Kazinczy azt jegyezte meg: „A' legelső, sőt mind eddig eggyetlen egy, magyar Sonett. 1809. Apr. Írtam le ide.”⁹³

⁸⁷ KazLev. VII. 306.

⁸⁸ Közölve: Kazinczy Lajos anyjához írt levelei. Szerkesztette: Z Szabó László. Győr, 1990. 61-71.

⁸⁹ Idézet *Az én boldogítóm* című versből. Kazinczy Ferenc összes költeményei. [A továbbiakban: KF összes költeményei.] Sajtó alá rendezte: Gergye László. Bp., 1998. 49.

⁹⁰ Kazinczy útja Pannonhalmára, Esztergomra, Vácra. Pest, 1831. „De én örömeim' közepette sem fogom azt felejteni, kihez óránként vágyok vissza, és még mindig ifju szívvel”, írja könyve elején a 72 éves Kazinczy úttjáról Sophie-ra gondolva. 7.

⁹¹ KF összes költeményei. 84.

⁹² KF összes költeményei, 48., 233.

⁹³ Valójában Faludi Ferenc, Csokonai és Virág Benedek is írt már ekkor szonettekét. KF összes költeményei. 48-49. 234.

Az ő képe keletkezéséről 1811-ben Kazinczy ezt mondja:

„Sophie 26dban Kázmérba ment. Én épületemnek azon szeglet szobájában feküdtem, melynek egyik oldala Toronya, másik oldala Ujhely felé nyílik, lábbal Toronya felé. A' vas kemencze 's könyves almáriomom mellett nyíló ajtó között Sophinak Klimesch által festett igen jól etalált gyenge lánykori képe függ a' falon, úgy hogy midőn szemem' felvetem, legelőbb is azt látom-meg; mert a' hajnal' fénye azt a' falat világosítja leginkább. Így támada Sonettóm.”⁹⁴

27 éven át éltek házasságban együtt. Amikor Kazinczy Ferenc 1831. augusztus 23-án a kolerajárvány egyik áldozataként meghalt, Sophie 51 éves volt, s reá maradt a hét gyermekekről való gondoskodás, a hagyaték elrendezésének, méltó síremlék állításának kötelezettsége. Eugenia 26 éves, Thália 22, Emil 20, Antal 18, Anna Iphigenia 14, Bálint 13, Lajos 11. Még nagyon friss volt a seb, amikor Szemere Pálnak beszámolt férje haláláról.⁹⁵

„Mikor elindult,⁹⁶ rossz előérzet gyötörte szívemet. Féltém, hogy el kell válnom tőle. Minden levelemben kértem, jöjjön már haza ide, ahol 28 évet olyan boldogan, bár sok gond és szenvedés között együtt éltünk. Megtörtén érkezett. Már nem úgy éltünk, mint régen. Ferencemen sötét búskomorság vett erőt, hallgatott mint egy szikla... Miattam volt nyugtalan, félt, hogy megkapom a kolérát, tévedett, nem kaptam meg, őt ragadta el a járvány. Őt, Isten legnemesebb teremtményet. Gyász és sok szenvedés a sorsom.”⁹⁷

1832-ben így emlékezett férjére:

„Bevallom, hogy ő földi boldogságom, a büszkeségem volt, finom szép lelkét senki sem tudta oly híven ismerni, úgy értékelni mint én. Sohasem voltam hálátlan, sohasem kételkedtem Isten kegyelmében, irgalmában, de naponta vétkeztem, mert Kazinczyt is imádtam; hiszen hová lett volna a mi életünk, amelyet 27 éven át hajótöréshez hasonlóan fenyegető hullámok üldöztek, sokszor volt közel az elmerüléshez, de pillantás Istenhez! s szeretetünk annál szilárdabban összeláncolódot. Sajnos, szegények voltunk, de végtelenül gazdagok önmagunk által.”⁹⁸

„engem a sors a legnemesebb férfi mellett is sok gonddal terhelt meg, milyen gyakran üntettem keserű kelyhet. De szívesen szenvedtem. Kazinczy bálványom

⁹⁴ KF összes költeményei. 49. 236. Újraközöljük itt is, kötetünk 66. oldalán Sophie lánykori arcképével.

⁹⁵ Kazinczy Ferencné Török Sophie levelezése. Szerk. Busa Margit. Győr, 1986.

⁹⁶ Kazinczy 1831 februárjában indult utolsó pesti, győri, pannonthalmi, nógrádi, gömöri útjára, s júniusban ért haza, amikor ott már komolyan fenyegetett a kolerajárvány és a vele járó zendülés.

⁹⁷ Kazinczy Ferencné Török Sophie levelezése, 27. Az eredetileg németül írt levelet Zsigmondy Árpád fordításában idézzük.

⁹⁸ Uo. Guzmics Izidornak írt levél. 41-42. Németből fordította Györkösy Alajosné.

volt. Megérdemelte áldozatomat, melyet szívesen viseltem... gyakran elhallgattam a nélkülözéseket, hogy ne zavarjam nyugalmát íróasztala mellett!⁹⁹

Igen nehéz évtized következett az özvegy számára; a széphalmi otthont elhagyni kényszerült, igyekezett gyermekeit önálló életútjukon elindítani. Közülük a legkisebbnek, Lajosnak a leveleiből ismerjük az utolsó felvonást, amely Nagyváradhoz fűződik. 1842 legelejére emlékezve írta:

„Eközben kapok én egy stafétát, amelyben írja nekem az én jó anyám, hogy ő igen nagy betegen fekszik Nagyváradon, tehát menjek hozzá, mert érzi, hogy nem sokáig fog élni. Ennélfogva én el is utaztam rögtön oda, és csak annyira emlékszem, hogy még egypár szót tudtam vele szólani, és azután elhunyt az én karjaim között. Elhunyt, anélkül hogy tőlem búcsút vehetett volna, és engem megcsókolhatott volna.”

1842. február 14-én hunyt el Török Sophie, 62 éves korában. S fia így folytatja:

„Az a báró Szepessy kisasszony,¹⁰⁰ akinél elhalt, engemet igen szívesen látott, és nekem azt az ajánlatot tette, hogy a temetést ő fogja elvégeztetni, de megboldogult anyám nekem mindig azt írta, hogy ha meghal, vitessem Széphalomra, és temettessem oda, amint azt az én atyám még életében meghagyta. Egyik oldalán a kis Iphigéniának ő, a másikon az anyám feküdjenek.”¹⁰¹

Így is történt, s az író emlékoszlopa mellé – amelyet Sophie állított neki – egy kis fehér márványkereszt került a katolikus gr. Török Zsófia emlékeztére. Később gyermekeik közül oda temették Eugéniát, Emilt és Anna Iphigéniát, az unokák közül Gábort, Lajost és Becske Bálintot, s 1910-ben az emlékcarnok közelében helyezték el a vértanú fiú mellszobrát.

Kazinczy Ferenc neve fényesen ragyog, „Egy század óta akarva-akaratlanul is minden magyar író az adója”, írta róla Halász Gábor 70 évvel ezelőtt. Most az évfordulás alkalom arra figyelmeztet, hogy méltóképp tisztelnünk kell a hű társ és múzsa, Török Sophie szerepét is.

⁹⁹ Kazinczy Ferencné Török Sophie levelezése. 47. Németből Györkösy Alajosné fordította.

¹⁰⁰ Szepessy Anna

¹⁰¹ Kazinczy Lajos anyjához írt levelei. 23.

SÓSTÓI PÁLNÉ

Aki magyar Rousseau akart lenni...

Aki magyar Rousseau akart lenni nem más, mint *Csokonai Vitéz Mihály*, a felvilágosodás gyermeke, a felvilágosodás legnagyobb magyar költője. Rousseau és Csokonai mindketten annak a nagy korszaknak a szülöttei, amelyet az európai művelődés „aranykorának” – felvilágosodásnak – nevezünk, amely három újkori filozófiai irányzatot fejlesztett tovább a filozófiai gondolkodásban.

Egyrészt a Bacon nevével fémjelzett tapasztalati-induktív eljárás elterjedését indítja el, másrészt teret enged Descartes racionalizmusának, Pascal nyomán pedig az érzelmekre alapozott igazság keresése is hangsúlyos filozófiai tartalmat kap ebben az időben.

A felvilágosodás gondolatvilága e hármás ösvényen halad. Jellemzője tehát az a fajta szabadgondolkodás, liberalizmus, amely az értelem, az emberi ész teljes függetlenségét hirdeti. Istenhite mellett és ellenére tagadja a vallási dogmákat, s a keresztény hitből csak azt fogadja el, ami emberi ésszel felfogható. Hirdeti továbbá az érzelem szabadságát, s azon humanista eszményeket, melyek szerint fontos: minden ember szabadsága, jóléte és boldogsága.

Rousseau-t a francia felvilágosodás e gondolkörében több lényeges vonás különbözteti meg kortársaitól. E megkülönböztető vonások egyike Rousseau kispolgári és plebejus beállítottsága. Míg Montesquieu és Voltaire a hűbériségnek csak olyan maradványait támadták, amelyek elsősorban a nagypolgárság érdekeit sértették, addig Rousseau túlhaladva rajtuk, a kispolgári-plebejus rétegek egyedüli üdvözítő köztársaságát képviseli. A másik eltérő vonás Rousseaunál, – ami szintén a kispolgári-plebejusi létbizonytalanságából ered – egy radikális, tagadó álláspont mindennel szemben, ami korának civilizációja és intézménye. Így jut el filozófiai fejtegetéseiben a társadalmi lét kezdetéhez, az emberi lét kezdetéhez, az őállapothoz.

Szólnom kell még az őt kortársaitól oly igen megkülönböztető vonásáról, a Rousseau-i szentimentalizmusról, a mindent elárasztó érzelmek kultuszáról is. Elmondható, hogy az én-elemzés, az érzelmesség, a szenvedélyesség talán a legeredetibb vonásai a filozófus és szépíró Rousseau-nak.

Rousseau, aki filozófiai gondolataival a francia forradalom szellemi atyjának tekinthető, s egész Európában a kor haladó mozgalmainak elméleti forrásául szolgál, a magyar irodalomban is erősen hatott Bessenyei Györgyre, Kisfaludy Sándorra, Eötvös Józsefre, de kiváltképp Csokonai Vitéz Mihályra, aki Rousseau-kötettel kezében rótt a debreceni Nagyerdő sétányait, aki magyar Rousseau akart lenni, akit tanítványai Debrecenben egyenesen magyar Rousseau-nak neveztek.

Az irodalomtörténészek óvnak mindenkit attól, hogy a Rousseau-i és a Csokonai életművet egybevevessék, s esetleg azokban párhuzamokat keressenek és állítsanak fel. Én ettől függetlenül ezt mégis megpróbálom, hiszen hihetetlenül sok egybeesés figyelhető meg mindkettőjük esetében.

Senki sem vitathatja, hogy Jean-Jacques Rousseau és Csokonai Vitéz Mihály, mindketten géniuszok voltak, mindkettőnek regényes, szenvedélyes élet, szerencsétlen sors jutott osztályrészül. Kezdjük a regényes életút egybevetésével!

Származásukat tekintve mindkettő közrendű, mindketten a puritán, protestáns kispolgári világból váltak ki. Rousseau a *Vallomások* című memoárjában, így fogalmaz: *a nép fia vagyok. „Bármilyen sötétségben éltem is, ha többet és jobban gondolkodtam a királyoknál, a lelkem története érdekesebb az övékénel”* – írja.

Csokonai hányatott sorsáról Aranka Györgyhöz címzett levelében így ír: *„Hányt engemet a szerencse tulajdon hazámban, és tulajdon hazámért... és egyedül az nyugtatott engemet s az serkengetett eddig, az ébresztett munkára, hogy ha nem is telt is, akartam, ha másért nem is, legalább a jövődőért.”*

Mindkettőjüket fűtötte a személyes becsvágy, s mindketten számíthattak a barátságra. Több nyelven beszélnek és értenek mindketten, s ifjúkorukat az jellemzi, hogy szenvedélyes tanulmányokba merülnek.

Rousseau-nál nem volt műveltebb polihisztora a századnak, mert olvasta: Szókratészról Voltaire-ig nemcsak a filozófusokat, hanem a matematikusokat, fizikusokat, geológusokat, botanikusokat, Tournefort-t, Linnét, a zoológus Buffont, Padendorfort, a természetjogot tanító Grotiust, Rameau össz-

hangzattanát, Philidor sakkönyvét is. „*Okos ember be is érhetne volna ennyivel, de az én nyugtalan szívem másra törekedett*” – vallja a *Vallomásokban* önmagáról Rosusseau.

Csokonai – Rousseau-hoz hasonlóan – csillapíthatatlan vágyat érez minden iránt, ami műveltségét pallérozhatja. Már 1790 körül diáktársaival a debreceni kollégiumban olvasó társaságot szervezett. Nyelvek szerint felosztva tanulmányozták a nyugati irodalmat. Így olvasta Rousseau, Voltaire műveit, ismerte az Enciklopédiát, Helvetiust, Diderot-t, lefordította a materialista Holbach A természet rendszere című művének egy fejezetét.

Természettudományos érdeklődése egész életén át végigkísérte. Buzgón botanizált, akárcsak eszményképe Rousseau, s – éppúgy, mint ő – muzikális lélek, képzett zenész is volt. Maga is szerzett dallamokat, mint Rousseau. Cimbalomnak is titulálták a Kollégiumban, ez azonban nem gúnynev volt, inkább a lényéből eredő muzsikának, harmóniának szólt.

Csokonai 21 éves korában a Kollégium poéta klasszisának tanítója lett. Népszerű preceptor, oktató volt diákjai körében. A pedagógiát Rousseau Emiljéből tanulta, így hagyta szabadon fejlődni tanítványait; elvetve minden kötöttséget. A szabadban, a Nagyerdőn tartotta óráit; a diákjaival együtt borozgatott, énekelt, táncolt, pipázott. Amikor 1795. június 15-én perbe fogja és fegyelmi elé állítja az iskolaszék, a fiatalokhoz intézett beszédében is Rousseau-ra hivatkozott, s rebellis magatartásáért végleg kizárják a kollégiumból.

Mindketten lenyűgöző egyéniségek voltak, eredeti gondolataikkal, szókimondásukkal megbabonázták környezetüket, de szilárdan őrzött függetlenségük tiszteletet ébresztett még ellenfeleikben is. Mindketten örömeiket lelték az életben mindaddig, amíg a kötelesség teljesítése a szabadság érzésével párosulhatott. Rousseau rossz társalgó volt, Csokonai ellenben sziporkázó. Mindkettőjüknek alapvető képessége volt az irónia, hogy fonákjáról is látták a jelenségeket, sokszor azt tartották fontosnak, ami a látszat mögött húzódott meg. Ragyogó írásművészet jellemzi mindkettőt; míg Csokonai a rímek játékában volt zseniális, Rousseau mint versfaragó gyengének mutatkozott, az ő költészete, zseniális prózájában van.

Közös Rousseau-ban és Csokonaiban a természet szeretete, csodálata, annak hatalmába vetett hit. Rousseau, amikor 1729-ben másodszor kelt át az Alpokon, megszerette a hegyek világát. Benedek István írja róla: „Rous-

seau az első, aki az irodalomban meghonosította a tájleírás művészetét, párosítva a táj szeretetének művészetével".

Csokonai természetleírásai, zsánerképei a korabeli élet hiteles miniatűrjai. Ezt mutatják villanásszerű életképei, például. a Nyár és a Szegény Zsuzsi a táborozáskor című versek is. De ugyanígy megfigyelhetjük csodálatos természetábrázolásait az 1790 táján keletkezett állatmeséiben is. Csokonai A magyar verscsinálásról közönségesen című értekezésében így ír: „*A harmónia ... a természetnek lelke, ettől van annak minden szépsége, kellemetessége és csodálatos volta.*” Az Ázsiai poézisról című munkájában pedig, elragadtatással mondja: „... *alig van, aki ne tudná, hogy a poézisnek legtöbb cífrái a természeti dolgoknak képéből vétetnek.*” A példák alapján valószínűsíthető, hogy Csokonainál Rousseau természetszemléletének továbbélése figyelhető meg.

Mindketten – Rousseau és Csokonai is – nagy jelentőséget tulajdonítanak a filozófiának. Mindketten túllépnek a naiv vallásosságon, s a deista világnézetig jutnak el. Csokonait is, akárcsak példaképét, erőteljesen foglalkoztatja a filozófia. Marosvásárhelyi gondolatok című versében erről így vall:

*Mi is emelhet fel egy halandót jobban,
Mint ha az emberiség tüzétől fellobban,
... Az emberiség sorsán gondolkodik
S az eget tisztébe beléavatkozik?*

Rousseau velencei diplomáciai szolgálata idején kezdett el foglalkozni politikai elméletekkel, s az 1750-es években született meg az a nagyszabású terve, hogy Politikai intézmények címmel művet ír. A társadalmi szerződés 1762-ben ennek a befejezetlen műnek a részeként jelent meg.

Csokonai, akárcsak Rousseau, libertinus hajlamú, erős individualizmusú egyén, ebből adódóan nem nehéz csokorba kötni a verseiből, mely Rousseau-i gondolatok, eszmék hatottak e művekből erőteljesen a magyar „poeta doctusra”, Csokonaira. A Rousseau-i elvek:

- a természetétől fogva minden ember egyenlőnek születik;
- az emberek közötti egyenlőtlenség egyedül a magántulajdon okozta társadalmi állapotok következménye;
- minden társadalmi bajnak eredeti oka a civilizálódás által létrehozott despotizmus;
- az ember a természettől fogva morális lény;

- az egyes ember boldogsága csak az általános boldogság, a társadalmi rend közepette képzelhető el;
- a társadalom, jelenleg a hatalmasok által gyakorolt erőszak;
- ez az egyenlőtlenség nem tarthat örökké.

Csokonai Az estve című versében ehhez a rousseau-i jellegű társadalom felfogáshoz jut el.

Verseiben visszacsengő gondolatok alapjául szolgáltak Rousseau-nak a szabadságról és az erkölcsről vallott nézetei is. Rousseau az államot szerves egységnek, a közakarat kifejezőjének tekinti. A közakarat megnyilatkozását a szabadság biztosítja, a szabadságot pedig az igazságos törvény, vallja Rousseau. A kormányzat kötelessége kell, hogy legyen, mondja Rousseau, hogy az erényt tegye a polgárság uralkodó eszményévé. Az erkölcsös élethez pedig a hazaszereteten vezet az út, a hazát a szabadság tartja fenn, a szabadságot pedig az erény.

Csokonai Nagy Gáborhoz intézett levelében egy mondat erejébe sűriti mindent: „*a hazának nem ártani nem elég, hanem kötelességünk ám pozitíve is díszeré lenni.*”

Hatott Csokonaira Rousseau kozmopolitizmusa is. Az, ahogy az egész emberiséghez szólt, az egész emberiséget akarta felvilágosítani nyomorúsága okairól. Rousseau-hoz hasonlóan kozmopolitának érzi magát, „*egy nádas házba szorult cosmopolitának*.” A Halotti versek című költeménye gyönyörűen illusztrálja azt is, hogy valóban kozmikus méretekben látott és gondolkodott:

*Négy milliárd ember tölt be szívemet.
Uram! Mind egyforma teremtésid ezek,
Kikkel én egyaránt gondolok, érezek,*

Csokonai számára igen imponáló volt az a gondolat is, amely szerint Rousseau tervbe vette a nemzeti nevelés megszervezését, a nemzeti hagyományok ápolását a polgári nemzettudat kialakítása érdekében.

Csokonai Koháry Ferenchez írt levelében így transzferálja e gondolatot: „*Poezison és széptudományokon kell kezdenünk a munkát, ha valaha örömet akarjuk látni. Egy hadra termett nemzetnek erkölceit is addig meg nem szelidíthetjük, míg gusztusát meg nem kezdjük édesíteni.*” Lám, Csokonai a magyar népet a költészet, a poézis által kívánta pallérozni, emelni.

Közös Rousseau és Csokonai életútjában a reménytelen, epekedő szerelmes szerepköre, a parti-képtelenség, a be nem teljesedő szerelem jelenléte, bár mindketten diadalra juttatják az érzelmeket, a szív, a szerelem jogait. Rousseau Júlia vagy az Új Héloise (1761) című szentimentális regényének hősei nem lehettek egymáséi. Csokonai Lilla dalai is erről az életérzésről szólnak. „*A szeretet lelkesíti az egész világot. Ez az első mozgó erő, ... mely örök abroncsán forgatja a teremtéseket.*” – írja Csokonai.

1762-ben megírja Rousseau az Emile avagy a nevelésről című művét, amelyben a természetes nevelés elvét meghirdette, a nevelés céljaként pedig a következőket jelöli meg a könyv előszavában: „*Emile... Először is ember lesz. Mindaz, ami egy ember kell hogy legyen az lesz ő ... És a sors teheti majd ahová akarja, mindig a maga helyén lesz.*”

Ezzel a csodálatos gondolattal cseng egybe Csokonainak a Halotti versek című költeményében megfogalmazott ars poetikája is: „Sem több, sem kevesebb, csak ember lehetek.”

● FELHASZNÁLT IRODALOM:

Biró Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma. Bp., 1998.

Pándi Pál (szerk.): A magyar irodalom története III. Bp., 1965.

Papp János: Vitéz Mihály ébresztése. (Csokonai-breviárium). Bp., 1973.

Pelle János: Rousseau világa. Bp., 1981.

Rousseau, Jean-Jacques: Emile avagy a nevelésről. Fordította: Györy János. Bp., 1977.

Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. Bp., 1934.

DEMETER ÉVA

Csokonai természetszemlélete

„a' *Természet Kintseinek Éneklője*”

(Tsókok)

Csokonai Vitéz Mihály általában filozófus költőként ismert, legnevezetesebb versei a boldogtalan szerelem szomorúsága mellett éppen a felvilágosodás nagy eszméit szólaltatják meg. Rendkívüli filozófiai érzékenysége egész életművében tükröződik annak ellenére, hogy világképének filozófikus elemei jobbra csak utalásokban és asszociációkban tárulnak föl a művek világának hátterében. Gondolkodói útján a fiziko-teológiától eljut a természet örök világtrendjében való megnyugvásig, élete végén azonban a világtrend helyét az ember, az emberi természet foglalja el a világkép centrumában.¹ Németh László így jellemezte: „Tudásra, szépségre vágyó, mókás, szomorkás ember, aki élete 32 esztendejében az akkori Európa minden divatos ízt átáramoltatta magán. ... Nála a kultúra is a természet képekönyvévé válik”.² „A versek és a majdani életrajzi beszámolók olvasása elképeszti a kései Csokonai-híveket micsoda költői fantázia, tudósi törekvés és szorgalom, a léleknek és a kedélynek minő gazdagsága! A versszerző csodagyerek, aki tudja, hogy nem elég elképzelné a világot: mindent meg is kell tanulni” – állapította meg Alexa Károly.³

Természetszemléletének kialakulásában meghatározó a kollégiumi közeg, az ott elérhető műveltséganyag, s a költő tanárainak hatása (dr. Földi János, Maróthi György, Hatvani István, Molnár János és mások) valamint a „filozófusi század” (Csokonai nevezte így a XVIII. századot) nagy tudósai

¹ *Debreczeni Attila*: Csokonai, az újkézdések költője. = Csokonai Könyvtár. Szerk. *Bitskey István* és *Görömbei András*. Debrecen, 1993. 159-180.

² *Németh László*: Csokonai és a botanika. = Az én katedrám. Bp., 1930. 213-217.

³ *Alexa Károly*: Versifikátor és világgölgár = Magyar Nemzet, 1998. nov. 14. 17.

(Newton, Helvetius, Voltaire, Scopoli, Linné, Rousseau, Holbach) és különös vonzódása a természettudományok – a botanika, a földrajz, a fizika, a csillagászat és a matematika – iránt. A matematikáról egy „Beszédtörök”-ben így ír:⁴

„A mathesis, Uraim, minden vallásba, minden országba, minden rend és gondolkodás formájába egy. Láttál-e oly ostoba babonást vagy oly vakmerő eretneket, aki valamely ágazatját tagadta volna? Tudsz-e oly különböző rendtartású országot, melyben a mathesis igazságairól ártikulusokat hoztak volna, és vagy egy, vagy más cikkelye változást vagy tilalmat szenvedett volna? ... Ezért letem én is az ő felemelt gondolkozású híveinek, az értelem rendes nyomain, követője.”

Ha feltesszük azt a kérdést, hogy mennyivel lett volna szegényebb a magyar költészet, ha Csokonai nem ismerte volna korának természettudományát? A válasz: A kornak e lényege hiányzott volna belőle (Szilágyi F. 1980). Költészetével bizonyította azt, hogy a tudomány, az emberi szellem egységes. A természettudomány nem idegen a költészettől, nem ballaszt, nem teher rajta, hanem még szárnyakat is adhat a költészetnek. Az iskolában megismert klasszicista költészetfelfogást tükröző ún. „sententia” és „pictura” versei valamint a napszak- és évszakversek – „Egy kies kert leírása”, „Az estvének leírása”, „Egyedül a tudományok teszik halhatatlanná az embert, kivált a poézis”, „Az ősz”, „A tél”, „A mező”, „A Ró’sa” című versei – azzal tűnnek ki, hogy bennük az élményi fogantatás művészetté formálódik.⁵

Az impresszionista érzékenységgel, színgazdagsággal lefestett természetnek ítéli meg az elsőbbséget a művészettel szemben: „Te tanítod színed majmoló festőket, / Szégyeníted pompás himeiddel őket.”⁶

A költőről, akinek „Linné a bibliája” Dombi Márton a következőket írja:⁷

„Semmi a szeme eleibe nem akadt, amit az ő figyelmetessége meg nem ragadott volna. Az előtte levő tárgynak semmi része, portzikája nem maradt, amit külön-külön vévén meg nem rázogatótt, meg nem rostálgatótt volna, s néha olyan kitsinységen, melyet más meg sem látott, felakadván, sokáig mé-lázván, egész Anecdotum, ’s Román lett belőle. Illyen észrevételekből kerekedett az egész Dorottyá. Innen volt az is, hogy ő a Fűvésztudományban, Természeti Históriaiban, ’s Mathematicában felettébb gyönyörködött.”

⁴ Szauder József: Sententia és pictura. = ItK, 1967. 517-538.

⁷ Tempelői, 1793.

1789 körül, amikor maga mögött hagyja zsengeit, „... a klasszicista feyelem és visszafogottság helyén megjelenik a félreismerhetetlenül barokkos, heroikus hangvétel, az érzelmi egzaltáció a grandiózus hatásokra törekvés, a nagy lélegzetű vízió” – írja Julow Viktor⁸ „A tengeri zivatar”, „A földindulás” című versek elemzése során. „A földindulás” című versben a hazai (1763. és 1783. évi komáromi és az 1786-os kolozsvári) földrengésekre utaló, természeti jelenség leírása elmélkedéssel bővül, s ebben a yungi Utolsó ítélet, a végítélet sejtelmét mondja ki:

*Iszonyító romlás, irtóztató csata,
Amellyet még semmi toll le nem írhatta!
Hát az Itéletnek milyen lesz formája
Ha ilyen iszonyu ichnográfiaja?*

„Az újesztendei gondolatok” című versének mondanivalójával még tovább lép. A történelem körforgásáról, a dolgok világméretű mulandóságáról ír szokatlan jelzős szerkezetekkel, szókapcsolatokkal („setét káosz”, „véges ész”):

*Óh idő, futós idő!
Óh idő, te egy egész,
Nincsen neked sem kezdeted se véged...
Téged szült-e a világ?
Vagy a világot is te szülted éppen?*

A nyitó kozmológiai képekre jellemző, hogy az Universum newtoni modelljének előfeltevései állnak mögöttük. Az idő „zavarba bonthatja” a természet hatalmas láncát, s ott sötétlik a „holtszénre főtt” Nap látomása, (mert) hiányzik a „vigyázó természet”. A „Dr. Földről egy töredék” című vers egyenesen kozmikus méretekre tágitja a látomást, s ebben a Világegyetemben már a lét irracionális borzalma leselkedik. Elmarad az isteni erő emlegetése.

Az irodalomtörténészek szerint Csokonai Kazinczy Ferenc révén ismerkedett meg Földi Jánossal, akitől egy mikroszkópot kért, s kapott is. Ezzel a „górcsővel” játszadozik, amikor hol az egyik, hol a másik végéről tekint bele. Az elhunyt költőbarátnak Linné mutatja meg bolygónkat a messze távolból, „feljűlről”. Az „öregbítő csövön” a Földet kicsinynek látja, amely

⁸ Julow Viktor: A barokk Csokonai stílus-szintézisében. = ItK, 1973. 647-656.

*mint félérésű citrom hintálva tulajdon
Terhe nyomásától, lóg a nagy semminek ágán.*

„Rajta nagy nyüzsgés: „piciny férgek” mászkálnak, „balénák”, „bogarak”, „bérci vadökrök”, „büszke halandók”, „mint a hangyafiak, hitvány munkába nyüzsgönek”. Majd megfordítja az „üvegcsőt”, s

*ím ... a végtelen üregben
Földi hazád (mértéketlen) nagy tengelye végén
Tágas gözgömböt, hóberceket, öszvetoluló
Tengereket sok ezer mérföldnyire mint hemperget*

...
a csudaállat lábaival tombol

S ez a „Behemót” nem más, mint a mikroszkóp tárgylencséje alatt egy kislány kezéből „kicsuszamlott kétnapi bolha.” Szauder József szerint: „ebben a versében Csokonai a rckokó technikával játszadozik fölényesen, de túllép rajta, így jut el a romantika közvetlen közelébe.”⁹

Az „Újesztendei gondolatok” nyitó képei vagy a „Dr. Földiről egy töredék” című költeménye egyaránt arról tanúskodik, hogy Csokonai a fizikai világról alkotott eredeti képzeteket eredeti módon gondolta tovább és építette költészetébe.

„A Vidám természetű poéta” (1793) című vers programjának megírása idején Csokonai egy newtoniánus jellegű világszemlélet és a materialista gondolat ütközőpontján állott. A „Horváth Ádámmal” írt verses levelében (1793) „A sok ezer világoknak felfedezőjéről” még így ír:

*Imádja mély tisztelettel az örök Mindenhatót,
Aki csak egy légyen szóra illy dicsőt formálhatott.*

Ebben a versében megtartja a porban „kevélyen mászó féreg” hagyományos emberképét és a konvencionális Istenképzetet.¹⁰ Azonban „Az én Életem” c. verse már a megrendültségről vall:

*a széllyel szórt, abroncsokban kerengő Világban
Meg lehet-e, hogy ne légyen egy parányi szegelet,
Melyet az áldott természet rakni akképp akara:
Hogy tsak öröm rózsáival virágozzék pitvara?*

⁹ Szauder József: Csokonai poétikájához. = Az éj és a csillagok. Bp., 1980. 337-367.

¹⁰ Debreczeni Attila i. m. 159-180.

Ezek a sorok már a túlvilági boldogságígérettől való elfordulás pillanatát rögzítik, az Isten helyett pedig megjelenik a Természet. Ennek az irány-
nak világgépi szempontból legteljesebb megfogalmazását „A’ Szeretet” be-
vezetésében olvashatjuk:

„Bármint kiáltsanak a fekete vérű komorok, bár a fantaszta törvénné
tegye is hideglelős elképzeléseit; én ugyan nem futok az elől az ösztön elől,
melyet magamban hordoztat a természet. A szeretet lelkesíti az egész vilá-
got. – Ez az első mozgó erő, mely a mindenségek középpontjában ülven,
örök abroncsán forgatja a teremtéket.” Így értelmezi át a newtoni vilá-
kép hagyományos fogalmait. A természet a szeretet fogalmával együtt tű-
nik fel A „Tsókok”-ban: „a három Gráciák a természet szépségét éneklék ’s
a Szeretet közönséges Hatalmát; Az örvendő pásztorok az új tavasznak
mutatják be első áldozatjukat; „A Szamár és a szarvas”-ban pedig: „atyafi
állatoknak egy annyok ’a Természet köz Törvények a’ Szeretet.”

A Természet = Szeretet = Szépség kapja meg azokat a funkciókat,
amelyek a hagyományos istenképzet sajátjai voltak. Ez pedig a természet-
elvű világgép alapelvét jelenti.

A pataki világban nyüglődő költő Nagy Gábornak írt levelében (1796)
így panaszkodik: „*Látom én, Barátom, hogy mihelyt a természetten túlme-
gyünk, minden szentség és igazság mellett bolondok maradunk. A termé-
szet az isten, aki minket teremtett, ...mihelyt kívüire vagy felette keressük a
Valóságot, fájdalomosan megbüntet.*”

A természetelvű világmagyarázat nagyformátumú művészi megfogal-
mazására *Az Álom* című versben kerül sor. Befejező sorai:

*A koporsó után éppen azt képezem,
Ami bölcsőm előtt történt vala velem:
Aluszom, jó álom, mihelyt elenyészek
S élőből egy rakás minerálé lészek.*

A „lét láncolata” elmélet¹¹ az az örökkévaló kör, amelyet minden léte-
zőnek be kell futnia „*A Pillangóhoz*”, „*A palatinusné halálára*” című költe-
ményeknek is fő mondanivalója. Ilyen a természet állandó folyása.

Az említett művekben Voltaire-hez és Rousseau-hoz hasonlóan a végte-
len térről, az istentelen világról, az ember helyéről és létének értelméről

¹¹ *Vörös Imre: Természetszemlélet a felvilágosodás kori magyar irodalomban. Bp., 1991.*

ebben a korban feltett kérdésekre keresi a választ. S a Voltaire-i és még erőteljesebb Rousseau-i inspirációkat és gondolatmeneteket végül Holbach filozófiájának hatására renndezi egységgé.

●
TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM:

Bíró Ferenc: Pálóczi Horváth Ádám, Csokonai és Newton. = ItK, 1973. 680-686.

Bíró Ferenc: A lélek halhatatlansága Isten fogalmáról. ItK, 1983. 239-266.

Bíró Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma. Bp., 1998. 380-417.

Domby Márton: Csokonai élete. Bp., 1955.

Szilágyi Ferenc: Csokonai és a természettudományok. Rádióbeszélgetés, szerk. *Erdei Grünwald Mihály*. 1980.

Szilágyi Ferenc: Csokonai művei nyomában. Bp., 1981.

Vargha Balázs: Csokonai Vitéz Mihály. Bp., 1974.

TUSNÁDY MÁRIA

A könyv szerepe

Csokonai Vitéz Mihály életében

Mit jelentett a költő életében az olvasás?

Az olvasó ember, az olvasott ember

Az emberek világlátása sokban függ attól, hogy mennyire nevezhető olvasottaknak. Az olvasásnak hatalma van, és ezt már a rég volt emberek is tudták. Könyvek által ismerjük meg jobban a világot. Amikor még nem volt rádió és televízió a könyvek képviselték a tömegkommunikációt, tehát a könyvek jelentették a hírt, a tudást. Olvasás által többek leszünk, de nagy és fontos kérdés, hogy milyen könyveket olvasunk, mely könyv jelenti számunkra a lelki fejlődést, mely által válunk többé, nagyobbá lelkileg. A könyv kapocs ember és világ között. Könyv által megismerjük a világot, a megismerési folyamat által többek leszünk és megismerjük önmagunkat is. A könyv világa és a mi életünk össze kell, hogy forrjon valamilyen fokon, akkor válunk igazán jó olvasóvá, ha ez bekövetkezik. A hermeneutika tudománya foglalkozik bővebben a megismeréssel és a könyvekben feltárható valóságsíkok értelmezésével.

Minden olvasó ember tudja, hogy jó könyvet kell kiválasztania ahhoz, hogy több száz oldalát szívesen olvasson. Természetesen csak az értéket képviselő könyvek jelenthetnek számunkra lelki fejlődést, azok a könyvek ezek, melyek az irodalmi kánont jelentik. A kánon időről időre változik, de mindig a művészileg szépet és értékeset fogja képviselni. Föl kell fedeznünk a számunkra legolvashatóbb könyvet, mely számunkra a kultúrát és a tudást jelenti. Egy könyvnek már a címe, sőt az első húsz oldala is megmutatja, hogy mit várhatunk tőle. Gyakran csak azért olvasunk, hogy eltöltsük az időt valahogy, ne unatkozzunk, gyakran azonban tudásunk biztosabbá tétele miatt veszünk kezünkbe egy könyvet. Mindenki más okok miatt olvas, és másképp

olvas. A lényeg az, hogy a könyv segítségével jobban megismerjük saját magunkat, megértjük, hogy mit várunk az élettől, a világtól.

Témám szempontjából fontos volt ez a kitérő, azért, hogy szemléltessem: általában mit jelenthet a könyv az emberek számára, hogyan tudunk értékes könyvet választani. A leglényegesebb azonban, hogy jó olvasóvá tudjunk válni. Hogy megérezzük a könyv üzenetét, tudjuk értékelni azt, és üzenete hatással legyen lelki világunkra, további életünk során felhasználjuk a benne leírtakat, még ha nem is ismeretterjesztő, tudományos könyv. Egy regényből, versből is rengeteget tanulhatunk, életünk részévé válhat. Az alkotásokat jó újra olvasni. Sok olvasó és olvasott ember számára létezik egy olyan alkotás, melyet szeret többször elolvasni. Esetleg nem is érti, hogy miért, de szereti azt a művet, valamiért közel érzi magához. Sok esetben nem is az író szereti, kedveli. Persze néha a naiv olvasó nem sejtí, hogy az olvasmánya kedvelése által, olvasása miatt kerül a lehető legnagyobb kapcsolatba a könyv írójával. Tehát, ha egy bizonyos alkotást gyakran elolvasunk, szeretjük, akkor az azt jelenti, hogy az író által megfogalmazott üzenet jelent számunkra valamit. Ez az üzenet lehet bármi, de mivel az író maga a műve, a mű az író gyermeke, ezért olvasás által jobban megismerjük az író és őt fogjuk kedvelni.

Csokonai, az olvasott ember példaképe

Csokonai Vitéz Mihály valószínűleg többször elolvasott egy-egy alkotást. Ezt azért írom feltételesen, mert nem lehetek benne biztos, hogy sok-sok olvasmányélményét többször is olvasta. Az újraolvasás mégis feltételezhető, mert sok esetben az elolvasott idegen nyelvű alkotást le is fordította. A fordítás egyfajta másolás is, mely által, mely közben olvassuk is a bizonyos alkotást. Egy olvasott ember sosem tud úgy olvasni egy könyvet, mintha első alkalommal olvasná, hiszen rég olvasott könyvek hatnak rá minden olvasás közben. Hasonlóan érez az író is; nehéz újat írni, olyat, melyben nem léteznek más művek. Minden írás intertextuális hatásból tevődik össze. Az író is hatásból táplálkozik írás közben, és az olvasó ember is emlékezik más olvasott művekre. Az író ember nem tudja kivonni magát más könyvek hatása alól. Ezáltal persze nem azt akarom bizonyítani, hogy nincsen egyediség, hogy Csokonai nem volt egyedi. Az olvasás változtat és formál minket, hatással van ránk mindennapjainkban: beszédben és írásban egyaránt.

Csokonai saját korában is (most is) nagyon olvasott embernek számított. Hatalmas tudását könyvekből is szerezte, különböző költői formákat, stílusokat olvasottsága révén ismert meg és sajátított el. Korának legolvasottabb embere volt, szinte „falta” a könyveket, tudásszomját próbálta velük csillapítani. Csokonai édesanyja, Diószegi Sára nagyon művelt asszony volt, olvasta Gyöngyösi István műveit, Fénelon: *Télémaque*-jának és az *Argenis*-nek, John Barclay nevezetes államregényének magyar fordítását. Csokonai nagyon fiatalon kapcsolatba került a könyvekkel édesanyja által. Az asszony olvasott létére bizonyosan fia felé is sugározta a műveltséget. *A nagy szerencse nagy szolgasága* című versében népi bölcsességet fogalmaz meg a költő. *Télémaque*-hoz hasonló gondolatok szerepelnek a versben. Arra példa ez, hogy édesanyja buzdítására, ajánlásával valószínűleg ő is elolvasta az anya által olvasott könyveket.

Más érzés, ha úgy olvasunk el egy könyvet, hogy már elmondták a tartalmát, bemutatják értékeit, hiszen lekerül róla ezáltal a fátyol; már nem az ismeretlenség homályában derengő alkotás lebeg az olvasni vágyó ember előtt. Nem annyira jó, ha ajánlás előzi meg olvasásunkat, mert akkor már az ajánló látásmódja szerint, annak szemszögéből fogjuk olvasni a könyvet, esetleg annak előítéleteit vesszük majd mi is észre; eltűnik ezáltal az olvasó szabadsága. Az ajánló megfosztja az olvasót a gondolkodástól, fantáziálástól. Olvasni érintetlenül jó. Mi kell, hogy felfedezzük a könyvet, majd később elég megbeszélni olvasótársunkkal a történeteket. Természetesen ajánlani lehet az alkotást, mint ahogyan Csokonai édesanyja is valószínűleg ajánlotta fiának ezeket a műveket. A könyvnyomtatás lényege, hogy magányosan, egyedül is kezünkben tarthatunk egy könyvet, olvashatjuk mindenféle hatás nélkül, csak mi magunk, ezáltal alakulhat ki igazán titkos, rejtett és kölcsönös kapcsolat könyv és ember között. Jó olvasóvá válni nagyon nehéz dolog, de legkönnyebben a (minden zavaró tényezőtől mentes) magányos olvasás által válhatunk azzá.

Csokonai költői zsenéiben találkozunk leoninusokkal, Baróti Szabó Dávid versmondattana lehetett rá hatással. Tapasztalatok által válhatunk jó írókká, költökké. Kezdeti verseiből még éppen ez az átéltség hiányzik, csak elképzelt helyzeteket rögzít. 1788-tól ír maradandó alkotásokat. A költő számára nagyon lényeges volt, hogy legyen közönsége, már 1788-ban „közönsége van, amelyre hatni akar”.¹ A költő számára már lényeges, hogy meny-

¹ Julow Viktor: Csokonai Vitéz Mihály. 33.

nyire olvassák verseit, mennyire tudja kielégíteni az olvasók igényeit. És milyen hatást ér el az alkotás az olvasók lelkében. „Csokonai diákközönsége legbensőbb igényeit elégítette ki, amikor a blumaueri paródia módszerét, modorát vette át. Nem riadt vissza a legszaftosabb szabadszájúságtól sem, így keletkeztek a múltban hol kiátkozott, hol zavart mosollyal palástolt obszcén versei.”² Blumauer *Aeneis-paródiája* hatott rá, melyben az antik istenség kicsúfolásán van a hangsúly. Csokonai olyat ír, amire kíváncsiak voltak az olvasók, olyat ír, ami aktuális. Diáktársai kedvelték benne azt, hogy szóki-mondó, nem szégyelli a trágárságot sem. A költőt Blumauer hatására a politikai szatíra kezdi érdekelni.

Az író, költő számára nagyon fontos a hatás, hiszen egy mű csak olvasó által válhat műalkotássá, olvasók nélkül csak hallgat, némaságra van ítélve. Ezáltal az olvasónak is nagyon fontos szerepe van az írás-olvasás folyamatban. Érdekes lenne azt kideríteni, hogy Csokonait hogyan értelmezték saját korában, és hogyan fogadják be most. Ez valamiféle hatástörténeti kutatás lenne, melynek fő kérdése az lehetne, hogy milyen dialógus jöhet létre jelen és múlt között. Csokonainak saját korában, a diáktársai körében voltak igazán elterjedtek a versei. Most, a XXI. században sajnos elkerüli a diákok figyelmét költészete. Természetes, hogy versei az akkori kor diákjához szóltak, a mostani diákok túl távolinak, esetleg régiesnek tarthatják azt az életszemléletet, világlátást, mely Csokonai poézisét jellemzi. A mai diákoknak általában nem Csokonai a kedvenc költője. Csokonai a nemzet költője akart lenni, csak a költészetben érezte igazán magát otthon, ebből akart megélni, de ezt nem sikerült megvalósítania, és a vágyott olvasottságát sem érte el. A költő *poeta natus* volt, vérében volt a költészet, de emellett *poeta doctus* is lett – rendkívüli olvasottságával érte ezt el –, a forma nagy művésze, de tartalommal is meg tudta tölni. A költők igazán nagy alkotók akkor lettek, ha tehetségük nagy műveltséggel is párosult, itt fontos megemlíteni Balassit, aki nyolc nyelven beszélt, utódként pedig Petőfit, aki szintén nagy műveltséggel rendelkezett, könyvekből szerezte tudását. Ha a költőben egyesül a tehetség (natus) és a szorgalom (doctus), akkor lehet igazi művész, igazán jó költő.

Csokonai számára voltak kitüntetett szerzők, akiket szívesebben olvasott, akiktől szívesen tanult. Ha például megkérték, hogy nevezzen meg egy filozó-

² Julow Viktor i. n. 39.

fust, akkor Holbachot választotta, számára ő volt a Filozófus. Holbach egy könyvének, a *Természet rendszere* címűnek egy részletét le is fordította. Gondolkodásában 1796 előtt a fő vezérvonalat többé-kevésbé a helvetiusi tanok jelentették. Azért is nevezhető tudós költőnek, mert erőteljesen válogatott, nem fogadott el mindent; a műveltség befogadásában kritikus volt, pontosan kiválasztotta, hogy mi jelent számára tudást, lelki fejlődést. Az olvasó ember mindig szelektál, hiszen nem is tudna mindent elolvasni. Válogat a könyvek között, és a már elolvasott könyvek között is kialakít egy rangsort memóriájában, hogy mi az, ami maradandót jelent számára.

Csokonai, a mintaolvasó

Umberto Eco írt a *Hat séta a fikció erdejében* című könyvében a mintaolvasóról és az empirikus olvasóról. Eco mintaolvasót várt könyvei számára. Az empirikus olvasót lelkiállapota vezeti egy könyv olvasása közben, tehát ha szomorúan olvas egy könyvet, akkor újraolvasva azt a bizonyos művet visszatér szomorúsága, ha már nem is szomorú, ezért a könyvet valószínűleg rossznak fogja gondolni. Tehát ha empirikus olvasók vagyunk, akkor nem igazán az alkotást fogjuk minősíteni, hanem saját lelkiállapotunkat. A mintaolvasó kivonja magát mindenféle hatás alól, és nem foglalkozik olvasás közben semmi mással, csakis az olvasási folyamattal. Csokonai valószínűleg mintaolvasó volt, olyan könyveket választott ki, melyeket szívesen végigolvasott, és további életében többletet jelentettek. Ez a többlet számára a fordításban testesült meg, és abban, hogy sokat átvett az olasz, német, francia költők gondolatvilágából.

1790-ben alapít diáktársaival egy olvasótársaságot, ahol mindenki választ egy idegen nyelvet, melyet szívesen olvas, melyből szívesen fordít. Csokonai az olasz nyelvet választotta, valószínűleg dallamossága miatt. Emellett nagyon érdekelte a manierista-barokk rokokó ízlés, mely a pásztorok világát eszményíti. A pásztorok életmódja az, melyben igazán közel kerülhet az ember egyfajta őállapothoz, melyben közelebb lehet a teremtett természethez, ezáltal Istenhez is. Az olaszok mellett a XVIII. századi német költészet érdekelte legjobban, olvasta Gessnert és Bürgert. Figyelemmel fordult az angol, francia és a keleti irodalmak felé. Emberközpontú világképe Alexander Pope által alakult ki. Olvasta Chaucert és Boccacciót is. A Dekameront a sárospataki tartózkodása idején vette ki a könyvtárból.

Az olaszok közül Tasso, Guarini, Metastasio, Ariosto műveiből fordított. „A fordított szöveg éppúgy csak befogadása révén válhat irodalommal, mint az eredetinek tekintett alkotás. Költő és fordító viszonya szorosan összefügg a személyiség azonosságának a kérdésével, melyre mintegy három évszázaddal Nietzsche előtt már Montaigne is emlékeztetett, amidőn azt írta, hogy 'akkora különbség választ el bennünket önmagunktól, mint amekkora a különbség magunk és mások között.'”³ Csokonai példaképeire igazítja személyiségét, költészetének útmutatói határozzák meg stílusának kialakulását. Azért imitálja őket, mert egy igaz utat jelentenek számára, de lehet, hogy költői alkatukhoz hasonlított Csokonai annyira, hogy ezért tekintette az olasz költőket példának.

Nagyon érdekes kérdés, hogy miért van szükség fordításra? Egyáltalán miért létezik a költőkben, írókban a vágy, hogy fordítsanak, hiszen a fordítás csak egyfajta „ügyes másolás”. A fordítás a kultúrák közötti dialógus létrejöttének a kulcsa, az imitáció lehetőségét segíti elő, mert a költők szenvedélyesen készítenek, hogy ihletet merítsenek előző korok alkotóitól, vagy erősítsék a kultúrák és népek közötti kontextuális lánc folytonosságát. „A kánon központi részét Babits a klasszikus ókor alkotásaival azonosította, amelyekről úgy vélekedett, hogy azok egyszer s mindenkorra ihlető forrást jelentenek az utókor számára, hiszen előképei a későbbi századokban keletkezett műveknek.”⁴

Az olasz manierizmus nagy hatással volt rá. A manierista tárgyilagosság *A pillantó szemek* című versében is megfigyelhető. A tárgyiasítás legszemléletesebben Arcimboldo festészetében jelenik meg, aki csupa gyümölcsből alakít ki egységes formát. Csokonai példaképe Metastasio volt, szívesen fordította kantátáit, és nemcsak fordított tőle, hanem át is vette az olaszos világlátást, életszemléletet. „Horváth János 'legolaszosabb színezetű' lírikusunknak mondja, s a kulcsot Csokonai szerelmi költészetéhez a *Csókok* c. olaszos pásztorregényében jelöli meg.”⁵ Ferenczi elsőként állapítja meg az olasz hatást, majd Koltay-Kastner Jenő tanulmányozta, ő „olasz olvasmánymozaik” voltáról beszél, „megállapította, hogy a *Megkövetés* c. Lilla-dal Metastasio *V.*

³ Szegedy-Maszák Mihály: Fordítás és kánon. In.: Szegedy-Maszák Mihály: Irodalmi kánon, Debrecen, 1998. 48.

⁴ Szegedy-Maszák Mihály i. m. 52.

⁵ Szauder József: Olasz irodalom – magyar irodalom. Bp., 1963. 394.

Cantatá-jára vezethető vissza”.⁶ Csokonait nagyon érdekelte a pásztorok meghitt, békés világa. Metastasio olvasása által megismerkedett a pásztori világgal és azzal az életmóddal, melyről már Jacopo Sanazzaro is írt *Arkadia* című művében. Sanazzaro pásztorjátéka bizonyára hatással volt Tassora is és Metastasióra is. A pásztorok világa a költők számára egyfajta elvonulást jelentett a valóságtól, ez az élet biztosította nekik a költői ihlet létrejöttét. Az ihlettség forrása a nyugalom. A költők hatottak egymásra, ezért a műveket intertextuális hatások szövik át. Ezért azt sem tudjuk teljesen biztosan meghatározni, hogy Csokonaira ki hatott a legjobban az olasz költők közül, hiszen az első pásztorköltő Sanazzaro volt, ő hatott az összes olasz költőre, tehát művének hatása Csokonaiig ér el.

Hová rejtőzött az érdeklődő olvasó?

Már írtam, hogy egy alkotás csak az olvasó által válik irodalommal. A recepció határozza meg, hogy bekerülhet-e az irodalmi kánonba a műalkotás. Az olvasók tudják formálni a kánont. Csokonai debreceni tanársága idején tele volt ambícióval, diákjai hódolattal tekintettek rá. Olyan író akart lenni, akinek a műveit érdeklődéssel, figyelemmel olvassák az emberek. Tanárként pedig olyan tanár akart lenni, akit szívesen, sőt szórakozásként hallgatnak a diákok. Legnagyobb sikerélmény volt számára a diákok elismerése. Csokonai pedagógiai elveit Rousseau *Emiljéből* merítette. Minden iskolás módszert eltörölt, sőt az iskolát mint intézményt sem tartotta a tanulás lehetséges és egyedüli helyszínének. A költő beszélgetve, viccelődve, anekdotázva, pipával a kezében magyarázott diákjainak gyakran a Nagyerdőn. Aki szerette és tisztelte a költőt, az olvasta műveit, aki pedig nem fogadta el és komolytalannak gondolta, az kritikussal szemmel figyelte alkotásait, vagy nem is olvasta egyáltalán.

A méla Tempelői vagy az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon című színjátékában az írás, a munka értelmetlenségét mutatja be. Tempelői végső elkészesedésében bolondnak tartja azt, aki poéta lett Magyarországon. Hiszen minek dolgozik a költő, ha nem olvassa senki a költeményét. Csokonaira könyvek nélkül a meghasonlás várt volna. Láthatjuk, hogy mennyire értelmetlennek tartja azt, ha valaki nem szereti a könyveket. Könyvek nélkül Csokonai sem feltétlenül költő lett volna, de hatalmas olvasottsága nélkül biz-

⁶ Szauder Józsefi. m. 394.

tosan nem tudott volna olyan tudatossággal, filozófiai háttérrel írni. A könyvek fejlődő emberré tesznek minket. Információforrások is, de nagymértékben a szépérzékünket növelik itt természetesen csak értékes könyvekre gondolok, melyek az esztétikailag szépet jelentik és az értéket hordozzák. A könyvben egy kis világ létezik, melyet az író zárt bele, nekünk kell eltehnünk ezt a piciny világot, mert csak miáltaunk teljes.

Itt fontos megjegyezni, hogy Csokonai jegyezte le hitelesen az első magyar népmesét, *Szuszmír meséjét*, mely *A méla Tempefőben* található. A munka semmivé válik megbecsülés nélkül.

Sárospatakon olyan lelki és szellemi sivársággal találkozunk, mely elkeseríti, úgy érzi, rá itt nincs szükség, ki fogja műveit egyáltalán kézbe venni, a borítón elolvasni a címet. A város kurucos légköre miatt kezd hőseposzt írni *Árpádiász* címmel. Az *Árpádiász* írása közben Voltaire: *Henriade*, Vergilius: *Aeneis*, Dugonics: *Etele* című eposzok hatottak rá, és természetesen mindekelőtt Anonymus mondaanyaga.

Később Pozsonyban megjelenteti a *Diétai Magyar Múzsát*, mely hatalmas vállalkozás a korban. A kor emberének ugyanis rendkívülien kevés szüksége van az olvasásra. A korban nem tartották elismert cselekvésnek az olvasást, írhatnám azt, hogy nem volt divatja annak, hogy valaki olvas. Ezért az emberek nem is vették kezükbe a műveket. A *Diétai Magyar Múzsába* éppen ezért jelentette meg olyan verseit, „olvasóverbuválás érdekében”,⁷ melyek radikálisnak számítottak a korban. A *Múzsá* lapjain így olyan felvilágosult eszmék jelentek meg, mint például *A had* című versében, melyeket Voltaire *Filozófiai szótárából* merített a költő. Megjelent még például a *Konstancinápoly* és *Az estve*, utóbbiban megjelenik a társadalomban lévő magántulajdonról kialakított rousseau-i elképzelés.

Elmélkedő költészetével Bessenyeit követi, majd ezt a szemlélődést Arany János folytatja.

⁷ Julow Viktor i. m. 144.

LAVOTHÁNÉ JÁGER KATALIN

Csokonai Vitéz Mihály a pszichografológus szemével

Rákosné Ács Klára: Vallanak a betűk című kötete alapján

Mi a pszichografológia?

A grafológus – akárcsak a lelki tevékenységek különféle megnyilvánulásait kutató pszichológusok – nagy szaktudással, sok gyakorlati tapasztalat birtokában mindig egy-egy ember olyan produktumát vizsgálja, amely az illető egyéniségének, aktuális állapotának, pszichés tartalmainak jegyeit, jelzéseit éppúgy magán viseli, mint az illető többi – más eszközökkel megközelíthető – tevékenysége. Az az információ, amely az írásképből így nyerhető, az egvén (olykor csak pillanatnyi) lelki realitásáról tudósít, arról, ahogy ő átéli s feldolgozza mind a külső eseményeket, mind a belülről érkező impulzusokat, információkat. Az íráselemző megállapításai nem történelmi tények, hanem ajánlások, amelyek kritikus, adatszegény pontokon segíthetnek a történésznek, az irodalomtörténésznek abban, hogy merre s hogyan keresse az ő saját tudományága szabályainak figyelembe vételével a megoldásokat. Technikai szempontból: a pszichografológus kap egy kézírásos szöveget, de azt nem közli vele, hogy kiét, elvégzi az íráskép elemzését, (ezt vagy lediktálja, vagy magnetofonba mondja. Így ez a szöveg a munka menetének egyes fázisait is őrzí.) A grafológiának mint pszichológiai tesztnek meg kell felelnie a sztenderdizáció, az objektivitás, a megbízhatóság s az érvényesség kritériumainak.

Rákosné Ács Klára a Szilágyi Ferenc irodalomtörténész által vizsgálatra adott Csokonai kéziratos anyagokat elemezte. Az ő mintegy két évtized során végzett munkájából nyújtok át egy keveset az érdeklődőknek. Dolgozatomat azért készítettem el e témából, mert amikor tájékozódtam a kollé-

gák és a hallgatók körében, az derült ki, hogy nagyon kevesen ismerik Rákosné Ács Klára „Vallanak a betűk” című kötetét.¹

1. A zöld kódex megoldott rejtélyei

Az úgynevezett Zöld kódex a Csokonai család hagyatékában maradt fenn. A Zöld kódex versanyagában bizonyos tematikai rendszeresség figyelhető meg: azonos tárgyú versek fordulnak elő benne közvetlenül egymás után, mégpedig egy gyengébb és egy csiszoltabb változatban. Szilágyi Ferenc átadta elemzésre a kéziratokat is Rákosnénak, hozzáfűzve, hogy gyermekkori írások, s a vélemények szerint nem ugyanaz a kéz írta őket, mint a többi elemzendő alkotást. Erre vonatkoznak Rákosné analizisének első szavai:

„Ezek nem gyermekkori, hanem serdülőkori kézírások.

Tizenkét-tizenhárom éves, koravén serdülő fiú írása; lelki beállítottsága magasröptű, erős a képzelete, rajongó hangulatember. Főlényes gesztusai vannak, nem alázas természet.

Van valami erős kötődése (nem rajongás), kötöttség valakihez, nem erotikával.

Rosszul látott az egyik szemével, az izületeivel is baj volt, s nem volt rendben a szíve sem.

Autodidakta volt: hihetetlenül szívta magába a dolgokat.

Ekkor már tépelődik, valami húzza hátra: elmereng: ki vagyok én, mi vagyok én, honnan jöttem, miért vagyok? Miért nem vagyok boldog?

Melankolikus, nagyon hajlik a szomorúságra; nagyon érzékeny – betegesen – az idegzete. Nagyon elviszi őt a fantáziája. Igen érdekes: képzeletbeli alakot is tud szülni, akibe bele tud szeretni.

Hallatlanul kötődik önmagához (szkizofrén jelleg).

Hihetetlen magasságig tudott emelkedni a szelleme, a fantáziája. Volt egy nyomása, körülbelül tizenhárom éves koráig: ez pszichológiailag és fiziológiailag egyaránt értendő. Ösztönösen kereste a menedéket, mert valamitől félt, szorongása volt.

Dacára, hogy koravén, tele volt átéléssel, átérzéssel, fel tudott emelkedni egy bizonyos horizontig. Valami állandóan ösztönözte az átélései leírására.

Már ebben az írásban is látszik hajlama az izületi gyulladásokra, s a tüdőben is látok valamit a felső traktuson: lehet, hogy nagyon meg volt fázva.

¹ Rákosné Ács Klára: Vallanak a betűk. Személyiségek és életutak pszichografológiai megközelítése. Szerk.: Szilágyi Ferenc. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1985. A dolgozathoz felhasználott fejezet: XVII. Csokonai Vitéz Mihály 233-303.

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

A szemével hiba volt: állandó feszültségben élt, s a szemidegeit is ez a feszültség támadta meg.

A koravénsége a legjellemzőbb: olyan témával, olyan szavak leírásával foglalkozik, amelyek nem illenek az ő életkorához. Erősen hangulatember: a hangulatai uralkodnak fölötte."

Látjuk, az elemzés kitért a szövegek írójának izületi érzékenységére is, amelyről szintén vannak adataink. Már e megállapítások alapján is bizonyosnak látszott, hogy a Zöld kódex Csokonai saját kezű kézíratait őrzi; ezt azonban szorosabb értelemben vett grafológiai, paleográfiai (írástörténeti) vizsgálatoknak kellett megerősíteniük.

Rákosné Ács Klára a későbbi eredetű kéziratokkal való egybevetés, a betűformálás, az írás duktusa (vonalvezetése) alapján azt állapította meg, hogy a Zöld kódex iskolai zsengeit ugyanaz a kéz írta, mint a benne található későbbi verseket. Azt, hogy a Zöld kódex korai verseinek kézírata csakugyan Csokonaitól származik, megerősítik kézírati hagyatékának egyéb gyermekkori szövegei, így pl. párhuzamos német és magyar példamondatai kisdíák korából, s korai írásgyakorlatai és betűpróbái szintén megegyeznek betűfor-

málásban és vonalvezetésben a kódex korai szövegeinek betűformálásával és duktusával. A pszichografológus megállapítása szerint e verseket írójuk hozzátétőlegesen tizenhét éves korában vetette papírra. Ez pontosan egybevág az 1790. évvel, Csokonai ekkor tizenhét éves volt.

Mindebből az következett, hogy a Zöld kódex lényegében azonos a költő diákkori versgyakorlat-füzetével (tizenkét és tizenhárom éves korában írt versgyakorlatokat a költészettani osztályban), s ennek az iskolai diáriumának üresen maradt lapjaira írta be később önálló verseit. Ezzel az elemzéssel megoldódott a Zöld kódex több mint félszáz versének időrendi kérdése, amelyet eddig spekulatív módon próbáltak meghatározni: ha ugyanis a kötet Csokonai eredeti kézírása saját iskolai versgyakorlat-füzetében, akkor a beleírt versek sorrendje megfelel keletkezésük rendjének, vagyis időrendjük azonos itteni sorrendjükkel, s ezzel megnyugtatóan tisztázódott egy majd másfél százados, kényes irodalomtörténeti talány.

2. A költő szerelmi világából

Szilágyi Ferenc 1982-ben – most már biztosan tudva, hogy az *Egy angyalhoz* című vers Vajda Juliannához szól – újra analizáltatta a kéziratot Rákosné Ács Klárával, annak a versnek a kéziratával együtt, amely *A fekete pecsét* címet viseli, s szintén nem tartozik az ún. „Rózsi-ciklushoz” (csupán hozzákötötték), s szintén Vajda Juliannához szól. Az utóbbi vers egy frissen érkezett, még fölbontatlan levél fölötti tépelődő tünődés:

Gyász pecsétje kedvesemnek

Fejtsd ki végre, mit hozál?

Mit jelentesz bús fejemnek?

Élet-é ez, vagy halál?

Óh egek, Rettegek!

Erről a műről 1971-ben ezt mondta Rákosné: „Olyan impresszió alatt írta, amikor szomorú volt, nagyon rezignált.” Az 1982 októberében lefolytatott vizsgálat során azt állapította meg e versekről, hogy „föltétlenül élő, valószínű személyhez” szólnak, majd azt a figyelemre méltó megjegyzést tette, hogy *A fekete pecsét* „jelenbeli”, pillanatnyi lelkiállapotot rögzít („lehet, hogy nagyon furcsát mondok; itt van a jelen, a másiknál – az *Egy angyalhoz* című versben a múlt”). Pontosán kifejtette, mire gondol, amikor az *Egy angyalhoz* szövegét elemezte:

„Az az ember”, aki ezt írta, eksztatikus, egzaltált lelkvilágban él, s mindent ezen keresztül nyilvánít, de mégis (annak ellenére, hogy eksztatikus világban él) mindig kell, hogy egy valóságos, reális indítéka legyen az érzelmeinek.

Nagyon érdekes, hogy itt egy 'visszagondolás', 'visszaézés', későbbi érzelmi reakció, visszhang látható: igenis megvolt az érzés, de az írás nem a pillanatnyi lelkiállapotot rögzíti, hanem a közelműltből táplálkozik.

Grafológiaiilag ezt a betűk formálása is mutatja, az, hogy bizonyos betűk (főleg a d-k) hátrafelé néznek.

Az utóbbi (az Egy angyalhoz) a későbbi, bár nem nagyon sok az időbeli különbség.”

A fekete pecsét valóban a pillanat hatása alatt született, (Gyász pecsétje kedvesemnek! / Fejtsd ki végre, mit hozál?... Oh egek, / Rettegek!), míg az Egy angyalhoz visszapillantó reflexióvers: az élményeket és benyomásokat utólagosan visszatűnődve rögzíti (Az angyal szép és ártatlan, / Nem esmér semmi hibát; / Szíved és orcád mocskatlan / Néked is...).

Legmeglepőbb azonban az volt, mikor még 1971-ben A feredés című fantáziavers elemzése után a Zöld kódexben véletlenül a 110/a oldalra lapozott, ahol a különben üres oldalon – föltehetően egy tervezett levél (fogalmazvány) első szavaként – ez az egyetlen szó olvasható: *Lilim!* Rákosné Ács Klára fölfigyelt rá: „*Ezt is ő írta? Igen, ő, Milyen más, mi:~t a többi!* [ti. a kötet fantáziaverseinek kézírata.] *Ez a szó a tavasz: ebben az egy szóban minden, de minden benne van. A csoda – igen, ez a szó azt mondja: van csoda! Mennyi finomság, gyöngédség, poézis! A mindent odaadás. Igen: a „mindenemet odaadnám Neked!”*”

Ezek után megnézték egy valódi, „missilis” levelet. Csokonai e levelében is a *Lilim* és nem a *Lillám* megszólítást használta. Az 1798. március 12-én Komáromban kelt levél kéziratáról ezeket mondotta Rákosné Ács Klára.

„Nagyon érdekes: amit eddig soha nem tapasztaltam nála: realitás, perspektíva s egy határozott cél, amelyet nagyon szeretne elérni; és még valami: bizalom ahhoz, akihez íródott a levél. Itt valahogy úgy érzi, hogy ezzel a kapcsolattal testté-vérré tudna lenni, nem kellene többé az egekben járnia, tudna örülni mindennek: a napoknak, a szépnek, az életnek. Sokkal realisabban, céltudatosabban élhetne vele, s férfiasan, férfiként is megtalálná magát, a helyét mellette.”

S ehhez talán magyarázat sem szükséges: Csokonai ekkor valóban célt, távlatot látott maga előtt, s a legfőbb törekvése az volt, hogy biztos álláshoz jusson, és feleségül vehesse szerelmesét. (Elemzett levelében ilyeneket írt:

„*Én tégedet még most is halálból szeretlek... két hó múlva egy városbeli professzorné lettél volna, én pedig a legboldogabb teremtés teáltalad.*”)

Az 1802. február 12-én Vajda Juliannának (akkor már Lévai Istvánné-nak) írt könyvajánlásáról ezt mondotta Rákosné: „*Abszolút lírai hangulatban született ez az írás, írójában volt valami harmonikus, végtelen nyugalom, ami teljesen emberi és földi (nincs benne semmi transzcendens vagy elvonatkoztatott), olyan, mint egy kedves, bágyadt mosoly.*”

S ezek után érdemes magát a könyvajánlást is idéznünk, amelyre telitalátszerűen illik a „bágyadt mosoly”:

„*Elfelejtethetlen Angyalom! Vedd ezt a' kis Könyvet azzal a' Szívvel, a' miyennel ajánlom; 's emlékezz meg Írójáról, a' ki miattad siet a' halálhoz; a' kit te hidegbben fogadsz, mint sem érdemlené. Élji vígan!*”

Összegezve a grafológia megállapításait Csokonai szerelmi világáról, igen lényeges az, hogy a költő képzelete szinte erősebb volt a valóságnál szerelmi vonatkozásban is, tudott alakokat teremteni magának, pótléku a valósággal szemben, ahol sohasem talált magához igazán méltó partnert (kivéve félig-meddig a tragikus hirtelenséggel elveszített Vajda Juliannát).

Fontos az is, amit már Domby Márton, a kortárs hangsúlyozott, hogy szinte aszexuálisan élt képzelet alkotta világában, ahonnét csak ritkán bocsátkozott a valóságba, ahol – szerelmi vonatkozásban is – csak kiábrándultság, csalódás fogadta.

3. A költő politikai alkata és világnézete

A következő elemzés 1973 júliusában folyt le, amelynek alapja Csokonai 1795. június 15-i híres búcsúbeszéde volt, amelyet a debreceni Kollégium ifjúságához intézett kicsapatása előtt, nem sokkal a Martinovics-per ítélethirdetése után, hatalmas érzelmi felindultságban.

„*Pessimista lelkiállapotban, erős stresszben, szorongásban keletkezett írás. A szorongás olyan fokú, hogy alig tudja visszatartani magát, hogy ki ne lökődjön minden indulat, érzés belőle.*

Túlzsúfoltság, túlfeszültség van benne, az az érzés, hogy kicsi neki Macedónia, minden kicsi, minden kevés, türelmetlen nagyon. Művészileg ugyanakkor nem oly produktív, mint régen volt.

Ő olyan ember volt, aki a szavait nem rágta meg, véleményt nyilvánított úgy, ahogy látta a dolgokat.

Erősen kritizálta, gyakran lefitymálta a környezetét; lehet, hogy nyilvánított is véleményt, amiért ferde szemmel tekintettek rá. Nem cselekvőn, csak szellemileg állt szemben a környezetével, megmondta a rosszallását, s ezáltal hatással volt a környezetére, sok ellenséget szerzett magának. A szókimondásával helytelen politikai lépést követett el. Én nem tudom, hogyan, de ez az ember közel volt a börtönhöz. Ezek a szimbolikus jelek (a d balra vetett, s szinte félkörig hurkolt szárait mutatj), amelyek sokszor egy-egy i pontját zárják be, mind azt mutatják.

Hihetetlen képzeletével a szorongásában le tudta vonni a konzekvenciákat: fölsimerte a helyzetét.

Annyira szuggesztív volt, hogy elveivel is hatott, és a kritikája, a helytelenítése hatott a környezetére; (ha nem is vitte a zászlót).

Nem volt gonosz ember, hallatlanul értelmes volt. Századán, akkori körén kívül állt – ez volt a szerencsétlenségének az oka.”

Rákosné megállapításaiából nemcsak a börtönre utalás a fontos, hanem a Csokonai szabad, sokszor meggondolatlan vélemény nyilvánításáról mondtak is, az hogy „szókimondásával helytelen politikai lépést követett el”, s éppúgy az is, hogy „nem cselekvőn, csak szellemileg állt szemben a környezetével”; de szemben állt, „ha nem is vitte a zászlót”. Az volt szerencsétlenségének oka, hogy századán kívül állt, Jókai és Ady óta jól tudjuk. (Toldy és Haraszi még rakoncátlan, fegyelmezhetetlen jellemében kereste a magyarázatot.) A grafológia megállapításait a kortársak följegyzései ugyancsak igazolják.

Mit mondhatunk mindezek után annak a költőnek a politikai alkatáról s nézeteiről, akinek szerelmi lírája műzáinál csak egy talányosabb még: politikai költészetének műzsája? A régi irodalomtörténet-írásban kedélyes anekdotahős volt, nyájas, rokokó költő, aki a humornak és szatírának nagymestereként néhány keserű pirulát is becsempészett műveibe a hazai műveletlenségről és elmaradottságról, így például a *Békaegérharcb*an, a *Tempelőben*.

Csokonai kétségkívül „homo aestheticus” volt, s nem „homo politicus”, mint majdani nagy költőutóda, Petőfi, de az igazságtalanságok fölháborították erkölcsileg is nagyon érzékeny valóját, s ha nem is vitte a zászlót, szellemileg mindvégig szemben állt a feudális hatalmi renddel, az 1795-öt követő ferenci önkényuralommal. Mindezekkel kapcsolatban szintén fölvetődött s fölvetődik a jakobinus mozgalomhoz fűződő kapcsolatának kérdése. A grafológus véleménye szerint: „*Nem cselekvőn, csak szellemileg állt szemben a környezetével.*”

Az említett alkalmi versek közül csupán az *1741-diki diéta* című poémának van meg az eredeti kézirata. Ennek a fogalmazványa alapján a grafológus 1982 októberében a következőket állapította meg:

„Égészen romantikus, ha nem is szecessziós, de erősen diszitó hajlamú lélek, aki földiszíti a megnyilatkozásait.

Attól a politikától, amely nyílt kiállással és küzdelemmel jár, óvakodik, semmi esetre sem vesz részt olyan dolgokban, amelyek veszéllyel, kockázattal járnak.

Minden olyantól, ami az ő látszólagos biztonságát, csökönnyös belső igazát érinti, igyekszik távol lenni.

Ha kényszerítik, akkor olyan szókinccsel és szóvirágokkal tud nyilatkozni arról is, amiben nem hisz, hogy elhíhetővé tudja tenni.

Annyira érzékeny lelkű, olyan lelki kultúrával rendelkező, szép lelkű valaki, aki semmiféle olyan renddel, ami durva, ami ellentétes az ő lényével, nem azonosítja magát.

Ő belül hihetetlenül igazságszerető, bátor és előretörő.

Csupa ritmus, de nagyon érdekes ritmusa van. S itt megint valami érdekes figyelhető meg: csupa muzsika, de nemcsak hanghatásokra törekszik: a vizualitásnak, a költői láttatásnak is egyik úttörője.”

4. A költő testi, lelki, szellemi alkatáról

Az alábbi megállapításokat Rákosné Ács Klára egyes művek kapcsán tette:

„Feszültségeiből kifolyólag szangvinikus, kirobbanó természet volt. Nála egyidejűleg alakult ki a kép és a szavak, mintegy kényszer alakjában. Különben is rengeteg kényszermek volt kitéve idegileg.

Szangvinikus természete ellenére melankóliára hajlott: inkább a sötétséget, a szomorúságot, a mélységet kereste (ehhez kell is a szangvinikus feszültség).

Bizonyos tekintetben félt a haláltól, de vonzotta is a halál.

Neki arra, hogy megjelenítse, papírra vesse a gondolatait, átéléseit, a filozófiáját: kényszere volt; de céltalan cél felé ment, nem volt egy olyan határozott elképzelése, hogy én ez leszek és ez leszek, és ezt akarom.

Borzasztóan szertelen volt. Exterritoriálisnak – területen kívülinek – érzi magát; különlegességei néha az amoralitásba, sőt immoralitásba hajtják.”

Egy későbbi, Csokonai harmincéves korából való kézirat alapján ezeket állapította meg a grafológusnő:

„Az érendszere, az idegrendszere itt már olyan, mint az ötvenéves emberé. Idősebb szervezettel jött már a világra is. A szíve sincs rendben: állandó nyomás, állandó stressz alatt él.

Rengeteg kiábrándultság, csalódás van benne, s mindig volt benne egy kis félelemérzet, szorongás is: az emberi jóság, a szeretet, tisztaság: ezeket élte át, s ezek szorongatták őt.

Szerette a természetet, a szépet. Hihetetlenül megértette a természetet, és csodálatosan tudott vele azonosulni: nem vett semmit sem közömbösen, főleg a természet és annak csodái vonzották."

Egy 1973 augusztusában végzett elemzés szerint:

„Nagyon érzékeny, sértődékeny, erősen ösztönös, romantikus. Félelemérzete van: ha nem is szorongó. Ez a félelemérzet sokszor olyan mederbe viszi, hogy elveszíti a talajt a lába alól.

Nőies – noha írása logikusabb, reálisabb, mint a női írás.

Rossz a szeme, mind a kettő. Erős dioptriára volna szüksége.

Olyan ember, aki nem a saját célja szerint halad; mások tehetségét nagyon becsületesen elismeri, föltétlenül meghajlik a nagyság, a tehetség előtt: elismeri, hallatlanul tiszteli, vakon követi.

A Krisztina napra című 1798-i vers kézírata alapján a következő megállapításokat tette a grafológus:

Gyermeki hit van benne, itt sokkal spontánabban, naivabban veti papírra érzéseit, gondolatait, mint később.

Tudja, hogy milyen, ismeri magát. Hihetetlen lelki kultúrával, meglátásokkal volt megáldva-megterhelve.

Bámulatlan mértékben meghaladta korát 'modernség'-ben (nem tudom ezt más szóval kifejezni): mindig keresett és kutatott, s hozzájárult még ehhez az óriási fantáziája: nem tudom, hányadik érzék – hatodik – volt benne: voltak transzcendentális meglátásai, amelyek részben megvalósultak már a mi századunkban. Más stílusú ez, mint Jules Verne-é vagy a Jókaié, de még bogozottabb, még komplikáltabb, mert nem tudta másképp kifejezni magát, úgy, ahogy pl. Verne és Jókai.

A fantáziája annyira működött, hogy az akkori idők tudásával nem tudta kifejezni mindazt, amit tudott: ezért érezte magát üldözöttnek, s ezért volt üldözött: nem tudta, hogy hová tartozik. Így most már teljesen megértem ezt az embert."

Figyelmet érdemelnek ezek a megállapítások is:

Nem mindig volt viszonya, de konkrét szerelmi élményektől kapta az indítékot. Az indítások voltak a fontosak, ha érezte, hogy jönnek a hangok, ritmusok, leült és írt: mikor jöttek az invenciók, mindig fogta magát és leült és írt, szinte kényszer alatt. Nem volt szabályos munkaideje.

Mindez szinte szóról szóra hitelesíthető ismét a kortárs, Dombly Mártonnak Csokonai életrajzából: poézisoktatója, Háló Kovács József ezért engedte

meg neki, hogy „*ne akkor írjon verset, mikor annak órája, hanem mikor a kedve eljön*”.

Mindehhez talán csak annyit: a költő nagyon is érezte, sejtette, hogy hová tartozik, mikor azt mondta: „*írok a XX-dik vagy XXI-dik századnak*”. Berzeviczy Gergelynek írt levelében (a Martinovics-mozgalom bukása után), amikor a nyomasztó jelen elől a jövő szabad respublikájába, képzelete nagy utópiájába menekült, a következőképpen fogalmazott: „*Egy poéta szabadon él a maga képzelt világába, amellyet saját fantáziája teremtett, egy filozófus nyugadalommal lakik abba a respubicába, amellyet Platonként tulajdon kénye szerént fundált az ő gondolatainak hatalmával...*”

A vizsgálat példát adott egy költői, írói életmű komplex pszichografológiai elemzésére, ennek irodalomtörténeti távlataira, lehetőségeire. Rákosné Ács Klára sok értékes észrevételt tett Csokonai Vitéz Mihály szüleinek karakteréről adott elemzése analíziseiben – azonban ezzel a témával dolgozatomban nem foglalkoztam.

Szilágyi Ferenc megállapította, elvi jelentősége van annak, hogy a szülő és a gyermek kézírása alapján a genetikus összefüggés szintén fölismerhető a grafológiai elemzéssel.

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Csokonai Vitéz Mihály és Kőrösi Csoma Sándor

1845-ben a húszéves Jókai Mór édesanyjával kocsin utazott. Baleset érte őket. Segítséget kellett kérni, és ahova betértek, ott éppen Lillával találkoztak, Csokonai hajdani szerelmével. A költő már negyven éve halott volt, de az ifjú író, Jókai lelkét megérintette ez a találkozás. Izgatta Csokonai sorsa, és meglátta ebben a korán elhunyt, gyenge fizikumú lángészben azt az erőt, amely feléledt, és tovább munkált a reformkor nagyjaiban. A magyar történelem egyik utolérhetetlen korszakának lett ő az előképe. Több szellemi nagyság léte, szárnyalása már ott repesett benne. Valami abból is, ami Kőrösi Csoma Sándor szellemiségét áthatotta. Ez a lelki közösség több annál, amit a közös létidejükről el lehet mondani.

Majd később még bővebben kifejtem, hogy Csokonai magát „víg poétá”-nak nevezte. Ám tudta, hogy az életkedv épp a túléléshez szükséges: azt a halálba sodródást kell megállítani, amelyen nemzetünk már elindult. Látta, hogy az a hatalmas erő, amellyel az őseink a Kárpát-medencébe érkeztek, egyre fogyatkozik: a dicső múlt a halál terít bakacsint. Ezt nem akarta elfogadni. Kereste a megoldást. Egyre inkább élt benne az a remény, hogy nemzeti tudatunk felébresztésével még minden jobbra fordulhat. Egész munkásságával ezt a szent célt szolgálta, de leginkább honfoglalási eposzától várta azt, hogy lényegesen hat majd nemzetére. Kőrösi Csoma Sándor jól látta, hogy történelmünkben fehér foltok vannak. Keleti forrásokból akart választ meríteni. Tudta azt is, hogy mi nem csupán a nyugati művelődéshez kötődünk, hanem a keletihez is. Ezt is hasonlóképpen gondolta Csokonai. Ez az ő közelségük alapja. Összeköti őket a nyelvek hallatlan szeretete, és az a szemléletük, ahogyan ezekben a lényeket látták: magát az emberi lelket.

Csokonai Anakreonról és Háfizről könyvet akart írni. Goethe előtt húsz évvel fedezte fel a perzsa költő nagyságát. A bor és a szerelem összekapcso-

lása hagyomány a perzsa irodalomban. Omar Khajjám „Négysoros”-aiban gyakran visszatér a négy őselem. Nem véletlenül. Régi perzsa hagyomány ez. Ezt a nagy múltú, hatalmas műveltségű népet meghódították az arabok. Zarathusztra vallásának a hívei ragaszkodtak a hitükhöz, de számuk egyre zsugorodott.¹ Így lettek egyre többen az Iszlám hívei, az idő hozta változást követő nyelv megmaradt. Egy nagy kultúrájú nép nem szívesen veszi át a hódítók nyelvét. Az újperzsa nyelv, amely mintegy ezeréves múltra tekint vissza, épp a hódítás után lett az irodalomnak, a költészetnek a nyelve. Oly szellemi erővel rendelkezett, hogy az arab és a török művelődésre is hatott. Az egész Iszlám szellemi élete elképzelhetetlen a perzsa alkotók nélkül.

Omar Khajjám szemléletében sem igazán bölcs dolog csak a nagy szabad gondolkodót látni, az „elszakadás” nagy mesterét, hanem a hajdani szemlélet őrzőjét is észre kell venni őbenne. Az idegenek szőrszálhasogatását, bölcselkedést elutasította. Megmaradt a perzsa nyelv, az ősi gyökér, a hagyomány, a szokások. Omar Khajjám ezekből is merített. Elég arra gondolni, hogy Rómában még mindig vannak olyan étkezési szokások, amelyek a Krisztus előtti időkből maradtak meg.²

Évfordulók találkoznak. 2004 őszén ünnepeltük Faludi Ferenc születésének a háromszázadik évfordulóját. Ő a magyar népiesség terén volt Csokonai elődje, és abban is, ahogy az ő művészetében jelen volt az olasz irodalom. A jeles évforduló alkalmából az Irodalomtudományi Intézet Faludi-konferenciát rendezett. Ennek a tiszteletére, ennek az alkalmából mutatta be Knapp Éva egy kiállításon a XVIII. századi könyveket. A tárlókban a múltunk szelíd és türelmes tanúi sorakoztak egymás után. Itt állhattam meg Reviczky Károly fordítási kötete előtt: Háfiz versei – latinul.

Kinek mit jelent ez a könyv? Én Csokonaira gondoltam, mert ez ott volt az utolsó reményei között. Egy évvel a halála előtt Kazinczy Ferencnek számolt be arról, hogy ezt a könyvet mindenáron meg akarta szerezni. De nem sikerült. A széphalmi mester segítségét kérte. Ő sem találta meg. Csokonai elköszönt a trilláktól, Lilláktól, s lám, még ez az egyszerű „szürke” könyv se juthatott el hozzá. Ilyen az élet! Ál-művelődési célokra is hányszor úsztak el milliók és milliárdok, és az egyik legnagyobb költőnk utolsó évének boldog-

¹ Edmond Bordeaux Székely: Zarathusztra.. Bp., 2000.

² Cecilia Gatto Trocchi: Leggende e racconti popolari di Roma. Roma, 1995.

ságához ez a könyv is elég lett volna, de nem jutott el hozzá. A meglévő kéziratától, kész fordításaitól is szabadulni akart azért, hogy csak az „Árpádiász”-szal foglalkozzon, és íme, ennek a könyvnek a léte, a híre őt izgalomba hozta. 1801. július 7-én Festetics György grófnak Miskolcra írta a következőket:³

„A többi írásokat pedig és eredeti poémáimat most mind egy sorig kinyomtattam: hogy szekrényemben tovább ne hányódjanak, s a gondviselésektől megszabadulván, azzal az egy ártikkussal is szabadabbá tegyem életemet. Ezt ha végrehajtottam: Múzsámat is a közpiacról, a nép szeme elől magamhoz beszóllítom, és édes esméretlen magányomba dolgozom véle halálom napjáig azon a heroica epopeián, mellyet Árpádról, vagyis a magyarok kijöveteléről kívánok a maradék számára Homérus és Tasso nyomdokain készíteni.”

Mily különös, hogy Csokonai Vitéz Mihály érdeklődése Háfiz iránt épp akkor fokozódott, amikor minden előző, korábbi kötöttségétől szabadulni akart, mégpedig fontos célja, küldetése miatt, azért, hogy honfoglalási eposzt megírja. Lehet, hogy az is világos volt előtte, hogy hajdani, iráni kapcsolataink ismeretében őseink vallására is fény derülhet.

Zarathusztra 3200 vagy 3400 évvel ezelőtt élt. Az emberiség első Szent Könyve tőle származik. Iránt 637-ben hódították meg az arabok. A nemzeti érzést, az eredeti vallás emléket ők és a szeldszuk hódítók egyre fakóbbá tették. Ám a hagyományok, a szokások szívósságát az is mutatja, hogy Omar Khajjám költészetében oly nagy szerepe van a négy őselemnek. Ez különösen képpen Alessandro Bausani fordítási kötetéből tűnik ki. Ebben kétszáznyolcvankét négysoros szerepel. Az utolsó két sorban is gyönyörűen tér vissza Tűz, a Víz, a Szél, a Föld.⁴

Kőrösi Csoma Sándor a honfoglalás előtti emlékeinket, történelmi adatainkat, gyökereinket kereste. Munkája során fontos szerepe volt perzsa nyelvtudásának. Csokonai Háfiz iránti kései érdeklődésének több oka lehet, de nem lehet kizárni azt a lehetőséget sem, hogy más cél is vezérelte akkor, amikor oly kíváncsi volt a perzsa művelődésre. Valamit mindenféleképpen tudhatott a mi ősi, honfoglalás előtti kapcsolatainkról. Kelet iránti érdeklődése hamar felébredt benne. A derűt, az örömet, az életszeretetet látta meg eb-

³ Csokonai Vitéz Mihály: Minden munkája. Prózai művek. Bp., 1981. 431.

⁴ Omar Khayyam: Quartine. Prefazione e versioni dell'originale persiano di Alessandro Bausani. Az olasz tudós bibliográfiájában Csillik Bertalan Khajjám-kutatására is hivatkozik.

ben a világban. A „Felvidulás” című versében a bú elűzését kéri. Víg muzsika hangjaival akarja megtalálni az örömet. A cím alatt a „Török nótára” megjelenést komolyan kell venni. Valóságos dallam lehet az alapja. Ily módon Ballasi hagyományát folytatja. Kár, hogy az eredeti dal címét nem adja meg. A tizenkilenc évesen írt mű valóban a korai érdeklődést mutatja.

Sajnos, csak találgatni lehet, hogy a sok nyelvet tudó professzorok között milyen adatok, milyen hírek terjedtek a perzsa nyelvről, és okos tanítványukat mibe avatták be. Vörösmarty is az iráni mitológiára épített a „Zalán futása”-ban, és erre elég oka lehetett. Egészen más kérdés az, hogy később ezt a megoldását többféleképpen ítélték meg. Az viszont tény, hogy ő időben lényegesen közelebb áll Csokonaihoz, mint hozzánk.

A nagyon művelt perzsák az egész iszlám művelődésre hatottak. Régi szemléletük őseink lelki fejlődését is kedvezően befolyásolta. Az egyistenhitet iráni környezetben ismertük meg. Az oly lényeges szám, mint a „száz” és az „ezer” nyelvünkbe a perzsából került át (szád, házár).

Revczky Károly Háfiz-kötete Csokonai születése előtt két évvel jelent meg. A perzsa költészet ezzel kopogtatott az európai művelődés ajtaján, és az bizony, befogadta. Háfiz latinra fordított verseit angolra és németre ültették át. Reviczky Károly nevét később is megemlítették a nyugati tudósok, de figyelmük odáig nem terjedt, hogy a zseniális orientalistának, a túl szerény grófnak azt a tiszteletet megadták volna, hogy meghagyják szeretett népe gyermekének: hol osztráknak, hol lengyelnek nevezik. Mennyire igaza volt Kőrösi Csoma Sándornak, amikor „Tibeti-angol szótár”-ának az elején feltüntette, hogy ő székely-magyar. Hatalmas és biztos híd volt ő is Kelet és Nyugat között, Reviczky is az volt, az ő elfelejtett elődje, és hidat épített Csokonai Vitéz Mihály is. Híd és szellemi honfoglalás mindaz, amit ő létrehozott.

Az ősi iráni vallás kitörülhetetlen nyomot hagyott a perzsák gondolkodásában. Zarathusztra szerint az Isten árnyéka a halál. Azt a bölcsességet kell megtanulnunk, hogy tudjunk félelem nélkül, békében élni. Nem szabad, hogy a halál örvénylése, végzetszerűsége magával ragadja, sodorja az embert. Mindebből arra gondolhatunk, hogy a temető üzenetét meg kell érteni, de védekeznünk kell ellene. Zarathusztra réges-régen élt. Tanítása felszívódott az iráni és több más nép gondolkodásába, művelődésébe – sok más szemlélettel vegyülve. Vajon mit tudunk kezdeni bármilyen vigaszt ígérő tanítással, ha a következőket halljuk:

*Temetők vad, hideg szele,
fehér, kísértetes szörny-éjszakák,
ármúképek, mik körbe lengtek
valaha éltek, szerettek –
mondjátok meg, mitől szívem retteg,
mondjátok meg,
milyenek ott az éjszakák!*

Létszakadéunknak, a végső nagy átmenetünknek a láttán elakad a szó. Jogos a panasz, de Zarathusztra tanításának is a legfontosabb alapja a jövő, a lét folytonosságának az igénye. Tehát nem kegyeletsértés az, ha az ember földi napjait nem égeti el a félelem pokoli tűzében „csak” azért, mert tudja, hogy mi az elkerülhetetlen, hiszen holt szeretteihez épp akkor hűséges igazán, ha az ő lét-küldetésüket, élet-lángjukat továbbviszi.

Láttuk, hogy Csokonai azt a nagyon kívánt, nagyon fontos könyvet nem tudta megszerezni. Épp ezért döbbeneti meg az embert az a tény, hogy ő ettől függetlenül, ily mostoha körülmények között mégis megsejtette, mi több, oly pontosan tudta Háfiz költészetének a lényegét. „A Háfiz sírhalmára” című versének már a címe is meglepi az embert, mert a költő ars poeticáját határozza meg fölöttébb tömören: „A költészet első tárgya az ember”. Ő is porrá lesz, de ő a lét folytonosságáról, magáról az életről akar szólni, ezért utasítja el a korabeli sírverseket. „A vidám természetű poéta” című költeményében is. Ezt 1793-ban írta. Így kezdi: „Sírhalmozok!” Azt fejt ki, hogy a gyásznak, az elmúlásnak a világa lehangolja, elborzasztja az embert:

*Itt az érzésnek minden neme
Még az élőkben is meghal.
Füle csak csendességet hall,
A semmitől irtózik szeme.*

Ettől a borzasztó környezettől menekül a költő:

*Nékem inkább oly koszorú
Kösse felkent fejemet,
Melynek színe nem szomorú,
S múlatja a szebb nemet...*

1803-ban „Az én poézisom természete” című költeményében újra szembenéz a tíz évvel korábban kifejtett gondolatokkal. Ez is így kezdődik: „Sírhalmozok...” A halál borzalmát azzal is fokozza, hogy a második versszak

elején a verskezdő szót erősíti a „gyászhely” megnevezéssel. Ez az utóbbi vers az első változata, de amennyivel fokozza a költő a halál szörnyűségének a leírását, annál inkább kiemeli azt, hogy ő „víg poéta” akar lenni, és itt a korábbi vershez képest új elem Lilla említése. Nem a kegyeletet utasította el, hanem a halálnak azt az ábrázolását, amely megretenti az embert. Diákkori zsongéinak egyikében épp azt hangsúlyozza, hogy „Az elfajzott lelket elárulja a félelem”. Ellenérzést vált ki belőle, ha szellemi nagyságok kapcsán is olyan művet olvas, amelyben nem az van jelen, ami az alkotó lényege, műveinek örök üzenete, ellenkezőleg a szerző a dohot, az elmúlást, a test halál utáni szörnyű állapotát fejezi ki, azt helyezi előtérbe: a mulandót és nem az Örököt. Az ő igazi eszméje a költői, művészi halhatatlanság volt.

„A Háfiz sírhalmára” című költeményében „Egy” és „Mind” szerepel. A következő sorok térnek vissza:

*Légy idvez, ó Háfiznek,
Sírhalma, melybe nyugszik,
A rózsabokrok alján
Kelet édes énekesse.*

A lányok azért táncolják körül oly szépen és az e világi élet bűvöletében Háfiz sírhalmát, mert az ő költeményeinek a varázsa él bennük. Olyan sírvers áll előttünk, amely a halálban is az életet hirdeti. Csokonai Háfiz költészetének a lényegét tudta. Tisztában volt azzal, hogy létezik a halál, de az számára leheletnyi csupán, szellőszerű, és az az örök szellemi láng, amely a költő remekeiben van, átjelkesíti a halottat is, a szellőben szinte visszatér Háfiz lelke.

Milyen forrásból, honnan tudott arról Csokonai, hogy mindezt leírta? Ez valóban zsenialitásának a titka. Ezzel a háttér-jelenséggel úgy vagyunk, mint amikor egy óriási festő modelljeit keressük az időben. Csak sejtjük, hogy a valóságban is élt bennük valami abból, ami a festő lelkében hatványozottan volt jelen. Nem véletlenül választotta az adott személyt. Ha Reviczky fordításaihoz nem jutott hozzá Csokonai, akkor csak találgatni lehet, hogy ennek a művészi pontosságnak – jó tájékozottságnak mi lehetett az alapja. A költői telitalalat csodálatoként, és nem a megtalált háttérjelenségként idézem Háfiz egyik négysorosát:

*Goftám ke lábát, goft, lábám ab-e-háját;
Goftám, dáhánát, goft, záhi hább-e-nábat,*

*Goftám, szochán-e-to, goft, Háfész goftá:
Sadije háme látife-gujan szálávat.⁵*

*Mondtam, hogy mi az ajka, szólt, életvíz az;
mondtam, mi a szád, szólt, cukor-íz az,
mondtam, mi a szavad, szólt, Háfész mondta:
a bájos szavú mind boldogság és vigasz.*

Ez is igazi beszélgetés. A szerelmes ajka az élet vize – ezt mondja ő magáról. A metaforák a boldogságig sorakoznak. A leggyakoribb szó a „goftán” beszélni főnévi igenévből képzett ige. Ez adja a perzsában az ige múlt idejének a tövét (goft), a jelen idő töve ettől eltér: „gu”. A múlt és a jelen folyamként árad a jövőbe. Így válik örökké mindaz, amit a szerelemről el lehet mondani. Ezt maga a perzsa nyelv is hirdeti (nem csupán a szerelemről) azal, hogy minden igazi, tartalmas emberi beszélgetés önmegvalósulás. A két tő társul: „goft-o-gu”, és azt jelenti, hogy „beszélgetés”. Lehet, merész dolog Zarathusztrára gondolni, de csak tényként jegyzem meg, hogy az ő tanítása szerint a tiszta beszéd a fejlődés alapja. (Milyen jó volna, ha néhány eltevelyedett nyelvészünk legalább Zaratusztraig eljutna! Akkor nem támadná a tiszta beszéd igényét, akarását, mert tiszta tett, igazi emberi cselekvés csak abból fakadhat, még akkor is, ha épp egy perzsa közmondás hirdeti, hogy beszélni könnyű, megtenni nehéz (Goftán aszan ászt, kárdán dosvar ászt). De tiszta, helyes beszéd nélkül milyen tetthez lehet eljutni? Csak a leépüléshez, a felbomláshoz, az értelmetlen, életellenes cselekedetekhez. Az viszont nem lehet cél, mert az csak a halált szolgálja.

A világ ősi szívverése találkozik. Dacos és reményteljes válasz ez korunk őrült, háborús meghasonlásaira. A görögök „teológia” szavukban eredetileg az istenek és az emberek párbeszédét jelölték.⁶ Maga a beszélgetés Torquato Tasso számára is a létezésünknek, önmegvalósulásunknak fontos része volt.

Háfész beszéde, verses beszélgetése a halálon túl is az életet szolgálja. Igazi lét-folytonosság. Mindez ebben a rövid versben is oly nyilvánvaló, hogy szinte túlzásnak hat bármilyen további megjegyzés. Pedig érdemes elárulni,

⁵ Prof. Bozorg Alavi und Dr. Manfred Lorenz: Lehrbuch der persischen Sprache. Veb Verlag Enzyklopädie. Leipzig, 1967. 227.

⁶ Az ősi szemlélet a költészetet is hasonlóan tartotta: az az istenek nyelve. Vö.: Jaynes, Julien: The origin of consciousness in the breakdown of the bicameral mind (Houghton Mifflin Company, Boston): “Poetry then was the language of gods”. 364.

hogy a „mond” szó különböző változatban épp nyolcszor fordul elő ebben a rövid költeményben. A nyolc pedig a perzsák által is elfogadott, hirdetett számmissztika szerint az Istenre utal, tehát a legfőbb Örökre. Kazánlár Emil bizonyította, hogy a Kisherceg azért hal meg a 777-es bolygón, mert csak így juthat el a 888-asra, csak itt találkozhat az Istennel. Kelet és Nyugat közös szemlélete áll előttünk itt is, mert Tasso „Teremtett világ”-a hét napról szól. A nyolcadik nap már a feltámadás utáni öröklét.

Csokonai ezeket a számokat nem ismerhette. Háfizben viszont valóban azt látta, akit nem győzött le igazán a halál: ő az Örök letéteményese. Az ő szívéből áradnak a dalok, így táncolnak a lányok körülötte. Zene szól. Valami örök beszélgetés folyamatát érzi az ember, s ez mégsem egyhangú, mert itt mindenütt a boldogság árad.

Újra felzendül a lélekben: „Goftám, ke láb-át, goft, láb-ám ab-e-háját”. (Mondtam, hogy mi az ajkad, szólt, életvív az,...). „Láb” = ajak; ab = víz. Lám, a perzsa nyelv csodája: az „ajak” (láb) magában foglalja az „ab” elemet – a „vizet”. Tahát az örök már ott van a szerelmes ajkán, és az a költő, aki ezt meghirdette, így lesz örök a lányok számára, akik tőle tudták meg a bennük, a szerelemükben szunnyadó örökkévalóságot. A két szó hordozta tartalom azt is lehetővé teszi, hogy az a tűz, amely a szeretett lényben lobog, olyan erővel rendelkezik, amely az emberből minden halálfélelmet elűz, hiszen Zarathusztra tanítása szerint a tűz az öröknek a megtestesülése.

Vajon csak a játszi képzelet műve az, ha a következőket idézem?

*Szemeid szép ragyogása
lobogó hajnali tűz,
ajakid harmatozása
sok ezer gondot elűz.*

A szerelmes ajka elűzi a lét keservét, szomorúságát. Ezzel az élet folytonosságát biztosítja, tehát az Örökben részesíti az embert már itt a földön. A két nyelvben a rím jellege teljesen azonos: ab, láb – úz, tűz – mindkét nyelvben egy mássalhangzó és a perzsában az „a”, „á” közti különbség az oka annak, hogy nem azonos alakú szavakkal állunk szemben. (Meg kell jegyezni, hogy a perzsa versben az „a”, „á” eltérése nem zavarja a rímes egybeesést. Ezt az „ab” és a „hább” találkozása bizonyítja az „ab-e-háját – hább-e-nábat” rímekben.) Mily merész és képtelen dolog lenne azt állítanom, hogy Csokonai Háfiznek ezt a versét vette alapul. mégpedig az eredetit. Eh-

hez nagyon színes képzelet kellene, mert ha húszéves korában ismerte volna a perzsa nyelvet, akkor halála előtt egy évvel nem keresi oly buzgalommal Reviczky Károly Háfiz-fordítását.

A valóság viszont jobban meglepheti az embert, mint a képzeletnek bármilyen játéka, és ez a valóság itt áll előttünk: láb - ab; tűz - űz – ez viszont vitathatatlan nyelvi tény. Hogyha Csokonai tud perzsául, akkor kész ténynek lehetne tekinteni, hogy ezt a fenti jelenséget is mintául vette, hiszen alapos orientalisztikai ismeretek birtokában sem lehetne nagyobb a párhuzam, a lelki közös rezdülés. Így viszont véletlenről van szó, és ez valóban annyira megdöbbenetheti az embert, mint Petőfinek a „Jövendölés” című verse, hiszen ez is azt bizonyítja, hogy a költő olyasmit is megérez, amit a tudásával semmiféleképpen sem közelíthet meg.

A fentebb idézett versszak az „Egy tulipánthoz” című remekben szerepel. Ez 1793-ban született. Kicsi eltéréssel ott van az 1801-ben írt költemények között „Tartózkodó kérelem” címmel. Ennek a zenéjét akkor szokás említeni, ha a szimultán ritmusról van szó: magyaros hangsúlyos ritmus és időmértékes verselés együtt. Ám ritmikai csodája több ennél, és ezt József Attila vette észre először: ez a ritmus több keleti nép költészetében jelen van, a perzsában is.

Csokonai adatait összerakva úgy láthatjuk, hogy a halála előtti években élt benne fokozottabb érdeklődés a perzsa költészet iránt, de ha az „Egy tulipánthoz” születési évére gondolunk, akkor ennek az érdeklődésnek a felbredését korábbra kell tenni. Hallatlan tudása volt, de a lángész megérezése is páratlan volt őbenne. A művészetnek, a nyelveknek a lelkét látta belülről – egész Euráziáét – legalábbis annyira, mint amennyire azt az ember egyáltalában láthatja.

A perzsa nyelv Észak-Indiában olyan szerepet tölt be, mint amelyet nálunk a német betöltött egykoron – több évszázad során. A delhi uralkodói palota kapuján a következő perzsa felirat áll:⁷

*Eger berüi zemín firdausz eszt
hemin eszt, va hemin eszt*

*Ha a föld színén paradicsom van,
akkor ez az, bizony ez az.*

⁷ Germanus Gyula: Kelet fényei felé. Bp., 1966. 122.

Ezt az örök szépet, a halálban is megtalált elmúlhatatlan ragyogást hirdeti a Tadz Maňal. (Eredeti kiejtéssel: Tádzs-i-Máňál. Az arab elnevezés magyar megfelelője: a helység koronája) A halálban is fönséges: korona. A meghalt feleség emlékét a gazdag és híres uralkodó így őrzi: szerelmük örök. A síremlék nem az elmúlást, hanem az állandó, a múlhatatlan szépséget hirdeti.

Láttuk, hogy Csokonai Háfiz sírjáról írt versében a lányok a hajdani költő szerelmét, hallatlan nagy érzését élik újra. Az érzés és a művészet halhatatlansága van jelen ebben a keleti világot oly színpompásan élénk varázsoló versben. A sír és az örök szenvedély – annak teljessége, bővölete találkozik. Bizonyos „elmozdulás” változás történt az európai költészetben is, hiszen a sírversek nem mindig csak a borzalomról, az elmúlásról zengtek. A változásnak, a nagy fordulatnak épp az a lényege, ami Csokonai versében jelen van: nem a halál, az elmúlás borzadálya, hanem épp annak az ünnepe, dicsőítése, ami legyőzi a halált. Ugo Foscolo „I sepolcri” (Sírok, Síremlékek) című versében az olasz művelődési élet nagyjai vannak jelen. Itt nem a halál borzalma a lényeges, hanem a kegyelet, a tiszteletadás, a nagy értékeket képviselő, halott nagyságok előtt. A Comói-tó mellett van a „Tempio di Volta” (Volta temploma). Ez a híres fizikus emlékét őrzi. Aki életében a népe vagy az egész emberiség boldogságán fáradozott, nem hal meg igazán, alkotása örökre velünk marad.

Irodalmunkban a panteonizációnak a XIX. században volt igazán nagy szerepe. Az ilyen jellegű verses emlékmű-állítás nem jellemezte Csokonait. Rendkívüli és tanulságos kivétel „A Háfiz sírhalma”. A magyar poéta szinte azt is érezte, hogy más a keleti ember kapcsolata az étellel és a halállal, mint a „Láb-ám”-é. Láb-ám = ajkam; láb-át = ajkad; az „ajak” olaszul „labbro”, tehát a „láb-ám” alakban egy olasz szó töredéke és alakja szerint a magyarban is meglévő toldalék található. Ez tény. De mi köze van ennek a tudományhoz? Nem a véletlen vakmerő játékaról van-e szó?

Lehet. Kőrösi Csoma Sándort épp az általa ismert nyelvek ilyen és sok más megdöbbentő egyező elemei készítették arra a felismerésre, hogy a magyar nyelvben is vannak olyan elemek, amelyek egyezést mutatnak az indoeurópai nyelvekkel. Úgy vélte, hogy ez a jelenség több, mint véletlen. Sejtését megírta a hazai tudósoknak, de azok ezzel a sejtéssel, megfigyeléssel nem tudtak mit kezdeni. Egy naiv ötlet alapján tagadták ezt a merész gondolatot.

Sok-sok idő múltán Szabédi László vaskos kötetben (saját meggyőződése szerint) bizonyította Kőrösi sejtésének az igazát, de munkájának szótörténeti téren sok sebezhető pontja van. Balázs János erősen tagadta Kőrösi sejtését (Szabédi említése nélkül). Bizonyításának az az alapja, hogy az indoeurópai ősnyelvben a főneveknek volt nemük. (Szerinte ezt a kérdőszók is bizonyítják.) A magyarban viszont a főnevek nemére semmi sem utal. Erről a múlt emlékei sem tanúskodnak. Nem tudunk tehát olyan ősi állapotot felmutatni, amelyben ez a fontos összekötő láncszem meglenne. Bizonyításának fő hibája az, hogy nem veszi alapul azt a tényt, hogy a mai perzsa nyelv sem ismeri a főnevek nemét, pedig a perzsa indoeurópai nyelv.

Háfiz modern fordítója, Képes Géza is több szállal kötődik Sárospatakhoz, hiszen itt volt diák és tanár. A sors különös ajándékának tekinthetem, hogy közvetlenül hallhattam Germanus Gyula professzor úr dicsérő szavait Képes Géza fordításával kapcsolatban. A sivatag vándora, Kelet csodálatos tudósa már egy negyed százada távozott el az élők sorából, és épp a szomorú évfordulón volt százhúsz éve annak, hogy megszületett (1884. november 6-án). Reviczky Károlynak és a többi híres magyar orientalistának volt ő a szellemi utódja. Örülök annak, hogy Háfizről is hallhattam tőle. Kelet várása, az arab, a török, a perzsa művelődés úgy sugárzott belőle, mint ahogy a legnagyobb zeneművészeknek az egyéniségéből, fizikai valójából is szinte maga a zene árad. Ha emlékét magam elé idézem, olyan érzésem van, mintha Jókai valamelyik hősével is találkoznék. Így áramlik a nagy egyéniségek bővületében a múlt, a jelen és a jövő. Így találkozhatunk életművük, egyéniségük által az Örökkel.

Húsz évvel ezelőtt Suleyman Oguznak, Rodostó kormányzójának voltam a tolmácsa. Volt fogadás a Parlamentben is. A magas rangú vendég ott mondta el a török államfő üzenetét: a törökök testvéreknek tekintenek minket. Három nagy török nép van: a hun, a magyar és a török. A magyar vendéglátó, Fónya Gyula, a Tanácsai Hivatal elnöke kellő diplomáciai érzékkel azt válaszolta, hogy a mi történéseink már annyi mindent állítottak múltunkról, hogy ez is igaz lehet.

Látszólag távolt esik ez a különös jelenet, beszélgetés az adott témámtól? Szent meggyőződésem, hogy nem. Ugyanis egyszerűen arról van szó, hogy a törökök sokkal jobban őrzik a honfoglalás előtti múltunk emlékeit, mint mi.

Osman Attila nevű költőjük édesapja ugyanúgy büszkén gondolt a nagy hun királyra, mint József Áron.

Csokonai korában a mi hagyományaink is oly természetesen élhettek őseink emlékezetében, mint most a törökökében. Tudatunk öncsonkítása akkor még nem kezdődött el. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy én ismerem a megválaszolatlan kérdésre a pontos feleletet, és tudom pontosan, hogy a hunok hová tűntek el oly hirtelen Attila halála után. A hagyomány viszont erőforrás, és különösképpen kell tisztelni, ha nem emberellenes, ha bátorít, ha a jövőt szolgálja. Bárhol jártam Törökországban, beszélhettem írástudatlan pásztorokkal, földművesekkel, mindegyikük testvérnek tekintett. Hol van még olyan hetvenmillió népművelő, amelynek a fiai ily egyértelműen érzik a közösséget, az összetartó gyökeret? Hol vannak még olyan pentaton dalok, dallamok, amelyek hallatán Anatóliában Bartók Béla a következőt jelentette ki: „Nem tudtam, hogy oly közeliek vagyunk egymáshoz”.

Lám, az elfogulatlan szakértő szava! Arany János francia történész kutatásai alapján tartotta Attilát rokonszenvesnek, mert épp a tudomány fényénél derült ki, hogy bármelyik hasonlóan nagy hadvezér minőségileg más volt. Sokkal, de sokkal kegyetlenebb volt a rettegett hun hadvezérnél. Hunfalvy Pál 1876-ban a krónikások hazugságának nevezte Ármád és Attila rokoni kapcsolatait. Ám ennek a rokonságnak a hite élt a középkori gyakorlatban, és nem mindig a mi hírünket, dicsőségünket öregbítette, hiszen a rettegett elenségre nem szokás túl nagy lelkesedéssel emlékezni. Nagy Lajos testvérét, Andrászt hunnak tartották gyilkosai, ezért úgy vélték, hogy a tör nem fogja: húrokkal fojtották meg, mint a kutyát. Ezért kellett az ártatlan fiatalembernek iszonyú szenvedések közepette meghalnia.

Ha büszkék vagyunk egy pillanatra a híres és hatalmas ősökre, akkor a tudomány nevében kacagnak rajtunk. Ám az éremnek másik oldala is van. Akik tudatlanságukban csak ezt a másik oldalt látják, és a történelem számukra nem a tiszta tényeknek, igazságnak a területe, hanem a szenvedélyek féktelen szárnyalásáé, azok a népihitről szemrebbenés nélkül beszámoló, naplót vezető Julius Caesart csodálják és ünneplik, Nagy Sándort és Napóleont hasonlóképpen. Úgy látszik, a szenvedés sem igazi kín, ha az egy fetiszált nagyságtól származik, ha az az okozója. Azok, akik minket gyűlölnék, fittyet hánynak arra, hogy náluk sokaknak borsózdik a háta, ha a hunokra gondolunk, és a tudomány igazáért üvöltenek. De hiába! Bizony hiába min-

denha szándék! Pozsonyi szlovák nacionalisták a minap ugyanúgy „lehunoztak” minket, mint a politikai botrány örvénylésében a szaúd-arábiai újságíró is semminek tekintette művelődésünket. Kijelentette, hogy mi az emberi civilizációt semmivel sem gazdagítottuk. Legfeljebb a hunokkal dicsekedhetünk. Olyan törpék vagyunk, akiket meg kell semmisíteni.

Kik vagyunk valójában? – kérdezzük magunktól, elődeinktől. Emberek, ó, tisztelt hatalmasságok! Emberek vagyunk. Nem a fő Rossz, és nem a legnagyobb Jó. Ezt hirdették őseink is, de tőlük fosztanak meg azok, akik a halál mérget akarják beolvasztani szívünkbe, elménkbe.

Mi vagyunk a bölcsek, ha nem akarjuk vállalni azt a múltat, amelyet már őseink is megszenvedtek? Ha azt mondjuk, hogy az a múlt nem is létezett, tehát azért vagyunk jók? Attila hagyomány. Titkát, lényegét még most sem emésztette meg az emberiség. Hadd pihenjen ott a Tisza mélyén vagy veszélyeztetett szép folyónk valamelyik hajdani medrében! Valamilyen módon nem tudunk szabadulni tőle. A fenti példák is mutatják. Szembe kell vele nézni, mert hite szerint szelleme, lelke is ott van jelen füveinkben, fáinkban virágainkban. Ha őt tagadjuk, örökre elveszejtjük is, ezekkel az utóbbiakkal találkozunk kell.

Egy igaz: olyan hagyományt nem őrizhetünk, amelynek az a lényege, hogy ha örülünk neki, hogyha úgy véljük, hogy felemeli a szívünket, akkor butáknak kell tartani magunkat. Ám ha egyenletesen gyorsuló mozgással menekülünk előle, szégyenpúpként a hátunkra ragasztják. Miért nem csúfolják hasonlóképpen a törököket? Mert ők hirdetik ezt a hagyományt, és minden csúfolódó megkapná tőlük a jogos minősítést, mégpedig azt, hogy irigy.

Íme, kétszáz év alatt sok víz folyt le a Dunán, de nem a mi kedves folyónk, hanem a rossz indulat és a közöny jégesője sok mindent elmosott abból az emlékezetből, amely Csokonai és Kőrösi Csoma Sándor idején olyan természetes volt. Pillanatnyilag így állunk. Tényeket rögzítettem, de a megválaszolatlan kérdéseket kellő tisztelettel nyitva hagyom.

Összegezéssel Szent Erzsébethez kell folyamodnom. Vele kapcsolatban ismertem meg egy nagyon fontos állásfoglalást. 1995 pünkösdhétfőjén Angelo Acerbinek, a Vatikán magyarországi nunciusának voltam a tolmácsa. Aggódom kérdeztem tőle, hogy mi lesz Szent Erzsébet sárospataki kultuszával, ha esetleg kiderül, hogy ő nem a mi városunkban született. A Vatikán küldötte a legtermészetesebb hangon válaszolt: bármilyen adat kerülne is elő

Szent Erzsébetről idők folyamán, az ő jelenlegi hagyományát az már nem zavarhatná meg, mert az élő és szent hagyományt nem lehet elvenni, az ugyanis az emberek szívében, lelkében él.

Csokonai Vitéz Mihály és Kőrösi Csoma Sándor életében, világában a küldetéstudat a meghatározó erő. Bárki joggal mondhatja, hogy Csokonai épp az annyira várt honfoglalási eposzt nem írta meg, Kőrösi Csoma Sándor pedig épp a keresett őshazát nem találta meg. Mit ér az a távoli haza, ha bárki is a saját jelenében nem „lelé” meg vagy nem leli meg honját a hazában? Földünket a világi hatalmasságok elvehették és elvehetik, de Csokonai Vitéz Mihály, Kőrösi Csoma Sándor és a többi nagy alkotónk életművét nem, mert az szellemi honfoglalás.

Ady Endre szerint hazánk Komp-ország. Kelet és Nyugat között úgy sodródott, ide-oda, hogy nem tudott önmaga lenni. Ez a lelki csonkaság, az önzesejtésnek, a megtöretettségnek az eredménye, annak a tragédiája. Ha művelődésünk legnagyobbjainak a művei áthatják lelkünket, akkor megláthatjuk, hogy Híd-ország vagyunk: Keletet és Nyugatot összekötő óriási erő, mely jövőt tud teremteni, és a fegyverek tébolyának épp az ellentéte. Ez a más, korunk förtelmes „mai kocsmájától” eltérő, minőségileg nagyobb erő, amely elengedhetetlenül fontos a számunkra ebben a meghasonlott, önmagát elvesztett világban.

KÉZI ERZSÉBET

Thomas Mann, József Attila és a német-magyar irodalmi kapcsolatok

Németország a két világháború között

Az első világháború után a győztes nagyhatalmak, elsősorban Franciaország igyekeztek politikai befolyásukat egész Európában tartóssá tenni. A háború egyik legnagyobb vesztese Németország volt. A jelentős jóvátételi kötelezettség és a Franciaországgal való területi vita a Rajna-vidék és a Saar-vidék kérdésében – amelyet 15 évre népszövetségi felügyelet alá helyeztek, és Németországot arra kötelezték, hogy Franciaországnak szentet szállítson – megnehezítette a németek helyzetét. A jóvátételi kötelezettség teljesítése megosztotta a német politika irányítóit. A Rajna-vidéken szeparatista törekvések jelentkeztek, felmerült a Franciaországhoz való csatlakozás gondolata is. Ebben nagy szerepe volt az itt érvényesülő több évszázados francia kulturális hatásnak, de a meglehetősen agresszív francia nacionalizmusnak is.

A Ruhr-vidéket 1923-ban francia-belga csapatok szállták meg arra hivatkozva, hogy Németország nem tesz eleget jóvátételi kötelezettségeinek. A megszállást passzív ellenállás és német belpolitikai válság, valamint a győztes hatalmak közötti érdekelletét kiéleződése követte.

Anglia és az USA nem volt érdekelt a német gazdaság teljes ellehetetlenítésében, így Dawes-terv néven gazdasági konszolidációt hajtottak végre, ami lehetővé tette, hogy Németország megfeleljen jóvátételi kötelezettségeinek, Anglia és Franciaország pedig ki tudta fizetni a háború végére felgyülemlett amerikai államadosságait. Ez a folyamat tehát megteremtette a háború utáni általános pénzügyi stabilizáció alapját.

A legyőzött országok helyzetét megkönnyítette, hogy a győztes hatalmak nem egyformán ítélték meg a közös művet, a versailles-i béke-rendszert. A vesztes államok, közöttük Magyarország is, törekedtek a

győztesek egységének megbontására, így Anglia a húszas évek végén már a béke felülvizsgálatának gondolatát fontolgatta.

Németországban a fegyverszünet, majd a békeszerződés aláírása után felszámolták a monarchiát, és Weimari Köztársaság néven olyan köztársasági államformát teremtettek, amelynek legfontosabb célja Németország szélsőséges politikai erőktől való megőrzése volt. A köztársaság azért is Weimarról kapta a nevét, mert a politikusok inkább a csendes kisvárost választották a politikai küzdelmek színteréül, mint a szocialista mozgalmaktól zajos Berlint. Másrészt Weimar a német kulturális összetartozás jelképe is volt, ami a politikai egység és a demokratikus berendezkedés szükségességét is demonstrálhatta. Az új köztársaságban, amit a németek a Republik ohne Republikaner elnevezéssel illettek, a legjelentősebb politikai csoportot a szociáldemokraták, a Német Demokrata Párt és a polgári Centrupárt alkották.

Bár a húszas évek során számos politikai feszültség rázta meg Németországot, a szabadságjogok tiszteletben tartása elősegítette a kulturális élet virágzását. Ezt a korszakot éppen a szabad alkotás lehetősége miatt a „goldene zwanziger Jahre” kifejezéssel jellemezhetjük legjobban.

A viszonylagos gazdasági és politikai stabilitást azonban az 1928-ban kezdődő gazdasági világválság tönkretette, így egyre nagyobb szerep jutott a szociáldemokratáknak és a kommunistáknak, de a mindinkább megerősödő Nemzetiszocialista Német Munkáspártnak is, amely 1933. január 30-án megszerezte a hatalmat, majd hamarosan felszámolta azt a demokratikus közeget, amit a Weimari Köztársaság teremtett a német művészek számára.

Thomas Mannról

Ebben a Németországban élt Thomas Mann, az egyik legnagyobb német író, aki 1875-ben Lübeckben, az észak-német kereskedővárosban született. Apja a város megbecsült polgára és vezetője, szenátora volt. A családi vagyon lehetővé tette, hogy Thomas Mann gyermekéiben semmiben ne szenvedjen hiányt. Saját bevallása szerint boldog gyermek-kora volt, ennek ellenére nem tanult jól az iskolában. A porosz iskola szelleme szenvedést okozott a kis Thomas Mann számára. 1891-ben Thomas Mann apja elhunyt. Művészi hajlamokkal rendelkező anyja, akit apja Brazíliából hozott magával, Münchenbe költözött, ahová középisko-

lai tanulmányainak befejezése után fia is követte. Itt először hivatalnok, majd szabad alkotó író, *frei schaffender Schriftsteller* lett.

1901-ben jelent meg legismertebb műve, a Buddenbrook-ház, amelyért 1929-ben irodalmi Nobel-díjat kapott. A német nyelv utánozhatatlan mestere, súlyos filozofikus gondolatok logikus megfogalmazója, kora jelentős politikai kérdéseinek bátor elemzője.

Magyarország a két világháború között

Magyarország az első világháború következtében elveszítette területének kétharmadát és lakosságának több mint a felét, így veszteségei még jelentősebbek voltak, mint Németországé.

1924-ben Magyarország is megvalósította a pénzügyi konszolidációt külföldi, angol-amerikai tőke segítségével. A húszas évek elejének gyors kormányváltásait pedig a stabilitást jelentő Bethlen-kormány tízéves uralma követte. Nehezítette az ország helyzetét, hogy az elcsatolt területekről nagy számú értelmiségi és hivatalnok települt át, akik foglalkoztatása és ellátása az országtól jelentős anyagi áldozatokat követelt. Ez a réteg képezte az ún. úri középosztály derékhadát, amelynek megoldatlan problémái a szociális feszültséggel terhes magyar társadalom helyzetét tovább súlyosbították. A világgazdasági válság azonban a Bethlen-kormány bukásához vezetett. A kedvezőtlen gazdasági folyamatokat a külpolitikai kapcsolatok átrendeződése követte. Magyarországnak, ahol a külkapcsolatokat egyre inkább a külkereskedelmi mérleg határozta meg, egyre nagyobb szüksége volt Németországra, hogy agrártermékeit eladhassa. A magyar értelmiség józan észrevételei ellenére az ország egyre inkább elkötelezte magát a fasiszta vezetés alatt álló Németországnak. Ennek ellenére a politikai berendezkedést 1944 márciusáig korlátozott polgári demokratikus jelzővel illehetjük.

A két világháború közötti rendkívül pezsgő irodalmi életet három irányzat egymás mellett élése jellemezte. A konzervatív irodalmi irányzat vezéralakja Herczeg Ferenc volt. A reformpárti polgári humanista és a kiemelkedő jelentőségű népies irányzat mellett létezett a szocialista avantgárd; József Attilát ide sorolhatjuk. Ennek az irányzatnak nem csupán az irodalomban, hanem a képzőművészetben és a zenében is megtalálhatjuk a képviselőit.

A kor vezető írói és költői a Nyugat című folyóirat körül tömörültek, Ady halála után továbbra is olyan nagy egyéniségek alkották a folyóirat szerzőit, mint Móricz, Babits, Kosztolányi, Radnóti, Weöres Sándor, valamint Márai is ehhez a csoporthoz tartozott.

József Attila Ignotus Pál köréhez csatlakozott, akit arra kényszerítettek, hogy váljon ki a Nyugat szerkesztőségéből. Ignotus és József Attila 1936 és 1939 között a Szép Szó című folyóiratot szerkesztették.

Thomas Mann magyarországi látogatásai

A német kulturális élet reprezentánsaival való kapcsolattartást elősegítette az a tény, hogy a Monarchia örökségeként sokan beszéltek Magyarországon németül, valamint a német volt a középiskolában oktatott első élő idegen nyelv is. A német irodalom iránti érdeklődésnek Magyarországon tehát hagyományai voltak, amit elősegített az a tény, hogy a műveket sokan eredetiben olvashatták.

Thomas Mann már az első világháború előtt is járt Magyarországon. Első látogatása 1913-ban volt, amikor nagy ünneplésben volt része, és a Zeneakadémia Kistermében tartott előadást. Sorra jelentek meg munkái magyarul, 1921-ben már a Buddenbrook-ház is.

1922 januárjában újra Magyarországon találjuk. A Zeneakadémia Nagytermében a Varázshegy című mű koncepciójáról beszél. Ekkor Bethlen István miniszterelnök is fogadást adott a tiszteletére, de a nagy írók közül senki nem jelent meg. Thomas Mann 1923-ban örömmel tér vissza ismét és meglelégedéssel távozik.

A kapcsolatok része az is, hogy Thomas Mann Hatvany Lajos és Lukács György védelmére kelt, amikor politikai szereplésükért támadják őket, tehát figyelemmel kísérte a magyarországi eseményeket. Az érdeklődés és a rokonszenv kölcsönös, mert a magyar sajtó lelkesen ünnepelte Thomas Mannt 1929-ben, amikor Nobel-díjat kapott.

1935-ben a Belvárosi Színházban olvas fel az emigrációban élő, útleléllel nem rendelkező író. Meghívása Magyarország politikai állásfoglalása. A belügyminiszter (Keresztes-Fischer Ferenc), a kultuszminiszter (Hóman Bálint) és a külügyminiszter (Kánya Kálmán) együttes akciójára van ahhoz szükség, hogy Thomas Mann megkapja a beutazási engedélyt.

1936-ban újból Budapesten adott elő a Belvárosi Színházban, ahol rögtönzött beszédében kiállt a harcos humanizmus szükségessége mellett. A magyar közönség lelkesen ünnepelte, amire évekkel később is megilletődve emlékezett.

1937 januárjában újra Budapestre érkezett, hogy készülő új regényéből, a Lotte Weimarban című munkájából olvasson fel részleteket.

Erre az alkalomra József Attila Thomas Mann üdvözlése címmel gyönyörű verset írt, amelynek a felolvasását a rendőrség nem engedélyezte. Vágó Márta, József Attila szerelme a következőket írta a történekről:

„Nagyon készülhetett a szavalásra a nagy színpadon, a közvetlen kontaktusra a közönséggel, a sikerre. Egész éjjel dolgozott a kávéházban. Ott akadt egy fiú, aki mindjárt le is fordította – igen jól – németre, és a fordítást átadták Thomas Mann-nak, aki meghökken, szomorú arccal olvasta a fal mellé húzódva éppen. Nagyon tetszett neki. [...] Das Gedicht ist dabei wunderschön... – mondta, és ráütött a kezében tartott papírlapra, bele is nézett, nála volt a fordítás mellett az eredeti is. [...] A Szép Szó következő számában megjelenhetett a vers, más cenzortól függött, mint az előadás engedélye.”¹

A verssel Stephan Hermlin német költő sokkal igényesebb fordításában ismerkedhetünk meg napjainkban.

Elmélkedhetünk azon, hogy mi volt az oka a betiltásnak. Kétségtelenül vannak a versben félreérthetetlen gondolatok. A költő maga az államra utaló kifejezése miatti bosszúra gondolt.

Thomas Mann nem felejtette el ifjú barátját. József Attila halálakor a következő szavakat intézte Hatvany Lajoshoz, a magyar írók és költők mecénásához:

„Szívélyesen köszönöm folyó hó 6-án kelt levelét, amelyben József Attila halálának szomorú és megrázó hírét közli velem. Ez a hír igazán nagyon közletről érint, s kérem, adja át a halott körének, a „ Szép Szó „ fiatal íróinak mély részvétem kifejezését a veszteség fölött, amely Attila halálával őket, s az ifjú magyar irodalmat érte. Már azért is fájdalomosan érint ez a gyászeset, mert hiszen annak idején személyesen megismerkedtem a fiatal költővel, s értesültem tervéről, hogy hozzám intézett üd-

¹ Vágó Márta: József Attila. = Mádl Antal – Györi Judit (szerk.), 1980. 290-291.

vözlő költeményét a színházban olvassa föl, amit a rendőrség, nem egészen érthető módon, meggátolt. Én azonban, éspedig jó német fordításban olvashattam a költeményt, s nagy örömet találtam benne, művészi örömet és személyeset is, a barátságos érzületért, amely benne kifejeződött, s amelyben az ifjú magyar irodalom érzületének kifejezését láttam. Én is barátot veszítettem el tehát, mégpedig értékes barátot, s őszintén gyászolom őt.”²

1955-ben, amikor József Attila születésének ötvenéves évfordulóját ünnepték, Thomas Mann a következőket írta a Magyar Írószövetségnek:

„Személyes találkozásunk Budapesten, lényének gyengédsége és nemes szerénysége, tiszta és szenvedélyes idealizmusa feledhetetlen benyomást tett rám, mint ahogyan feledhetetlen marad nekem az a költői üdvözlés is, melyet akkor hozzám intézett, ez a mély humanizmusról és az emberi közösség áhításától sugallt költemény, melyet most egy szép német fordításban olvasok, [...]. Ha más nem, e nekem becses dokumentumért érzett hála magyarázza és igazolja kérésemet, hogy lélekben jelen lehessenek a Költőnek szentelt ünnepen.

Fogadják tehát e gondolat jegyében szíves üdvözlétemet és azt a kívánságomat, hogy József Attila emlékét hozzá méltó módon ünnepelhesék meg.”³

József Attilát tehát a világirodalom egyik legnagyobb írója is értette és értékelte. Mint anyanyelvünk nagy művészt, mi sem feledhetjük!

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Fodor András: Szőlj költemény. Móra Ferenc Könyvkiadó, Bp., 1971.

Gunst Péter (szerk.): Európa története. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1993.

József Attila: Gedichte. Corvina Verlag, Bp., 1960.

Mádl Antal – Györi Judit (szerk.): Thomas Mann és Magyarország. Gondolat Kiadó, Bp., 1980.

Mádl Antal: Thomas Mann világ- és emberképe. Argumentum, Bp., 1999.

Pók Lajos: Thomas Mann világa. Európa Könyvkiadó, Bp., 1969.

Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Bp., 1999.

² Thomas Mann levele Hatvany Lajoshoz (1937. dec. 14.). *Mádl Antal – Györi Judit* 1980. 292-293.

³ Thomas Mann levele a Magyar Írók Szövetségéhez (1955. jan. 16.). Uo.293-294.

KELEMEN JUDIT

József Attila és Bartók Béla

Ha Bartók Béla a magyar irodalom kapcsán kerül említésre, valószínű hamarabb jut eszünkbe Illyés Gyula, Nagy László vagy Balázs Béla neve, mint József Attiláé. S ha Bartók és József Attila közt keresünk párhuzamot, elsőként valószínűleg politikai aspektusból kapcsoljuk össze nevüket. József Attila, aki maga is részese volt a külvárosi nyomor, nincstelenség kiszolgáltatott reménytelenségének, erősen rokonszenvezett azokkal az eszmékkel, melyek valamilyen megoldást ígértek a kizsákmányolt, éhbérért dolgozó munkások helyzetére. A polgári családból származó Bartók pedig a Tanácsköztársaság idején került kapcsolatba a kommunistákkal: a magyar proletárdiktatúra bár terrort vezetett be az élet számos területén, a gazdasági nehézségek ellenére nagyvonalú művelődéspolitikát megvalósítását tervezte, így az értelmiség egy részét meg tudta nyerni bizonyos mértékű együttműködésre. A zenei direktórium (intéző bizottság) élére Reinitz Béla került, munkáját pedig a kor legkiválóbb zeneszerzői segítették: Dohnányi Ernő, Kodály Zoltán és Bartók Béla. A Tanácsköztársaság bukása után azonban nem kerülhették el a felelősségre vonást. Bartókot durván támadták egy – épp a trianoni békediktátum után megjelent, a román paraszzenével foglalkozó – tanulmánya okán, s próbálták ellehetetleníteni, hisz „a román ellenségnek tett szolgálatot”.

József Attila és Bartók Béla közt azonban más vonatkozású, nem életrajzi jellegű párhuzamot is találunk.

Az arany metszés fogalma biztos nem ismeretlen az esztétikával, művészetekkel foglalkozók számára, hisz az irodalom, a zene, a képzőművészet számos remekművének szerkezetében felfedezhető e sajátos arány.¹

¹ Az arany metszés egy adott szakasz kettéosztása úgy, hogy a teljes szakasz és a nagyobb rész aránya megegyezik a nagyobbik és kisebbik rész arányával. (Ez az arány kb. 0,618:0,382; ún. negatív metszet esetében fordítva.)

Fibonacci, a középkori tudós nevéhez kötődik az a számsor, melyben minden szám az előző két szám összegével egyenlő (2-3-5-8-13 stb.), e számsor tagjai pedig az aranymetszés szahálya szerint követik egymást. Számos természeti képződmény „produkálja” e számsort, illetve arányt. Hogy csak néhány példát említsék: a toboz pikkelyei, a napraforgó tányérján a magok, a csigaház spirálvonala, a faágak növekedése. A zenei szerkesztés rendjében már a XV. században következetesen alkalmazta mindezt a flamand iskola egyik jeles képviselője, Johannes Ockeghem (c. 1410–1497), Bartók jelentős műveinek formai építkezéseit pedig általánosan szokás az aranymetszésre hozott példaként említeni.

Ezúttal nem vállalhatom fel e téma részletesebb kifejtését, bár József Attila 1933-ban keletkezett *Téli éjszaka* című költeményének aranymetszés-szerkezetét kifejezetten Bartók muzsikájával hozzák összefüggésbe a szakirodalomban.

Bartók 1926-ban komponálta zongorára a *Szabadban* ciklus öt tételét. A sorozat negyedik darabja az *Éjszaka zenéje* címet viseli, s a romantikus mesterek holdvilágos szerelmi vallomásaival szemben a természettel kettesben maradt ember magányának lírája. Az éjszakai neszek (tücsök, béka hangja) fölött ugyanis a magány dallama és egy jellegzetes népzenei furulyaszó-melódia is felcsendül a műben. A mű üzenete, Bartók művészetének alap gondolata nagy hatást gyakorolt József Attilára.

1905-ben, a költő születésének esztendejében ismerkedett meg Bartók Kodálllyal, ekkor tűzték ki közös célul a tervszerű népdalgyűjtést, és kettejük nevéhez fűződik e gyűjtőmunka tudományos igényű vizsgálata és rendszerezése is. 1926-ban Bartók már két évtizedes kutatómunka tapasztalatával birtokában komponálta e darabot, művészetfilozófiáját Kovács Sándor így foglalja össze: „*Természet, magányos ember és parasztzene, azaz Bartók felfogása szerint 'második természet' egyesül tehát harmonikus egésszé. Hiszen a 'természetes' életmódot élő parasztembernek muzsikája – Bartók felfogása szerint – 'természeti' jelenség.*”²

Bartók új magyar zenéjének kettőssége, a népi és a modern, a nemzeti és az egyetemes zene egysége volt az, mely József Attilára oly mély hatást gyakorolt.

² Kovács Sándor, 1995. 45.

Alkotói pályája során Bartók e kettősséget eleinte ellentmondásként, feszültségként élte meg, ez az érzés azonban fokról fokra változott, alakult benne: a nagy ellentét nagy egységgé változott, Kelet és Nyugat szintézisének koncepciója, az emberiség testvérré válásának eszméje egyre tisztábban fogalmazódott meg fejében és szívében. Bartók számos kompozíciója közül talán az 1930-ban keletkezett *Cantata profana* a legismertebb e témakörben. A román karácsonyi énekek (kolindák)³ alapján összeállított történetet valószínűleg ismerik, így most csak a befejezésre utalok: a szarvasokká változott fiúk nem térhetnek vissza a hídon, nem mehetnek vissza a túloldalra, az emberi társadalomba, mert „...a mi szájunk nem iszik pohárból, csak tiszta forrásból”. Bartók panteizmusa szerint a XX. század nyomasztó, elidegenedett valóságából a természettel való azonosulás nyújthatja az egyetlen lehetséges kiutat. József Attila ugyanebben az esztendőben keletkezett *Bánat* c. versében nyilvánvaló a szarvasokká változott fiúk párhuzama.

Egy különleges dokumentum bizonyítja, hogy Bartók gondolatai, művészeete milyen nagy hatással volt a költőre.

József Attila a 30-as évek elejétől tudatosan törekedett a bartóki zenei koncepció, a nagyszabású szintézis irodalmi megvalósítására. Ezt tükrözi egy tervezett Bartók-tanulmány, mely sajnos sosem készült el, az 1936-ban papírra vetett vázlat alapján azonban jól követhető a költő széles körű tájékozottsága a zene és a filozófia terén is. E tanulmány a *Medvetánc* címet viseli. A cím közvetlenül Bartókra utal, hisz az 1908-ban zongorára komponált mű⁴ későbbi, 1932-es zenekari változata⁵ köztudottan József Attila azonos című költeményének közvetlen ihletője, az azonos című verseskötet új elvű művészi rendje pedig Bartók újszerű zenei látásmódjával, modern művészi megközelítésével mutat párhuzamot.

A vázlatpontok a zene mellett a költészet, a filozófia és az esztétika területeit is érintik, hű képet adva a költő egyéni látásmódjáról, törekvéseiről, a modern művészetéről vallott nézeteiről.

³ A „karácsonyi” jelző félrevezető lehet: a szövegek jelentős része semmilyen kapcsolatban sincs a keresztény karácsonnyal; pogány kori szövegemlékekről, legendákról van szó.

⁴ A *Tíz könnyű zongoradarab* 10. száma.

⁵ A *Magyar képek* c. kompozíció 2. tétele.

1. *Vita a zeneértőkkel. Gyulai-idézet (25. l.)* – Dr. Gyulai Elemér (1904–1945) zenepszichológus *A zene hatása* című kötetének 25-26. oldalain egy zenei vizsgálat tapasztalatait fejtegetve arra a meglepő eredményre jutott, hogy a zenei előképzettség akadályt jelent a modern zene megértésében. József Attilát e gondolatok készítették vitára. „Zeneértők” alatt talán azokat a kortárs muzsikusokat és kritikusokat értette, akik nem tudtak mit kezdeni Bartók saját kora előtt járó művészi kifejezőmódjával, mely új, ismeretlen, és a nagyközönség számára érthetetlen volt.

2. *Bartók: elfelejtett zene* – a gyűjtőutak során az „ősi múlt” értékeinek felfedezése és az ebből fakadó modern törekvések összekapcsolása. Míg Kodály zenei nyelve kizárólag a magyar népzene alapul, addig Bartóké az általánosan vett kelet-európai népzene épül, és magába foglalja a magyar zene mellett a szlovák, román, olykor a keleti (arab) népzene hatásait, egyéni színvilágát is. A 30-as évek elejére József Attila is eljutott a „szegényember-versek” egyszerűségétől a népies hangvételű, de bonyolult technikával írt nagyszabású versekig. (*Óda, A Dunánál, A város peremén* stb.) E verscsoportokba sorolható az arany metszés kapcsán már említett *Téli éjszaka* is.

A 3. vázlatpont a disszonancia keletkezésének kétféle módjára, a zene harmóniai és dallami összefüggéseire utal: *Disszonancia függőleges és vízszintes irányban*.

A 4-6, 8. és 10. vázlatpontok ugyan még mindig a disszonancia-konzonancia fogalompárhoz kapcsolódó különféle megközelítések, csak első olvasatra hisszük, hogy továbbra is a zene témakörében mozgunk:

1. *Csak disszonancia által lehetséges alkotás.* Minden zenemű alapja a konzonancia-disszonancia folyamatos hullámmozgása. *A konzonancia nem egyéb meg nem értett disszonanciánál.*

5. *A régi konzonanciát csak érteni véljük.* Általános jelenség, hogy minden újító művészeti törekvést csak utólag értékel a társadalom. Utólag, amikor már elfogadjuk és értjük a korábban botrányosnak, kaotikusnak tartott kompozíciókat, nehéz elképzelnünk azt az erőteljes hatást, amelyet modernségük saját korukban váltott ki. Amit ma már konzonanciának érzünk, néhány évtizede még sokkoló disszonanciának számított.

6. *A botfűlűeknek ezért minden disszonancia s egyben konszonancia, mert nem tudja a disszonanciát fölfogni – botfűl alatt nem a zenei hallás korlátait, hanem a meg nem értettséget, az újdonságra fogékony, érzékeny fülek hiányát, s így azt az akadályt érti, melyet a közérthetőség iránti igény támaszt minden haladó művészi törekvéssel szemben.*

8. *Lényegében minden hasonlat disszonancia, mert csak különböző dolgok hasonlítanak és csak hasonló dolgok különböznek.*

10. *A disszonancia tulajdonképpen probléma. Probléma nélkül annak megoldása sincs, tehát konszonancia sincs.*

E mondatok a zenétől elszakadva, sokkal tágabban értelmezendők, hisz a művészi állandó és a művészi változó dialektikus kapcsolatát feszegetik. Ami a zenében disszonancia, a bölcseletben problémafelvetés. A kor, melyben élünk (minden művész saját kora), újabb és újabb problémákat, kérdéseket vet fel, így egyszerre önmaga és önmaga tagadása is. A művészet sajátos eszközeivel keresi a választ e felvetésekre. „*A művészi változó ugyanis azt ragadja meg, ami a korban még szokatlan, új, nem teljesen megértett, vagy félreértett, tehát ami disszonancia. Mindezt azonban olyan erőteljes mozdulattal kell tenni, amely magában hordozza saját ellentétét: a feloldás, az egyetemes érvényűség lehetőségét, a konszonanciát, azaz a művészi állandót.*”⁶ A disszonancia és konszonancia állandó pulzálása valóban Bartók muzsikájának sajátja, s a disszonanciával való szakadatlan harc következtében létrejött feloldás József Attila művészetére is érvényes.

A 11. vázlatpont összefoglaló gondolatát József Attila utólag illesztette a szövegbe: *A nem-zenéből értjük a zenét.* E vázlatpontban is a zeneértőkkel vitatkozik: *Egyes zenészek Bachból próbálják megérteni Bartókot. Ez lehetetlenség. Bach olyan, mint a szokás. Ha valaki szokásból tesz valamit, a szokásnak az értelmét csak úgy foghatja föl, ha egy eredeti helyzetet fog föl (probléma) és old meg. Tehát Bartókból érthető meg Bach és nem fordítva.* – Bartók neve mellett Bach az egyetlen zeneszerző, kinek neve szerepel e tanulmánytervezetben. Bartók úgy válhatott azzá, akivé vált, hogy tökéletesen ismerte és magába szívta a nagy elődök, Bach, Beethoven, Liszt, Debussy, Muszorgszkij, Richard Strauss és a

⁶ Balogh László, 1980. 113.

többi zenei óriás stílusát, tökéletesen értette újításaik zsenialitását; volta-képp ő egy olyan új Bach, kinek művészetében felfedezhető a többi nagy muzsikis is. Előadóművészként pedig olyan pianistát tisztelhetünk személyében, kinek játékmódja a korábbi romantikus előadói stílussal szemben Bach zenéjének a lényegéig hatolt, lehántva róla minden ráakódott salangot. Interpretációi egy másik Bachot mutattak a világnak.

József Attila és Bartók Béla művészetének párhuzama világosan követhető e néhány kiragadott vázlatpont alapján is. Mindketten az egyetemes szintézisre törekedtek, a dialektika módszere szerint az ellentétek szakadatlan hömpölygéséből építették fel a teljes egységet. A mély érzelmek mellett a tudatosság, a külső-belső rend, az olykor geometriai precizitású szerkesztési elv és az intellektus jellemezte mindkettejük művészetét.

Befejezésül idézzük meg alakjukat a már említett *Medvetánc* című zongoradarab és vers felcsendülésével. A bartóki életmű szimbolikus darabjának tekinthető kompozícióban a súlyos, tömör hangzatokból épülő, néptánc tematikájú, primitív dallam alatt kérlelhetetlen, szünet nélküli osztinató, makacs kíséret kopog – karakterében Bartók „barbár” zenéjének (*Allegro barbaro*) előképe. A következő két percben Bartók nem csupán komponistaként, de előadóművészként is velünk lesz: saját szerzeményét zongorázza. Előadásában korának legautentikusabb interpretálását hallhatjuk, hisz a legnagyobb Bartók-játékos vitathatatlanul maga Bartók Béla volt.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Balogh László: József Attila. Gondolat, Bp., 1980.

Dimény János: „Medvetánc. A nem-zenéből értjük a zenét” Megjegyzések József Attila tanulmánytervezetének pontjaihoz. = Bartók-dolgozatok, szerk. *László Ferenc*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974. 71-84

Kovács Sándor: Bartók Béla. Mágus Kiadó, Bp., 1995.

Króó György: Bartók-kalauz. Zeneműkiadó, Bp., 1971.

KOMÁROMY SÁNDOR

Száz éve született Tamkó Sirató Károly *Fejezet a modern magyar gyermeklírából*

A 2005. év bővelkedik a magyar irodalom nagyjainak évfordulóiban. Sokan sokféleképpen emlékeztek a költői, írói életművekre, az egyes alkotásokra. Alig-alig vagy egyáltalán nem esett szó a XX. századi modern magyar költészet egyik különleges alakjáról, aki költészetében nemcsak a felnőtteknek, hanem a gyerekeknek is maradandót alkotott. Tamkó Sirató Károly 100 éve, 1905. január 26-án született Újvidéken.

Tamkó Sirató Károly (1905–1980) a XX. századi modern magyar költészet egyik sajátos képviselője, aki már a pályája kezdetén nagy feltűnést keltett a *Papírember* című kötetével (1928). A Nyugat is közölte verseit. Dadaista, szürrealista szemléletével, az ún. sikköltészet (planizmus) elméletével meghökkentette olvasóit. Sokrétegű műveltséggel rendelkezett, jogi doktorátust szerzett, több nyelven (szerbül, németül, franciául, szanszkritül) beszélt. Betegsége révén megismerte az ősi indiai gyógymodort, a jogát. Jógaiskolát szervezett, ahol tanította a joga egészségmegőrző technikáit. Gyermekköltészete is méltán kap helyet a modern magyar gyermeklíra lapjain. Több kötet is jelzi maradandó életművét: *Tengerecki Pál* (1970), *Pinty és Ponty* (1972), *Majomkönyv* (1974), *Tengerecki hazaszáll* (1975). Az évfordulóra emlékezve a költő gyermekköltészetének értékeit villantjuk fel.

Meglepi a költészet dolgaiban jártas olvasót, hogy Tamkó Sirató Károly neve és kötetének felsorolása nem található meg az 1988-ban megjelent *Ki kicsoda a magyar gyermekirodalomban?* című kötetben,¹ amely alcíme és műfaja – továbbá szándéka szerint is – életrajzi kislexikon kíván lenni a kortárs írókról, költőkről. Nem találjuk meg a könyv lexikális fő részében, ahol százharminchárom XX. századi íróról tájékozódhat az olvasó.

¹ Debrecen, 1988.

Nem találjuk a költőt az ún. Függelékben sem, amely az egy-két kötetes szerzőkről (összesen 163 alkotóról) ad információkat. A kislexikon Címmutatójában, amely közel 1300 könyvcímre utal, nem találjuk Tamkó Sirató Károly nevét. Nem feladatunk, hogy a *miért?*-re válaszoljunk! E sorok írója viszont úgy ítéli meg, hogy a XX. századi magyar gyermekköltészet értékeiben helye van Tamkó Sirató Károly költészetének.

Amit Tamkó Sirató Károly életművéből gyermeklíraként tartunk számon, az tartalmi s még inkább formai különlegesség. Bravúros verselő, aki a nyelvi játék rendkívül változatos formáit teremti meg gyermekverseiben. A nyelvi játékra, a forma sajátos variációira a XX. századi gyermekköltészetben (Szép Ernő, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, Zelk Zoltán, Keszeli Ferenc, Kovács András Ferenc, Bettes István, Simkó Tibor, Takács Ilona verseiben és másoknál is) találunk példát, de ilyen gazdag, kötetekben is mérhető versanyag külön figyelmet érdemel.

Tamkó Sirató Károly köteteinek főalakja, Tengerecki Pál saját névalkotás,² fiktív személy, a mesék világlátó, vándorló hőseivel rokonítható. A kiadói ajánlásban a következőket olvashatjuk: „Tamkó Sirató Károly nagy sikerű gyermekverseinek egyik legnépszerűbb gyűjteménye ez a kötet... A nyelv játékos lehetőségeinek furfangos kiaknázója, az avantgarde képzetkapszolások művészi hasznosítója, a faviccek szellemének költészetbe emelője nemcsak pompás képességeit bizonyítja itt, hanem meggyőz arról is, hogy művészete a gyerekköltészetben úttörés. Olyan úttörés, amely a gyerek lelki adottságaihoz alkalmazkodva, játékos vágyát maximálisan szolgálva, igaz örömet, boldogító jó mulatságot kínál – gyerek és felnőtt olvasóknak egyaránt.”³

Az Olvasó nem csalódik az idézett ajánlásban, valóban felüdülés a kötet. Tamkó Sirató Károly költészete⁴ nemcsak abban mutat példát, hogyan lehet a nyelv elemeit felhasználni a humor, pontosabban a nyelvi humor bemutatására, hanem abban is, hogy ezzel az eszközzel a fantázia, a szabad asszociációk, a szürrealizmus művészi és nem öncélú megvalósítása is értéket jelenthet a költészetben.

² Lásd: *Bánki Ilona*: Harminc évig nem írtam verset. Beszélgetés Tamkó Sirató Károlyal. *Kritika*, 1976. 22-23., továbbá: *Aczél Géza*: Tamkó Sirató Károly. *Kortársaink*. Bp. 1981.

³ *Tamkó Sirató Károly*: Tengerecki hazaszáll. Bp., 1975. 119.

⁴ Lásd még: *Komáromy Sándor*: Költők és művek a XX. század magyar gyermeklírájából, Bp., 2002. (2. javított, bővített kiadás), 79-90.

A további elemzés a költő verseinek legalább három rétegét kívánja vizsgálni: a nyelvi játék és a humor, a szabad asszociációk és a groteszk rím, rímtechnika vonatkozásában. Természetesen, ez az elemzési szándék és ennek eredménye legtöbbször nem jeleníthető meg, nem írható le külön-külön, a vers hatása, az élmény a vers egészében teljesebbé válik.

A Tengerecki hazaszáll című kötet bármelyik ciklusát is tekintjük – az avantgarde vonások mellett – olyan alapot találunk, amely a kötet verseit a népi gyermekvershez, különösen a mondókákhoz kapcsolja. Tamkó Sirató Károly számára a népi gyermekvers, a népköltészet modell, amelyet mintegy beemel saját modern költészetének világába. Ez a sajátos keveredés a szüntelen kettősség, művészi integráció, hogy ti. egyszerre modern és népies, ez adja meg gyermeklírájának különös varázsát és egyben értékét is.

A mondókajelleget, a népi gyermekjátékot idézi a *Barta* című vers. A vers nemcsak „szól valakihez”, hanem – mint a népi gyermekjátékban – be is vonja hallgatóját a játékba, továbbá kitűnően alkalmazza a népköltészet ismétlés-technikáját is. Hasonló szerkező a *Mondjam még?* és a *Pista bácsi* kezdetű vers is.

A jelzett versszövegekben könnyedén felismerhetjük a költő versépítkezésének módját. A név után „hívószó” hozza létre a következő sorok „rím-szerű” feleletét: *he-he-he-tehene, fekete, teje; hi-ha-ha-bivalya – ihaja, mi baja* stb. Példánkban a magánhangzók teljes azonossága a rím alapja, azaz így jön létre a rím. Nos, itt nagyon fontos értékelő megállapítást kell tennünk! A verstani szakirodalom nemcsak a rímfajták alaktani leírását tekinti feladatának, hanem a rímekhez, rímtípusokhoz értékelő osztályozást is kapcsol. Így megkülönböztet „jó rímeket és rossz rímeket”. Ha e szempontból értékelünk, akkor Tamkó Sirató Károly rímeit, rímcsoportjait jórészt az ún. „rossz rímek” osztályába kell sorolnunk, ugyanis ezek túl „jól sikerültek”. A szakirodalom gyakorlatilag minden három szótagonál hosszabb tiszta rímet az ún. „rossz rímek” csoportjába sorol. A rossz rímeket közhelyrímeknek, szokványrímeknek is nevezik. Bár alakilag ellenük kifogás nem emelhető, hiszen a rím megvalósul, mégis a gyakori használat elkoptatja, unalmassá teszi.

Aligha vitatható a szakirodalom ilyen minősítése, hiszen általánosítása nem lehet véletlen. Ugyanakkor Tamkó Sirató esetében az idézett verseknél, de kötetének más példánál is, egy meghatározó körülményt kell figyelembe venni. Ez pedig a vers, a műalkotás egésze, s az ebben megbúvó humor, ab-

ból a fajtából, amely a nyelv adta játékos lehetőséget használja ki, s így felmentést ad a vers írójának. A rím önmagában nem hordoz jelentést, azaz jelentése, funkciója a vers egészében teljeseedik ki. Ismét azt hangsúlyozzuk, hogy a rím jó vagy rossz formáját, nem pusztán az alkotóelemek zenei vagy más tényezői döntik el, hanem a rím és a tartalom, a versszöveg és a teljes jelentés kapcsolata. Tehát Tamkónál nem öncélú, pusztán formai játékról van szó, hanem rímei, rímcsoportjai a humoros hatás, a monotonia elkerülése jegyében alkotott művészi funkciójú alakzatok.

Az *Országjárás* című vers (korábbi címe *Vándor móka*) Tamkó Sirató Károly olyan verseinek legjobbika, amelyben a nyelvi játék alapja a földrajzi nevek felhasználása. A földrajzi név akár valós akár fiktív, hangzásával és alakjával bizonyos jelentés-azonosságra és -ellentétre, kontrasztra válik alkalmassá a versben. Ezek a jelentéskapcsolatok hol párhuzamosan, hol egy versszakon belül ellentétesen jelennek meg: pl. Balátára – malátáért; Macsoládra nem mazsoláért, mint a hangalakból következne, hanem kocsonyáért, viszont ez már a következő földrajzi névhez köthető; a Macsoládra szóhoz inkább a mazsoláért szó illene. Szellemes szójáték a *Mit csináltunk?* kérdőmondatra válaszoló jelentés ellentétezés: Hévízen – vacogtunk, Koplallón – jóllaktunk és így tovább.

Az iskolai oktatásban a tanító számára a nyelvi, jelentéstani játék értelmezésén túl a jelzett vers (*Országjárás*) kitűnő eszköz a különféle szófajok (ige, főnév), mondatrészek; határozók (hely, mód, cél), állítmány indukciós elemzésére. Alkalmas példákat találhatunk alaktnani (szótő + toldalékok) elemzésére is, mindezt humoros, szórakoztató „nyelvi környezetben”. A vers rímtechnikájára vonatkozóan itt is helytálló korábbi minősítésünk.

Tamkó Sirató Károly nyelvi játékainak értéke – mások mellett – sokféleségében is rejlik. Az avantgárdra jellemző határozott formabontás, a szabad képzetkapcsolat a kötet számos versében megfigyelhető:

Fura

*Fura álmokat látok:
hol pihegnek a lápok –
ott mennek a kutyákok,
kutyákok és macskákok,
macskákok és hangyákok,
hangyákok és kacsákok.*

*Mind tátog,
mind hápog,
vörösek, mint a rákok...
Szebb álmokat kívánok!*

A költészetben jártas olvasó számára kissé szokatlan ez a vers. Ha pedig a klasszikus, hagyományos lírához hasonlítjuk, akkor mindenképpen elbizonytalanodunk. Mégis azt kell mondanunk, hogy ez is vers! Játék a szavakkal, a rímekkel, már-már az erőltettség „idegesítő” határáig, a kínrímek bosszantó szürkeségéig. Mégsem érezzük ezt, a vers fura, mint a címe! A szabad asszociációk különleges sorozata alárendelődik itt is a formának – mint sok más Tamkó-versben – a rímépítkezés tudatos és következetes megvalósításának.

A vers pillérszava a „látok”, amelyre „szokatlan” szóalkotások sorozata felel. Ez a groteszk alakíság a vers formai lényege. A többes szám jelének fölösleges duplázása adja meg a rímalkotás ötletét, a költői játék következetes alapját: látok - lápok - kutyák-ok - macskák-ok - hangyák-ok - kacsák-ok; tátog - hápog - rák-ok - kívánok. A rímhatást határozottan fokozza a rímelő szavak újbóli ismétlése. A formai játékot erősítik a vers állítmányai is, amelyek részben a "látok" alakíságától függnek: tátog, hápog, kívánok. A verset szinte poénszerűen zárja le a fura álomlátás szokatlan és torz képeit feloldó felkiáltó – óhajtó mondat: Szebb álmokat kívánok!

Üdítő nyelvi játék a szavak magas és mély magánhangzóival a *Lomp* című vers:

*Lapos lép.
Lápos lap.
Lompos lép.
Lépes lomp.*

Libegő kolomp!

*A Balaton közepében,
húszan ültek benne éppen! -
Megfordult a komp!*

*Limp!
Lamp!
Lomp!*

Ebbe a sorba tartozik a *Bőrönd Ödön* is:

*Bőrönd Ödön
a Köröndön
ül a kövön,
ül a kövön
fekete színű bőröndön.*

*Arra száll egy helikopter,
lerádióz a riporter:
Bőrönd Ödön!
Bőrönd Ödön!
Miért is ülsz itt
a Köröndön
fekete szín
bőröndödön?*

*Visszafelel Bőrönd Ödön
csepp zsebrádió-adóján:
Azért ülök a Köröndön
fekete szín bőröndömön,
várom, hogy a tearózsa,
várom, hogy a tearózsa
kinyíljon az aszfalkövön,
s a 4-es busz begörögjön!*

A zenei, a képi és a grammatikai réteg különös és játékos integrálódását jelzik a következő versek:

Baracskai kőhid alatt

*Baracskai kőhid alatt
barna legény nádat arat,
nagy kérébe fogta,
bá-
na-
tá-
ban összeríppentette,
összeroppantotta
ripp-
ropp-
ra!*

Apróhirdetés

Karikának - karikája
 Palikának - paripája
 Borikának - barikája
 Orsolyának - korcsolyája
 Ákosnak - a vánkosa
 Csillának - a csillaga
 Ödönkének - bödönkéje
 Máriának - áriája
 Hubának - a gubája
 Hugónak - a rogója
 Szilárd - szalmaszippantója
 Tomajnak - a molyirtója
 Péternek - az étere
 Dénesnek - a ménese
 Emesének - a meséje
 Ágneskének - mágneskéje
 elveszett!
 Halló! Halló! Gyerekek!
 Ha valaki megtalálja,
 gondoljon a gazdájára
 meg nem bánja:
 huszonnégy órán belül
ÓRIÁSI
 jutalomban részesül!

Mamagol

A csillagpor a világúrból
 a Föld légterébe – hatol.
 A porzó sár a szellők szárnyán
 felhők fölött – száll valahol.
 A sas – suhog.
 A fecske – rebben.
 Róka – lopózik.
 Barlangi medve – barangol.
 A gyalogos – gyalogol.
 A kutya – kutyaogol.

*A lovas – lovagol.
S a borneói bunder-bébi
az anyja hátán – mamagol.*

Egyedi a kötetben egy különleges hangvers a *Két ló a betonon*:

*Trepp - Trapp - Trepp - Trapp -
Trepp - Trapp - Trepp - Trapp -*

*Ton - Lo - Ta - Tó -
Ton - Lo - Ta - Tó -*

*Ton - Lo - Ta - Ta -
Ton - Lo - Ta - Ta -*

*Ton - Lo - Ta - Ta -
Ton - Lo - Ta - Ta -*

*Ton - Lo - Ta - Tó -
Ton - Lo - Ta - Tó -*

*Trepp - Trapp - Trepp - Trapp -
Trepp - Trapp - Trepp - Trapp - ...
Da capo al fine*

*(és így tovább,
ameddig a beton
és a két ló - tart.)*

Tulajdonképpen a vers lényege a ritmus, a versszöveg pontosan kimért azonos szakaszokra bontható, amely szabályosan ismétlődik. Telitalálat a szavak megválasztása, a hangutánzás tökéletes példája. Keretet jelent a *Trepp - Trapp* váltakozás kezdő és záró elhelyezése. Szabályosan visszatérő belső elem a *Ton - Lo - Ta - Tó (Ta)* sor, amely a keretek között mintegy fenntartja, biztosítja a ritmus folyamatosságát.

A vers egyben kitűnő ritmusgyakorlat is, a hosszú és rövid szótagok váltakozása csábít a megszólaltatásra. A szöveg többféleképpen adható elő. Némi gyakorlással szinte tökéletesen felidézhető a betonon vágató, ügető, lépegető vagy éppen poroszkáló ló patáinak ritmikus hanghatása. Gyorsítással, lassítással, a kettő keverésével, a hangerő, hangmagasság változtatásával nagyon szemléletes előadás valósítható meg. A gyerekek nagyon szeretik az efféle ritmusgyakorlatot. Ugyanis vég nélkül lehet mondani, mi-

ként erre a vers szellemes befejezése is utal: ameddig a beton és a két ló tart... (A *Da capo* vers végi megjegyzés olasz eredetű zenei műszó, ejtsd: dákápó, előlről, az ismétlés jelzése.)

A kötet jellegzetes verscsoportját képezik a modern világot idéző, a technikát, a mozgást ünneplő költemények: *Csillagünnep* (Bikovszkij és Tyereskova emlékének), *Papírgyár, Gáz, Csillagjáró Fehér Ráró* címűek. Egyébként Tamkó életének egy szakasza szorosan kapcsolódik a termeléshez, a gyárhoz: a háború után nyelvtudása révén szakszövegeket fordít, az Orion gyár reklám és propaganda irodájában dolgozik, reklámokat fogalmaz.

A kötet befejező verse a címadó *Tengerecki hazaszáll*:

*Szil,
szál,
szalmaszál!
Merre járt a Pál?*

*Merre járt a
messzivágyó
jéghegyjáró
felhőszálló
Tengerecki Pál?*

*Ment, amerre
szeme látott...
Bebolyongta
a világot
- s belefáradt
már.*

*Hazaszálllok, mint az álom
- a hoppla-hopp-szalmaszálon!!!*

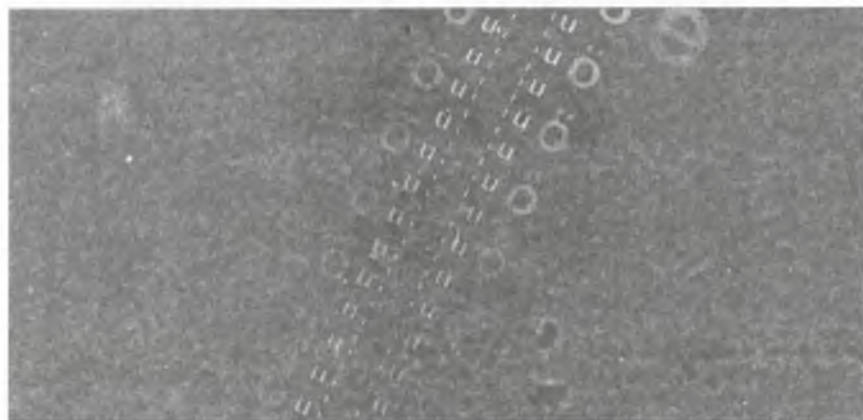
*Itt maradok veled én
- itt a Tisza peremén...*

A mintegy négyoldalas vers szimbolikus jelentésű, a mesék világjáró figuráját énekl meg, amelyben a költőre ismerünk. Az utazó költőre, aki verseiben bejárta a világot. földön, vízen és a levegőben. Elindultunk Magyarországról, képzeletbeli utazást tettünk e kicsiny hazában, jártunk Grönlandban az eszkimók földjén, voltunk Izlandban, Róviköt várában, a messze-messze

Afrikában a Zambézi folyó partján, s ott voltunk a csillagporos világűrben.
Most véget ért a nagy utazás! Belefáradt az utazó, már nem kell Tanger,
Kambodzsa, Tibet, Jereván, Bázél és Nápoly, India, Hawai és Bangkok ma-
rad a Tisza pereme, amely végső megnyugvást jelent a költőnek:

*Szil,
szál,
szalmaszál...
Itt lesz boldog közöttetek
ecki
becki
tengerecki
engerecki
vengerecki
Tengerecki Pá!!*

A nevelési tapasztalat

Balogh István: Repetitív hangmenés

HEGEDŰS LÁSZI Ó

Gyermek – média – erőszak

A média és az erőszak kapcsolata sok szakértőt foglalkoztat. Az Egyesült Államokban – különösen az utóbbi években – a kiskorúak által elkövetett nagyszámú és megdöbbentő kegyetlenségű iskolai bűncselekmények vetették fel a kérdést. Hazánkban szerencsére még nem ennyire súlyos a probléma, de szükség van arra, hogy megelőzzük a tragédiákat.¹

A médián belül különösen a televízió az, ahol nagyon látványos az erőszak térnyerése. És mivel a televízió az emberek életének részévé vált – gondoljunk csak arra, hogy lényegében minden háztartásban van legalább egy készülék –, ez az az eszköz, mellyel a legkönnyebben lehet ízlésüket, értékrendszerüket befolyásolni. Az sem túl pozitív dolog, hogy a felnőttek ennyire beépítették az életükbe, de ez hatványozottan igaz a gyermekekre. Rohanó világunkban, mikor a szülők a megélhetésért robotolnak, sokszor a gyerekek kontroll nélkül nézhetik a műsorokat. A műsorszolgáltatók – és itt a kereskedelmi televíziókra gondolok elsősorban – ezt bizonyos esetekben figyelembe veszik, máskor pedig nem. Kihasználják akkor, amikor reklámjaikkal „bombázzák” őket, tudva azt, hogy a szülőket rajtuk keresztül könnyebben lehet befolyásolni, de nem érdekli őket ugyanez a tény, amikor a műsoraikat megszerkesztik. Sőt, magában az előzetesben is sokszor több és látványosabb az erőszak, mint amennyit a törvény enged, vagy amennyit a gyermeknek látnia kellene.

Ez év októberében már az ORTT is felemelte a szavát a két legnagyobb kereskedelmi televízió túlzott agresszivitású előzetesei miatt. A két legnagyobb lefedettséggel rendelkező műsorszolgáltató által sugárzott műsorelőzetesek majdnem fele erőszakos, míg a közszolgálati műsorszolgáltató ajánlóinak egyötöde tartalmazott valamilyen formában agressziót – tartal-

¹ A témával mi is foglalkoztunk a Sárospataki Pedagógiai Füzetek 22. kötetében. Vö.: Hegedűs László: A média hatása gyermeki agresszivitásra. SPF, 2003. 141-147.

mazza az ORTT augusztusban készült, most közzétett tanulmányában. A médiahatóság 2003. február 3 és 9. között vizsgálta az MTV1, a Duna TV, a TV2, és az RTL Klub műsorelőzeteseit. Az értékelt 960 ajánló közül az ORTT 376-ot tartott erőszakos tartalmúnak. A médiatörvény 2002. évi módosításait figyelembe véve – amely a beharangozók tekintetében három időszavat különböztet meg – az ajánlókat hétköznap 16-24 óra, hétvégén 8-11 óra és 16-24 óra, valamint ünnepnapokon, iskolaszünetben 8-11 óra és 16-24 óra között vizsgálták. Erőszaknak tekintették a tanulmány készítői – George Gerben definíciója szerint – a testi erő nyílt alkalmazását, az illető akarata ellenére véghezvitt, kényszerített cselekvést, halál vagy fájdalom okozását, illetve az ezekkel történő fenyegetést. Az erőszakos cselekményeket megjelenítő kategóriák közé felvették a baleseteket is.

Az összes elkülöníthető „eseményegységhez” viszonyítva a TV2-nél azok egynegyede, az RTL Klubnál 27 %-a volt valamilyen formában erőszakos, szemben a közszolgálati adók 5-6 százalékos arányával, írta az ORTT. A tanulmány szerint „a különösen koncentrált mértékben erőszakot tartalmazó” beharangozók az RTL Klub kínálatában számukat tekintve megközelítőleg kétszer gyakoribbak voltak, mint a konkurens kereskedelmi adó esetében. Az ajánlott korosztálytól függetlenül az RTL Klub előzeteseiben fordult elő a legtöbb erőszak, olvasható a dokumentumban, amely szerint a műsorszolgáltató a vizsgált időszakban egy esetben megsértette a médiatörvényt, ugyanis egy 16 éven felülieknek ajánlott film előzetesét a délelőtti órákban mutatta be. A műsorelőzetesek agressziótartalmával kapcsolatos elemzés kiemeli, hogy 20 órától kezdődően az erőszakos ajánlók aránya úrasztikusan emelkedett (65 százalékos volt), és csak 23 óra után csökkent az 50 százalékos határ alá.

Az erőszak ábrázolására vonatkozó felmérésből kiderült, hogy a vizsgált csatornák többségénél az volt a leggyakoribb eset, hogy megjelent a képen az erőszak, de az okozott sérülés, illetve a szenvedés ábrázolása nem volt hangsúlyos. Ez alól kivételt jelentett a TV2: a durva, elnyújtott, illetve kiemelt ábrázolásmód az erőszakot tartalmazó műsorelőzetesei 37 százalékára volt jellemző. Szintén az említett kereskedelmi csatorna sajátossága, hogy gyakorta humoros formában jelentette meg az agressziót – áll az ORTT jelentésében.

Kolosi Péter, az RTL Klub programigazgatója nagyon félrevezetőnek, ezért rossznak tartja az ORTT beszámolójában foglaltakat. Kolosi szerint a jelentés együtt vizsgálta a délután négy óra és éjfél között sugárzott műsorajánlókat, és nem vette figyelembe, hogy a médiatörvény szerint a 16 éven felülieknek szóló filmeket, azok promóciós anyagait csak 21 órától, a 18 éves korhatárú alkotásokat és azok bemutatóit pedig 22 órától sugározhatják a televíziók. A másik országos kereskedelmi televíziós csatorna, a TV2 programigazgatója szerint természetes dolog, hogy ezek az adók a közszolgálatiaknál több akciófilmet mutatnak be. Poich Lóránd közölte, tudomása szerint az ORTT nem elmarasztalt, hanem tényeket állapított meg az anyagban.

A riasztó az egészben az, hogy egyes felmérések szerint 2003-ban csökkent az előzetesekben az erőszak tartalma. Míg 1999 és 2002 között folyamatosan nőtt ezekben az erőszak aránya, a 2003. májusi adatok már a februári felméréshez képest is kedvező képet mutatnak. Azt azonban még nem tudni, hogy átmeneti vagy tartós javulásról beszélhetünk, és a törvényi szabályozás valóban hatékony. Februárban az erőszakos előzetesek aránya a vizsgált három országos csatormán, az MTV-n, a TV2-n és az RTL Klubon 39 százalék volt, májusra 28 százalékra ment le. Az ORTT munkatársa kijelentette: a kereskedelmi adók több erőszakos vágóképet szerkesztenek beharangozóikba, mint a közszolgálati televízió. Az akciódús képeken viszont rövidebben, azaz koncentráltabban jelenik meg a brutalitás. Ha tíz vagy annál több erőszakos képek száma egy előzetesben, az a vizsgálatban használt meghatározás szerint már halmozottan jeleníti meg az erőszakot. Februárhoz képest egyébként az ilyen beharangozók száma is csökkent, akkor ugyanis az ajánlók harmada volt koncentráltan erőszakos, májusban már csak az ötöde. Az RTL Klubon egyenesen megfelelődött, igaz, volt honnan indulni: februárban a beharangozók 61 százaléka halmozottan erőszakos, május pedig 29 százaléka. A TV2-nél nem volt jelentős az elmozdulás: a februári 31 % májusra 30-ra ment vissza. Májusban egyik kereskedelmi adó sem szegte meg a törvényi előírást, megfelelő időpontban vetítették a beharangozóikat.

Eddig ugyan csak a műsorelőzetesekről beszéltünk, és már itt is túl sok az erőszak. Maguk a műsorok pedig ezt jóval felülmúlják. A leadásuk helyes megválasztásával lehetne minimalizálni a káros hatásukat, de ez sokszor mégsem valósul meg. Ez odáig vezetett, hogy egy civil szervezet ala-

kult, mely hétről-hétre figyeli a tervezett műsorokat és osztályozza azokat a gyermekek szempontjából. A www.tvmonitor.hu honlap üzemeltetői egy újságíró, egy médiajogász, egy szociálpolitikus és egy webszerkesztő. A honlapon egy hétre előre megszerkesztve megtekinthető és letölthető különböző Magyarországon fogható tévéadók várható erőszakos adásai, illetve törvénytörtő magatartásai. A tájékozódást kis szimbólumok segítik, egyes esetekben képek is megtekinthetők. Így megtudhatjuk, melyik műsor tartalmaz a gyermekek számára nem odaillő jeleneteket, illetve melyik az, amit már az ORTT is törvényellenesnek minősített. A honlapon olvashatók azok a jogszabályok, törvények és rendeletek is, amelyek próbálnák kordában tartani a műsorszolgáltatókat. Továbbá találhatóak részletek az alkotmányból, a gyermekvédelmi törvényből, a rádiózásról és televíziózásról szóló törvény vonatkozó paragrafusaiából.

Mivel 2004 májusától mi is az Európai Unió tagjai lettünk, törvényeinket ennek megfelelően összhangba kellett hozni az európai gyakorlattal. Természetesen eddig is rendelkezünk a kiskorúak védelmét szolgáló törvénnyel. A jogszabályt az uniós jogharmonizáció jegyében módosították.

Ennek alapján a műsorszámok öt kategóriába sorolhatók, és meghatározott időszavokban kerülhetnek adásba. Az első kategóriába a mindenki által, a másodikba a 12 éven aluliak által csak nagykorúak felügyeletével nézhető, a harmadikba a 16 éven aluliak, a negyedikbe a 18 év alattiak számára nem ajánlott műsorokat sorolják. Az ötödik kategóriába azok tartoznak, amelyek „súlyosan kedvezőtlenül” befolyásolhatják a kiskorúak fejlődését. Ezek nem tehetők közzé, mert pornográfiát vagy szélsőséges és indokolatlan erőszakot tartalmaznak. A műsorelőzetesek vonatkozásában viszont nem találni semmilyen kikötést. Európában több országban a műsorelőzeteseket is szabályozzák. Németországban például csak abban az időpontban lehet műsorelőzeteseket sugározni, amikor a reklámozott műsorszámot is vetítik. Az uniós direktíva az időszavok meghatározását a nemzeti szabályozásra bízta, a gyakorlat ugyanis országonként különböző.

A kategóriákat Magyarországon piktogramok jelzik a képernyő alján. Ez azonban nem egységes forma az Unióban, hiszen országonként változik a gyakorlat. Nagy-Britannia elutasítja az ikonok használatát, míg Spanyolország azok mellett döntött. A portugálok, a franciák, az olaszok a vizuális szimbólumrendszert vezették be, az írek, a skandinávok, az angolok

és a németek a hangos figyelmeztetést alkalmazzák. De elégedettek-e az emberek ezeknek a hatékonyságával? A választ itthon is keresik. Ennek eredménye egy fővárosi felmérés szerint, hogy a szülők többsége bízik a piktogramos rendszerben. 2002 végén az ORTT és a Periszkóp Média Kft. telefonos közvélemény-kutatást végzett 300 budapesti felnőtt körében. A nők 60, a férfiak 36 %-a túlságosan brutálisnak ítélte a tévécsatornák kínálatát. A 30 évnél fiatalabbak negyede, a 60 évesnél idősebbek kétharmada úgy vélte, hogy az általa leggyakrabban nézett csatorna műsorai elfogadhatatlanul erőszakosak. A megkérdezettek 56 százaléka gondolta hasznosnak a korhatárjelzés alkalmazását, 40 százalékuk szerint eredménytelen ez a forma. A piktogramok hasznosságát kétségbe vonók 43 %-a vélte úgy, hogy a jelölések túlságosan engedékenyek.²

Azonban bár illedelmes dolog, hogy figyelmeztetjük az embereket a „közelgő veszélyre”, de talán le sem kellene adni ezeket a műsorokat. Franciaországban külön bizottságot hoztak létre ezek vizsgálatára. Vizsgálataik eredménye nem meglepő, hisz az erőszakot, illetve pornográf jelenségeket tartalmazó tévéműsorok sugárzásának szigorú korlátozását javasolta a francia kulturális miniszter által felkért munkacsoport. Blandine Kriegel filozófusnő és 36 fős munkacsoportja indítványozza, hogy valamennyi tévécsatornán tiltsák be az ilyen típusú filmek sugárzását reggel 6.30 és este 22.30 között a gyermek- és fiatalok mentális védelme céljából.

A csoport, amelyet Jean-Jacques Aillagon kulturális és kommunikációügyi miniszter bízott meg a téma tudományos feldolgozásával, a hétfőn tette közzé vizsgálódásainak következtetéseit és velük kapcsolatos ajánlásait. A mintegy százoldalas dokumentum megállapításai szerint „világos összefüggés mutatható ki a tévéműsorokban látható erőszak és a fiatalok nemzedék viselkedése között”. Ha eddig csak a feltételezés szintjén vetődött fel a televízió felelőssége az erőszak terjedésében, ma már senki nem hagyhatja figyelmen kívül ezt a tényt, szögezi le a tanulmány. A médiaszakértőkből, egyetemi kutatókból, jogászokból és orvosokból álló munkacsoport közvetlen és arányaiban mérhető kapcsolatot tapasztalt a tévé előtt töltött idő és az erőszak iránti érzékenység között, ami a gátlások és a bűntudat csökkenésében, a műsorokban látható agressziós sztereotípiák után-

² Forrás: ORTT.

zásában és állandó nyugtalanságban mutatkozik meg. A szerzők álláspontja szerint a televíziós erőszak hatása és veszélye létező tény, amit korlátozó intézkedésekkel szükséges ellensúlyozni. A kulturális miniszter asztalára lett elemzés rámutat, hogy a szabadság értékei iránt különösen elkötelezett republikánus beidegződések hosszú ideig elfedték a francia társadalomban növekvő erőszak és annak egyik forrása közötti kapcsolatot.

Az európai összehasonlítás azonban kézenfekvő bizonyítékkal szolgál: a szomszédos országokban szigorúbb szűrőn mennek keresztül a legszélesebb közönség elé kerülő filmek. 1977 és 2000 között 102 erőszakot ábrázoló film közül Franciaországban 62-öt ítélték korhatár nélkülinek, ugyanabból a válogatásból Nagy-Britanniában 29-et, Hollandiában 22-öt, Németországban pedig csak 16-ot engedtek képernyőre korlátozásmentesen. A televíziós filmek sugárzásának szabályozását szorgalmazó javaslatot valószínűleg törvényt módosítás keretében terjesztik a nemzetgyűlés elé.

De hogy lássuk, mennyire nem egyedi és egyszerű a probléma, megnézhetjük Nagy-Britanniát, ahol a szülők már a szappanoperák és a videóklippek miatt is felemelték a szavukat. Egyre jobban aggasztják őket a kora este vetített műsorok, mert úgy találják, ezekben mind többször mutatnak be erőszakos vagy erotikus jeleneteket. Ez egy kutatásból derül ki, amelyen négyezer felnőttet és ezeröttszáz gyermeket szólaltattak meg. A felmérést a BBC és a vele együttműködő médiafigyelő társaságok készítették. A kifogásolt jelenetek között volt részletesen bemutatott vízbefulladás, illetve hosszú, szenvedélyes férficsók. A szülők a szappanoperák radikalizálódását egyértelműen a nézettségért folytatott háborúnak tudják be, és szorgalmazzák, hogy az ilyen képsorok csak este kilenc óra után kerüljenek képernyőre. Hasonlóan elégedetlenek a brit anyák és apák egyes zenészek videóklippjeivel, melyekben szintén egyre több az erőszak, de főleg az erotikus jelenet.

Az, hogy a szolgáltatók egyre több sokkoló képsorú filmet tesznek műsoraikba, sajnos nem meglepő a nézettségért folytatott harcban, de az, hogy ez a fajta borzongatás kilépett a mozi világából és megjelent a hírműsorokban, ahol pedig a valós élet tényeit kellene bemutatniuk, az már bizony elgondolkodtató. Elmondható, hogy teljes mértékben különböző képet ismerhetnek meg a közszolgálati, illetve a kereskedelmi híradók nézői. A fő műsoridőben sugárzott híradók a televíziók legnézettebb műsorai közé tartoznak, illetve a nézők jelentős hányada a fiatalabb korosztályból ke-

rül ki, ezért különösen veszélyes és elfogadhatatlan a híradók eldurvulása, az egyéni, családi tragédiák kiemelése, a nap legnagyobb szenzációjaként ható harsány tárgyalása. A néző készen kap mindent, passzív befogadója az információknak, hiszen elég csak a tévét bekapcsolnia. Aktívan nem tud a hírek sorrendjébe beavatkozni, ki van szolgáltatva a szerkesztői önkénynek. A televíziós hírek a szórakoztatóipar normái szerint készülnek. A híradók által elének tárt valóság minden esetben konstrukció, a valóság bizonyos szempontok alapján történő modellálása. Reprezentációs eljárások terméke, amely valamilyen mértékben befolyásolja a mindennapi valóságról alkotott képzeiteinket. A hírműsorok szándékos eldurvítása, triviálissá tétele, az indokolatlan mértékű agresszivitás ábrázolása a nézők, az elemzők és a műsorok készítőinek lelki elfásulásának veszélyével jár együtt. Minél inkább sokkolódnak a nézők hétről hétre, annál hatásosabbnak kell lenniük a következő erőszak-ábrázolásoknak, hogy a jövőben is elérjék a kellő érzelmi hatást.

Vajon hogyan élik meg ezt a gyerekek? Milyen változásokat idéz elő bennük ennyi erőszak? Természetesen erről rengeteg tanulmány született. Szeretném ezzel kapcsolatban megemlíteni a Reuters Health 2002. március 28-án megjelent cikkét. Eszerint azok a tizenévesek, akik naponta egy óránál többet néznek televíziót, sokkal valószínűbb, hogy erőszakossá válnak, mint azok a fiatalok, akik kevesebbet ülnek a TV előtt.

Az egyik legmegbízhatóbb vizsgálat szerint, amely eddig összefüggésbe hozta a televízió-nézést az erőszakos viselkedéssel, a férfiakat és a nőket is érintik a televízióban látható erőszakos programok, azonban a tizenéves fiúk különösen veszélyeztetettek. „Úgy láttuk, jelentős változás a napi egy óránál kevesebb és a napi egy óránál több TV-nézés között volt. Ez az ugrás négyszeres növekedést jelentett”, mondta Jeffrey Johnson, a kutatás vezetője a New York-i Kolumbia Egyetemről. Johnson, aki viselkedésmin-tákat kutató pszichiátriai epidemiológus, elmondta, hogy a TV-műsorok 60 százaléka tartalmaz erőszakot. Tanácsa a következő: „A szülőknek meg kell próbálniuk elérni, hogy a gyerekek napi átlagban ne nézzenek egy óránál hosszabb ideig televíziót.” Johnson csoportja 707 gyereket kísért figyelemmel, akik többsége fehér és katolikus, valamint New York állam északi részén laknak. A gyerekeket, akik a 17 évig tartó vizsgálat kezdetekor egy és tíz év között voltak, számos alkalommal megkérdezték. A kutatók az ál-

lami és a szövetségi letartóztatási nyilvántartásokat is ellenőrizték. A televízió-nézés és az erőszakos viselkedés közötti kapcsolat még akkor is tisztán kimutatható volt, amikor a kutatók más olyan tényezőket is figyelembe vettek, mint a gyermekkori elhanyagoltság, az alacsony családi jövedelem vagy a pszichiátriai rendellenesség a kamaszkor alatt. A kutatók elmondták, hogy néhány családnál ezek a tényezők valójában még több tévé-nézéshez vezettek. „A gyermekkori elhanyagoltság, a rossz környéken való nevelkedés, az alacsony családi bevétel, az alacsony szülői iskolázottság és a pszichiátriai rendellenességek jelentős összefüggésben álltak a televízió-nézésrel eltöltött idő hosszával a 14 éves átlagéletkorban, és a 16 vagy 22 éves átlagéletkor között jelentkező agresszív viselkedéssel”, írták. A *Science* magazinban most megjelent tanulmány szerint azoknak a kamaszoknak, akik egy óránál kevesebb időt töltöttek a televízió előtt, az 5,7 százaléka követett el agresszív cselekményt másokkal szemben a későbbiek során, szemben azoknak a 22,5 százalékaival, akik naponta egy-három órát néztek TV-t. Továbbá azoknak, akik naponta három vagy ennél is több órát töltöttek televízió-nézésel, a 28,8 százaléka követett el agresszív cselekedeteket. Nemek szerint lebontva ez egyenlő a fiúk 45 százalékaival és a lányok 12,7 százalékaival.

Ezekhez az adatokhoz azt hiszem nem kell kommentár. Hazánkban is elindult egy mozgalom, amely a gyermekek védelmét tűzte ki célul a média erőszakhullámával szemben. Itt szeretném zárásképpen idézni a zárónyilatkozatukat.

„A Média hatása a gyermekekre és fiatalokra” nemzetközi konferencia résztvevői megállapítva, hogy az erőszak jelenléte a médiában és az Interneten aggasztó méreteket öltött és felismerve az e jelenségben rejlő veszélyeket a következő közös nyilatkozatot teszik:

A Konferencia résztvevői felkéri a műsorszolgáltatókat, hogy tiszteletben tartva a gyermek és felnőtt nézők alkotmányos jogait, érzékenységét és a halál méltóságát, tartózkodjanak a halál, a gyilkolás és kínzás különböző formáinak naturalisztikus, alantas érzések és indulatok keltésére alkalmas ábrázolásától; - szenteljének megfelelő teret az olyan műsorszámok közzétételére, amelyek a magyar, az egyetemes és a nemzeti kultúrák bemutatásával, a segítségre szoruló iránti szolidaritás felkeltésével a nézők számára teljes értékű alternatívát kínálnak az erőszakos, vagy más, káros hatású műsorszámokkal szemben;

szenteljenek megfelelő teret a szenvedélybetegségekkel, prostitúcióval, pedofiliával és gyermekpornográfiával kapcsolatos felvilágosításra.

A Konferencia résztvevői felhívják az állami és a szakmai szervezetek figyelmét, hogy tekintsék át a jog, az oktatás, a nevelés és a kultúra terén rendelkezésre álló eszközöket, amelyek segítségével a médiában, az Interneten, illetve az audiovizuális iparág más termékein megjelenő káros hatású erőszak visszaszorítható, és döntsenek ezek alkalmazásáról.

A Konferencia résztvevői felkéri az Országos Rádió és Televízió Testületet, hogy mint a magyarországi műsorszolgáltatók működését felügyelő szabályozó hatóság

vizsgálja felül a kiskorúak személyiségfejlődésére ártalmas műsorszámokkal kapcsolatos törvényi tilalmak megszegése esetén használható szankciók rendjét és kötelezze el magát e szankciók következetes alkalmazása mellett;

folytasson tárgyalásokat a műsorszolgáltatókkal annak érdekében, hogy létrejöjjön az erőszakot, vagy más, káros hatású jeleneteket tartalmazó műsorszámok médiabeli szerepeltetésének egy olyan, a műsorszolgáltatók önkorlátozásán alapuló rendszere, amely kellően hatékonyan biztosítja a kiskorú tévénézők védelmét;

a műsorszolgáltatókkal és a műsorújságok kiadóival közösen tegyen lépéseket annak érdekében kiskorúaknak, illetve kiskorúik meghatározott csoportjainak nem ajánlható tartalmát.

A Konferencia résztvevői arra kéri az egyházakat és a civil szervezeteket, hogy minden rendelkezésükre álló eszköz segítségével törekedjenek arra, hogy a társadalom és a jogalkalmazó szervek ne fogadják el megváltoztathatatlanságként az erőszak Internet- és médiabeli túlzott jelenlétét és tegyenek meg annak érdekében, hogy ezt a jelenlétet visszaszorítsák.

A Konferencia résztvevői azzal a kéréssel fordulnak a családokhoz és az oktatási intézményekhez, hogy a társadalmi és a jogalkalmazó szervezetek erőfeszítéseitől függetlenül is készítsék fel a gyermekeket a média, az Internet és az audiovizuális ipar termékeinek, hogy a médiumok közönsége számára olyan egyértelmű jelzésrendszer kerülhessen Magyarországon is bevezetésre, amely egyértelműen jelzi az egyes műsorok kritikus használatára, hogy ne legyenek magukra utalva a különféle információk és hatások befogadásában.

A Konferencia résztvevői kéri mindazokat a szervezeteket és személyeket, akikhez a jelen nyilatkozatban fordulnak, hogy az ebben foglalt célok megvalósítása érdekében tevékenységüket összehangolva, együttműködve fejtsék ki.

Budapest, 1998. október 16-17."

●
FELHASZNÁLT IRODALOM:

A „Média hatása a gyermekekre és fiatalokra” konferencia résztvevőinek nyilatkozata:
index.hu/kultur/media/korhatar1115/

A médiatörvény értelmében az erőszakos jeleneteket is tartalmazó filmek sugárzására szigorú szabályok vonatkoznak, de az előzetesekre senki nem fordít figyelmet. = Magyar Hírlap, 2003. október 7.

Erőszakos tévé-előzetesek miatt kritizált az ORTT. = Origo, 2003. október 7.

Csupán napi 60 perc televízió-nézés erőszakhoz vezet. = Reuters Helth, 2002. március 28.

Herczeg Dóra: Tévéműsor. Erőszak a képernyőn. = www.teleschola.hu

FERÓNÉ KOMOLAY ANIKÓ

A professzionalizáció kérdéseiről az óvóképzésben

A pedagógusképzés tartalmi és szerkezeti változás előtt áll, mely nagyban érinteni fogja az óvóképzést is. Ez egyrészt azt jelenti, hogy gyökeresen új helyzetbe kerül a közoktatás és benne a pedagógus szakma, ugyanakkor *belső indítékok* is megemlíthetők, melyek között hangsúlyozottá válik majd a *szakmai önismeret és az önfejlesztés igénye*. A pedagógusképzésnek, s benne az óvóképzésnek, a *nyitottabb szakértelemhez* kell vezetnie, melyben a legfontosabb elem a *transzformáció* képessége lesz, főként annak érdekében, hogy a heterogén ifjúsághoz, gyermekhez és szülőkhöz *érvényes*, számukra (is) releváns nyelven tudjon szólni a pedagógus.¹

Az Oktatási Minisztérium középtávú közoktatás-fejlesztési stratégiájában egyértelműen megfogalmazódik, hogy „az egész életen át tartó tanulás megalapozása a *kulcskompetenciák* fejlesztése révén” valósulhat meg. Ennek érdekében hét kulcskompetenciát nevez meg:

- a *tanulási technikák* birtoklását,
- az *intelligens tanulás* képességét (összefüggések felismerése, és a problémamegoldás képessége),
- *eszközjellegű* kompetenciákat, mint a nyelvi, kommunikáció, matematikai, informatikai, médiahasználati kompetencia;
- a *személyiség* tágabb és személyesebb dimenzióit érintő kompetenciákat;
- az „*alkalmazni tudás*” kompetenciáit (a tudás hozzákapcsolása a személyes tapasztalatokhoz, a valóságos élethelyzetekhez; a változások megértésének képessége, a különböző tudáselemek összekapcsolása, a döntési képesség, tervezés, viselkedés és önkontroll képessége);

¹ Lukács Péter (szerk.): A pedagógusképzés megújításához. OM. Bp., 2002.

– *szociális* kompetenciákat, mint a társadalmi viszonyrendszerek felismerésének képessége, felelősség, konfliktuskezelő képesség, kooperativitás, társadalmi tapasztalatokra való reflektálás,

– az *értékorientációs* kompetenciát, mely azt jelenti, hogy az egyén rendelkezik a cselekvés normavezérelt mintáival, képes az autonóm cselekvésre, megbízható, toleráns, tud társadalmilag elfogadott módon viselkedni és képes bekapcsolódni kulturális folyamatokba.

Ha ezek közül csak egyet, az „*alkalmazni tudás*” kompetenciáját emeljük ki – ami azt jelenti, hogy a tudás hozzákapcsolódik a személyes tapasztalatokhoz, valóságos élethelyzetekhez –, ez annak az elismerését jelenti, hogy mindenki mindenkori tudása valójában kölcsönhatás aközött, amit megél és aközött, amit megtanul.

Ezért mindannyian némileg mást tanulunk meg ugyanabból (lásd a *vegyes csoportokat az óvodában*), mást olvasunk ki ugyanabból a könyvből, másképpen rezonálunk ugyanarra a művészeti alkotásra (mesére például), amivel kapcsolatba kerülünk. Ezen a ponton a kérdés kapcsolható a *társadalmi megbecsülés* problematikájához is. Ami az arra való esélyt jelenti, hogy mindenki igényt tarthasson a társadalom elfogulatlan érdeklődésére és megbecsülésére azon tudás iránt, amely megélt életének és a különféle forrásokból szerzett tudásának konfrontálódásából kialakult benne. E megbecsülés alapja pedig csak az a felismerés lehet, hogy a maga sajátos tudásával valamilyen módon mindenki hozzájárul ahhoz, hogy jobban megértsék egymást az emberek, hogy jobban megbecsüljék egymás munkáját, elfogadják mások ízlését és gondolatait, még ha nem is egyezik az övékével. Hogy bármilyen munkában értékelni tudják a pontosságot, az igényességet, a befeljesztettséget.

Mi következik mindebből a pedagógiai professzió, az óvodai gyakorlat és az óvóképzés számára?

Mindenekelőtt annak elfogadása, hogy a pedagógusi tevékenység *diálógus*: a megismertetés és a megismerés szerves egysége. Így tehát alapvetően *attitűd* kérdése, melyben a *partnerség* elvének elfogadása a legfontosabb elem. Igaz, a partnerség vállalásakor önbizalom és bátorság szükséges, mindenekelőtt ahhoz, hogy az óvodapedagógus vállalja önmagát.

Szemléletváltásra van szükség; melynek alapelveit a következőkben fogalmazhatjuk meg:

- a tanulás nem iskolára, hanem a világ szabad felfedezésére való felkészülés;
- a gyerekek akkor is tanulnak, ha közben jól érzik magukat;
- a dolgok sokkal érdekesebbek lehetnek, ha megfordítjuk, szétszedjük, megszagoljuk és elképzeljük őket kívülről, belülről, a megszokottól eltérő idő és téri dimenziókban;
- a világ nem ér véget az óvoda kapujánál, sőt a tudásunkon kívül is létezik világ.

Több kutatási eredmény is bizonyítja, hogy eredményesebb a tanulás, ha lehetőség nyílik az együttműködésre. Ugyanakkor, ha megvizsgáljuk a pedagógus-továbbképzés tartalmát,² alig találhatóak olyan modulok, amelyek a tanulás *önfejlesztő* jellegével foglalkoznának, melyek felkészítenének az *önszabályozási stratégiák* fejlesztésének segítésére. Csak az a pedagógus képes a tanulás segítésére, aki maga is aktív, alkotó, életközeli szituációban tanulja a nevelést (oktatást) úgy, hogy képes a folyamatos önszabályozásra, a reflektív magatartásra. Ez pedig nem más, mint a pedagógusi munkában is ható *személyes jellegű gyakorlati tudás* kialakítása.

Látható tehát, hogy – a gyakorlat-közelség, a tapasztalati tanulás fontossága, illetve a tapasztalatokra reflektálás, mint a tudás forrás – a szakmai professziók hangsúlyozott elemeit jelentik, melyek előrevetítik az óvodai nevelésben kiemelten fontos *humanisztikus nevelés* legfontosabb alapelveit:

- az óvodapedagógus, mindig *az egész személyiséget* szólítja meg, annak intellektuális, fizikai, érzelmi és spirituális dimenziójával egyetemben;
- a tanítás-tanulás *kétirányú folyamat*, nemcsak a gyermek tanul az óvodapedagógustól, ez fordítva is igaz, és a pedagógusnak erre nyitottnak kell lennie;
- a tanítás-tanulás *értékteremtő és értékvezérelt folyamat*, ezt az óvodapedagógusnak tudatosítani kell magában, és tudnia kell, hogy ő, mint modell, milyen értéket képvisel;

² Vö.: Polinszki Mária: Akkreditált pedagógus-továbbképzési program a felsőoktatásban. = Pedagógusképzés 2003. 3-4.

– a tanítás-tanulás folyamán nemcsak információátadás zajlik, hanem kifinomult ötvözet alakul ki a tudatosságnak, a hozzáállásnak, a készségeknek és a tárgyi tudásnak, s a kapcsolatépítésnek.

Érezhető ebből az igény, hogy professzionalizációt segítő továbbképzéseknek legfontosabb jellemzői kell legyenek: a reflexiós készség fejlesztése, a gyakorlatközpontúság, a közösségi jelleg.

A továbbképzés célja a professzionalizáció és a személyiség változása, hiszen a személyes törekvések szükségesek az önmegváltoztatáshoz. Fontos részem a *nyitottság*, a *szabadság*, az *optimizmus*, a *dialóguskészség*, a *világos kommunikáció*, a *konfliktusok megoldásában való jártasság*, a *kompromisszumkészség*, a *céltudatosság* és az *orientációs képesség*.

Mindez elő kell hogy idézzen egy pedagógusi *szerepváltozást*, melyhez a reflektív magatartás szükséges, ami a gyermekek emocionális, szociális szituatív elfogadását, a szülőkkel való kommunikáció készségét, a folyamatos továbbképzésre való nyitottságot, a saját pedagógiai tevékenység állandó elemzését-értékelését, a gyermekek komplex és változatos szituációban (tevékenység, munkatempó, motiváció, taníthatóság, frusztráció, tolerancia terén) történő megfigyelését foglalja magában. S ez olyan *komplex pedagógiai tevékenységet* igényel, mely a diagnózist, a prognózist és a pedagógiai terápiát is tömöríti.

Mindezeket átgondolva, szomorúan konstatálható, hogy a mai pedagógusképzés feltételei, lehetőségei és a mai közoktatási gyakorlat mennyire nem kedvez a fentebb említett attitűd és professziók kialakulásának. Anélkül, hogy a problémába mélyebben belemennénk, fogadjuk el, hogy a pedagógusi (óvodapedagógusi) munka erősen „személyiségfogyasztó” foglalkozás. A humán segítő szakmák furcsa ellentmondása, hogy ezeket egyrészt fokozott interakció-sűrűség, másrészt magán és személyes felelősségterhelés jellemzi.³ Az óvodában szolgálni kell másokat, így nincs idő, erő, sem pedig bejáratott képesség arra, hogy az óvodapedagógus magával törődjön, magára figyeljen.

Azt is látni kell, hogy az erő, a reménységnövelő segítség megszerzésére ez a hivatáskör a szakmai szocializációban nincs felkészítve. Csak adni

³ Bagdy Emőke: Relaxációra épülő tanári mentálhigiénés és pszichoszomatikus prevenció. = Új Pedagógiai Szemle. 1996. 2.sz. 39-56.

tud és szolgálja a környezetét. Minél jobb szakember, annál védtelenebb személyiség. Meg kell tehát tanítani az óvodapedagógust, és fel kell bátorítani a szakmai sorstársakkal való ön- és egymást segítő szövetség felkutatására. Ezáltal az önbecsülésük is helyreáll, növekszik a kontroll-érzés, átélik, hogy nem tehetetlen és kiszolgáltatott elszenvető a stresszek következményeinek.

Olyan módszerekkel kell megismertetni az óvodapedagógusokat (is), melyek célja az *attitűdformálás*. Annak a szemléletnek megismertetése, mely arra tanít, hogy az embernek pótolhatatlan értéke önmaga, a saját szervezete, személyisége, énje. Ez az ÉN mindenhez szükséges, a munkához, az alkotáshoz, a társas kapcsolatokhoz, és minden más emberi megnyilvánuláshoz. Az emberi szervezet és személyiség végtelenül bonyolult, minden létezőnél érzékenyebb, finomabb. Tudni kell bánni vele, és szüntelenül gondozni kell, hogy az egyén alkalmas legyen arra az életre, amelyet élnie kell, és boldog, sikeres legyen magánéletében és hivatásában.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM:

Az OM középtávú közoktatás-fejlesztési stratégiája. OM, 2003.

Loránd Ferenc: A közoktatás távlati igénye a pedagógusképzéssel szemben. = Pedagógusképzés 2003/1-2.

Zrinszky László: A hazai egyetemi tanárképzés pedagógiai tartalmai. = Pedagógusképzés. 2003. 3-4.

Édes
Egy Királyfíml
Minő fájdalmas
szívennek, hogy
áhitott tisztázó
találkozásunkon
személyem nem lehet
jelen. A kiszámíthatat-
lan sors álmot küldött rám
éjszaka, melyben a termé-
szettündér rendelkezett. Így
míg engem féktelenül gyötör
majdan a hiányod, tenéked
próbatételt kell tenned, hogy
szenvedő várakozásainknak
búcsút inthessünk mielőbb.
Ím hát egy kód; a bensőmhöz
vezető kulcs. Ha igaz szívből
pályázol szerelmemre, meg-
fejtened néked ezt szüksé-
geltetik. De vigyázat, mert
Diótörő is nyomába eredt
e rejtélynek; s ki előbb lel
kódom nyitjára, azé lesz
a mélységeből fel-
szármaló boldogság!
Rajta hát Ifjú! Utadat
kísérje szerencse!
A Te Tatjánád

Balogh István: Pinkód

R. TOMA KORNÉLIA

A gyerekek a szívükkel olvasnak ***Oktatóprogramok az olvasástanítás szolgálatában***

A jelenlegi negyedik kommunikációs technológiai korszakban felgyorsuló digitalizálás az iskolai oktatásban-nevelésben is jelentkezett. Ma már nemcsak a felnőttek használhatják a számítógépet ismeretszerzésre, szórakozásra, hanem az első osztályosokat is odaültethetjük a gép elé, hogy irányításunkkal megismerkedjenek olyan oktatóprogramokkal, amelyek segítik őket abban, hogy megtanuljanak olvasni, majd abban, hogy olvasási készségüket és képességüket fejlesszék. Lehet, hogy néhányan e bevezető gondolatok elolvasása után máris gyanakvóak lettek: már az olvasás megtanulásához, gyakorlásához is gépre van szükség? Szükség nincs, lehetőség viszont van! De hisz régen elég volt a Biblia szövege és a tanító, ma pedig mennyi mindent bevetünk, hogy gyermekeinket megtanítsuk az írás-olvasás misztikus tudományára!

Bevallom, amikor az egyik kolléganőm felkért, hogy tartsak a negyedéves tanító szakos hallgatóknak félórás előadást az anyanyelvi oktatóprogramokról, tartottam attól, hogy az elvárásaim és a valóság között túl nagy lesz az eltérés. Eleve el sem tudtam képzelni, milyen lehet egy oktatóprogram, mert korábban még nem használtam ilyet. Aztán a megtapasztalás meggyőzött engem is. Ezért úgy határoztam, hogy az olvasástanítást meghatározó egy-egy szempont alapján megvizsgálom és megfogalmazom azokat a gondolatokat, amelyek esetleg segíthetik az olvasót a tájékozódásban. Ajánlom írásomat egyrészt azoknak, akik nem ismerik a *Manó* olvasás oktatóprogram-családot, hogy motiváljam őket a program megismerésére, másrészt azoknak, akik ismerik, hogy megerősítsék és/ vagy ütköztessék a saját véleményüket az enyémmel.

Felgyorsult a világ. Az emberi agyban felhalmozódó tudás, amely újabb felfedezésekre, a még ismeretlen megismerésére sarkall, a XX-XXI. század-

ban igen rövid idő alatt lezajló változásokat indukál. A jelenlegit megelőző kommunikációs-technológiai korszakok sokkal nagyobb időintervallumot fogtak át.

A tömeg- és a telekommunikáció, valamint az ezek összekapcsolódásából megszülető új média legfőbb összetevője és tünete a nyelvi-kommunikációs változás.¹ A szakemberek szerint a kultúraváltás jegyei megfigyelhetők. Ennek legfőbb jellemzője, hogy mind a felnőttek, mind a gyermekek egyre kevesebben olvasnak klasszikus értelemben. Véleményem szerint az Interneten való böngészés, információkeresés másfajta olvasói élményt nyújt, mint a kézbevetett könyv olvasása, ugyanis az utóbbi esetben pl. több érzékszervünk aktivizálódik a tevékenység közben. Nem dicsőítem az egyiket, s nem kárhozatom a másikat, csupán a helyes arány megtartását tartom fontosnak egy olyan korban, amikor van, aki egy vízparton olvasó lányról azt gondolja, hogy azért tart könyvet a kezében a nyári szünetben, mert megbukott és tanulnia kell.

Vajon sikerül-e a gyermekeket a helyes útra vezetni, hogy megfelelő mértékben tévézzenek, olvassanak, kerékpározzanak stb.?² Sikerül-e megállítani a nem olvasás kóros terjedését a pedagógusoknak, a Harry Potter-sorozatnak (a magyar ifjúsági és gyermekregények vajon miért nem kelenődnek ennyire?), a fellendülő könyvpiacnak (az egekbe szökő könyvárak kinek az érdekeit szolgálják?), a Magyar Olvasástársaság, a helyi és az iskolai könyvtárak rendezvényeinek stb.? Jóllehet egyre többen kongatják a vészharangot, sajnos még többen vannak, akik e jelenség mozgatórugói. A gyermek olvasóvá nevelésében az egyik legerősebb motiváció a szülő példás olvasói magatartása. Panaszkodunk a gyerekekre, hogy nem olvasnak, s közben eszünkbe sem jut, hogy nincs követendő példájuk. Ezzel magam is csak akkor szembesültem, amikor már szülőként felvételiző hallgatójelölteket olvastattam, s megdöbbenve hallgattam néhányuk akadozó, értelmetlen olvasását, s láttam eltorzuló arcukat a kintól, hogy egyáltalán nem értik, amit nehezen, olykor szótagonként, szavanként elolvastak. Hogy fognak ők példát mutatni elsősorban a saját gyermekeiknek? Kérdés, hogy ezeknek a felnőtteknek kisdíakként is fejletlen volt az olvasási készsége és képessége, vagy

¹ Balázs 2002. 37, 39.

² Kernya 1995. 20.

visszafejlődött, mert nem váltak olvasó emberré. A szülők mellett a pedagógus is (a szülővel és a gyermekkel együttműködve) nagyon sokat tehet az olvasás megszerettetéséért. Olvasni viszont csak az az ember szeret, aki tud is, és aki érti is, hogy mit olvas. Ehhez pedig az olvasó részéről sok-sok gyakorlásra van szükség. A 6-9 éves gyermekek az olvasás gyakorlásához használhatják a *Manó* olvasás oktatóprogram-családot mint kiegészítő eszközt. Hangsúlyozom: csak kiegészítésként, mert e programok nem helyettesíthetik a jó tanítót.

Ha az érdeklődő gyermekeknek való anyanyelvi oktatóprogramokat keres, tapasztalni fogja, hogy bőséges a választék. A teljesség igénye nélkül sorolok föl közülük néhányat, íme: ABC-professzor, Anyanyelvi gyakorló szoftver 3-4. és 5-6. osztályosok számára, Betűvarázs, Cicero beszédterápiás program, Dinamikus olvasási program, Dyslex programcsalád, Helyesírás-gyakorló szoftver 1-4. osztályosoknak és haladóknak stb. Nemcsak a pedagógus, hanem a szülő is könnyen eligazodhat a programok célját illetően, hiszen már a címük is rendkívül kifejező.

Az anyanyelvi oktatóprogramok sorába illik a sorozatjellegű *Manó* olvasás oktatóprogram-család is, amely a *Manó ÁBÉCÉ*-ből (a továbbiakban: ábécé), a *Manó olvasás 1.*-ből (a továbbiakban: olvasás 1.) és a *Manó olvasás 2.*-ből (a továbbiakban: olvasás 2.) áll. Az ábécét és az olvasás 1.-t a szerzők az első osztályosoknak és az olvasási nehézségekkel küzdő gyerekeknek ajánlják otthoni és iskolai párhuzamos használatra, gyakorlásra; az olvasás 2.-at pedig a másodikosoknak és a harmadikosoknak. Magam a pedagógusjelölteknek mint kiegészítő eszközt mutattam be a programokat, utalva ezzel arra, hogy a tanítás-tanulás folyamatában a tanító-diák kapcsolata az elsődleges, és a diák géppel való kapcsolata csak színesítheti, változatosabbá teheti ezt a folyamatot, de nem válhat kizárólagossá.

A programok ismeretanyaga fedi a Nemzeti alap- és a kerettantervben kijelölt tananyagot, így az olvasás és az írás jelrendszerének megtanítását, az olvasási készség és képesség fejlesztését. A gyerekek társadalmi ismeretei is bővíülhetnek az egyes feladatmegoldások során, és miután már tudnak olvasni, az irodalomolvasás sem marad el. A programok ismeretanyaga egymásra épül, de mindegyik használható önmagában is anélkül, hogy ismernék a programcsalád többi tagját. A fokozatosság elve többféleképpen is érvényesül, akár azonos feladattípuson belül (a példák egyre nehezebbek),

akár a feladattípusokat egymáshoz viszonyítva (egymáshoz képest egyre összetettebbek, így egyre több készség kialakulását, fejlettségét kívánják meg).

Az ábécét és az olvasás 1.-t a szerzők párhuzamos használatra ajánlják: ha az ábécében megismerkedett a gyermek egy hanggal és annak betűjével, áttérhet az olvasás 1.-re, s megoldhatja az adott hanghoz, betűhöz kapcsolódó hang- és betűfelismertető és az összeolvasást gyakoroltató feladatokat. Ez a lépéssor megfelel az eddig leghatékonyabb, s a magyar nyelv sajátosságaihoz leginkább illő olvasás- és írástanítási módszer, a hangoztató-elemző-összetevő-szótagoltató olvasás- és írástanítási módszer lépéseinek, melyek a következők:

- a hang kiemelése a szóból (analízis),
- a hang tiszta ejtésen alapuló hangoztatása,
- a hang leírt képeznek, betűjelének megismerése (a hang-betű kapcsolat gyors felismerése az olvasás technikájának egyik tényezője),
- gyakorlatok a hang és a betű felismerésére, összeolvasás, betűkapcsolás (szintézis).

Fontos, hogy a szerzők odafigyeltek a hangok és betűk sorrendjének kialakításakor a „Ranschburg-féle homogén gátlás”³ kiküszöbölésére, így a sorrend az alábbiak szerint alakult: a, i, o, m, t, u, e, s, l, v, p, k, (í, á, ó), c, f, r, (ö, ő), d, h, j, z, g, (ü, ú), n, é, b, sz, gy, cs, ny, zs, (ty, ly), x (ritka betűk még: dz, dzs). Azáltal, hogy a könnyen összetéveszthető hangokat és betűalakokat távol helyezték egymástól, a vizuális és fonetikai tévesztési zavarokat elkerülhetővé tették. A módszer lényegéhez még az is hozzátartozik, hogy egyforma gondot fordít a hang, a szótag és az értelmes szó tanítására; továbbá a tapasztalatok alapján nehéznek bizonyuló lépéseket (a hang és a betű gyors és pontos azonosítása, összeolvasás) hangsúlyozottan gyakoroltatja.

Az analízis-szintézis műveletét folyamatosan végzi a gyermek a megadott példa alapján. Az ábécében például a hangszámláló feladatban ki kell mondani a képek nevét, majd annyi betűt kell a kép alá tenni, ahányszor hallotta a gyermek a tanult hangot a szóban. Az olvasás 1.-ben a mondatot szavakra kell bontani, majd a szavakat szótagokra, aztán a szótagokból értelmes szavakat alkothat a gyermek. Az olvasás 2.-ban a szövegértést ellenőrző feladatokban a szövegből kell kiemelnie a megfelelő mondatot vagy a mondatból a megfelelő szót.

³ Kernya 1995. 71.

A kép-, a hang- és a szóanyag együttes megjelenése egy-egy feladatban többirányú asszociációs kapcsolatot hoz létre. Ezáltal kitűnően fejleszthetők a gyermekek általános (logika, figyelem, tempó, ritmus, emlékezet, érzelem, képzelet stb.) és speciális részkészségei (jelfunkció ismerete, kommunikációs magatartás, relációs szókinccs stb.), s ezzel párhuzamosan a szóbeli és az írásbeli nyelvhasználati készségei és képességei. Mindeközben a gyermekek nyelvtani ismereteket (pl. a nyelvi jelek kapcsolódásainak szabályairól a mondatalkotás, mondatfűzés során) is szereznek, miáltal ösztönös nyelvhasználatuk tudatossá válik.

A felhasználó és a program szereplői (Roberta, Zizi, Professor) között folyamatos a kommunikáció. A *Manó ÁBÉCÉ*-ben Albert professzor egy robotot szerel, aki Zizi segítségével megtanulja helyesen kiejteni a hangokat, felismerni a betűket. A szerzők ezzel motiválják a gyerekeket: Segíts nekünk robotot szerelni!

A szereplők beszéde élethű, kellemes, jól tagolt. A magyarázatok és az utasítások könnyen érthetőek. A program rendkívül segítőkész. Segít például, ha a gyermek még nem tud olvasni, ugyanis lehetőség van az utasítás tetszőleges számú ismétlésére, figyelmezteti a gyermeket, ha rossz megoldást választana. Folyamatos a gyermek munkájának ellenőrzése és értékelése a tudatos munkavégzés kialakítása érdekében. Nagyon jó, hogy van a gyermek számára a munkájával kapcsolatosan verbális (pl. Ügyes vagy!, Ez igen!) és vizuális visszajelzés (a zöld alma pirossá válik). A feladatok változatosak, játékosak, a példaanyag számtalan változatban áll a gyermekek rendelkezésére, így nem unják meg. Állandó motiváció lehet a jutalmazás (mini mesék, rövid animáció egy-egy betű főszereplésével, 200 mondóka, plusz feladat, ha az előző feladatokat megoldotta a gyermek).

A programok képanyaga egyszerű, kedves, szemléletes, gondolkodásra szoktat. A kerettörténet a „vissza a természethez” filozófia jegyében született. Például az olvasás 1.-ben a nyitó oldalon egy almafa egy-egy éretlen gyümölcse (varázsalma) egy-egy hangot és betűt rejt. Ahogy az éretlen gyümölcs az idő folyamán – a 4-12 feladat helyes megoldása során – megéri, úgy azonosítja a gyermek mind gyorsabban a hangot és annak betűjelét; s olvassa össze egyre tempósabban a betűket. Az olvasás 2.-ban a réten bimbózó virágok mindegyike egy-egy szöveget rejt. Ahogy a virágbimbó kinyílik, úgy válik az értő olvasás során az ismeretlen szöveg ismert, megértett szöveggé. Jelképes ez a kivitelezés.

Az ábécé az olvasás előkészítésével foglalkozik. Bevezeti a gyermekeket a jelek, irányok, formák ismeretébe. Megismerteti a kis- és a nagybetűket; az összetéveszhető betűpárokat differenciálja. Fonetikai gyakorlatokat is végeztet a helyes hangképzés elsajátítása céljából. Roberta jellegzetes szájartásának megfigyelése egy-egy hang kiejtésekor tartóssá teszi az artikulációs mozgásokról megőrzött emlékképet. Szókincsbővítő gyakorlatokkal fejleszti a gyermeki beszédtevékenységet.

A feladattípusok közül hat a hangtanításra összepontosít (Hang, Hangkereső, Hangszámláló, Mi a sorrend?, Méhek a kaptárban, Pókhálóban), tizenkettő pedig a betűtanításra (Betű, Betűvadászat, Betűsoroló, Betűkirakó, Almaszedés, Betűeső, Betűk és irányok, Szólószemek, Betűméhecskék, Hangyaboly, Dominó, Keresd a párját!). Ezek:

Bevezető: beszédes jelek, jelképletek, írásjelek, betűvadászat, várépítés, bal és jobb, rendrakás, a bélyeggyűjtemény, az első hang, zümmögő hangok. – Hang: Kártyák (=tárgykép) jelennek meg egymás után. Mondd ki a rajtuk lévő képek nevét! Kattints Robertára, ő is kimondja. – Variációk: Ejtsd ki a szavak 1. hangját! Kattints Robertára, ő is kimondja. – Válaszd ki azokat a képeket, amelyeknek az 1. hangja a tanult hang!

Hangkereső: Keressük meg a képek nevében a tanult hangot! Zizi példát mutat. Hol hallható a tanult hang? A szó elején, közepén, végén, esetleg nem található benne? Variáció: Nevezd meg a képeket! Melyikben hallod a tanult hangot? Tedd a betűt a kártyára!

Hangszámláló: Mondd ki a képek nevét! Hányszor hallod a tanult hangot a szóban? Tégy annyi betűt a kép alá!

Mi a sorrend? Roberta még nem tud minden hangot kiejteni. Csak a magánhangzó(ka)t mondja. Mit gondolsz, melyik (hangsorhoz kapcsolódó) képre gondol?

Méhek a kaptárban: Tedd az ujjadat a torkodra! Ejtsd ki a legyeken található betűknek megfelelő hangokat! Melyik hang kiejtésénél rezeg a torkod? A pók csak azokat a legyeket kapja el, amelyek zümmögnek. Szedd ki a hálóból azokat a legyeket, amelyek nem zümmögnek!

Betű: A kis és a nagy nyomtatott betű alakját láthatod. Ezeket az alakokat találod meg a könyvekben is. Építs a megadott betűelemekből kis nyomtatott, majd nagy nyomtatott betűt! Segít a halványan megadott alak.

Betűvadászat: Fordítsd fel azokat a kártyákat, amelyeken nem a hangoknak megfelelő tanult betűk vannak!

Betűsoroló: Olvasd el a betűsort! Kattints Robertára, hallgasd meg, jól mondtad-e!

Betűkirakó: Rakd ki diktálás után a következő betűket!

Almaszedés: Szedd le a fáról azokat az almákat, amelyek a tanult betűt tartalmazák!

Betűeső: Ha a vödörkre kattintasz, meghallgathatod, milyen betűk illenek beléjük. Tedd a betűt tartalmazó hulló esőcseppet abba a vödörbe, amelykbe illik!

Betűk és irányok: Kártyákon betűk jelennek meg. Alattuk dobozok láthatók különböző irányban elhelyezve. Tedd a kiejtett hangnak megfelelő betűt tartalmazó kártyát a megnevezett irányban elhelyezett dobozba!

Szólószemek: Szedd le azokat a szólószemeket a fűrtről, amelyeken nem a tanult betű van!

Betűméhecskék: Ha a kaptárra kattintasz, meghallgathatod, milyen méhecskék (hangok és nekik megfelelő betűk) laknak ott. Mindegyik méhecske egy-egy betűt szállít. Tedd a méhecskéket a megfelelő kaptárba!

Hangyaboly: A hangyabolyban a tanult betűt cipelő hangyák laknak. Tedd a bolyba az ott lakó hangyákat!

Dominó: Folytasd a dominósort! A kis és a nagy nyomtatott betűk azonosítása a feladat.

Keresd a párját! Fordítsd fel a kártyalapokat! (Két-két kártyalap felfordítása után a diák csak az emlékezetére hagyatkozhat, mert visszafordulnak a lapok.) Keresd meg az összetartozó kis és nagy betűpárt!

A Manó olvasás 1. mechanikus és produktív gyakorlatokból (19-ből) áll a hang és a betű felismerésére, azonosítására, az összeolvasásra, illetve a rész-készségek fejlesztésére. Az egyes feladattípusok lényege a következő:

Esemyők, Hernyóolvasó: Melyik szót olvasom? Kattints rá! Ellenőrzés: hangadással és képszerűen, mivel az esemyő összecsucodik, a hernyó pedig lepkevé alakul jó megoldás esetén. A hang és a betű azonosítását és az összeolvasást lehet vele gyakoroltatni.

Lottó: Szavakat mondok, ha megtalárod az írott formáját, x-eld be! A hangalak és a leírt alak közötti kapcsolat megteremtését gyakoroltatja.

Szókereső: Kettévágtuk az almákat. A cikkeken egy-egy szótag olvasható. Mely cikkek illenek egymáshoz? Keresd meg az összetartozó párokat, s ragaszd össze (ehhez a finommozgására van szükség)! A megfejtés egy értelmes szó.

Szókereső gép: A játékgép pultján három gomb található. Ha megnyomod a gombot, kapsz egy újabb betűt a meglévők mellé. Ha értelmes szót olvasol, húzd meg a gép karját. Így ellenőrizheted, hogy jó-e a megoldásod.

Mondatösszerakó: Az újságot széttepte a kutya. Tedd az újságcsíkokat megfelelő sorrendbe, s egy értelmes mondatot kapsz. A mondatokat alkotó szavak sorrendjének megfigyeltetését gyakoroltatja.

Ki mondja? Más-más foglalkozású emberek képeit (a ruhájuk meghatározó) látod. Kihez illenek a leírt mondatok?

Igaz és hamis mondatok: Válogasd szét a mondatokat valóságtartalmuk szerint! Mely mondatok igazak, és melyek tréfások? Tedd az igaz mondatokat a varázsló ládájába, a tréfákat pedig a bohócéba!

Százlábú: A százlábú hasára szótagok vagy szavak vannak írva kis és nagy nyomtatott betűkkel. A szavakat vagy a szótagokat a százlábú körül elhelyezett képekhez kell húzni. A kép-szó, valamint a kép-szótag azonosítását lehet vele gyakoroltatni. Az utóbbi a pozicionálást is gyakoroltatja.

Kártyakirakó, Kirakó: a) Rakd ki a betűkből diktálás után a szavakat! A hang és a betű azonosítását és a pozicionálást gyakoroltatja. b) Van egy csomag kártyám. Szavak azonosítása: Ha megtalálsz a pakliban is ugyanazt, ami ki van rakva, kattints rá!

Szóösszerakó: a) A sálakon szavak vannak, de a sál szétszakadt, s a darabjain csak szótagok olvashatók. Rakd össze a darabokat diktálás után! Gyakoroltatja a szótagolást, a szótagok sorrendjét a szavakban, a szótagokból való „szóalkotást” és az összeolvasást. b) A tortákon szavak vannak, de a tortákat felszeleteltük, s így a szó szótagokra bomlott. Rakd össze azokat a szótagokat, amelyek a diktált szót alkotják!

Hiányzó betűk: Minden pólóra egy szó van írva, de mindegyikből hiányzik egy betű. Melyik betű hiányzik? Tedd a hiányzó betűt a sárlól a megfelelő helyre! Gyakoroltatja a szó alakja és jelentése közötti összefüggés felismerését. Ha hiányzik egy betű, értelmetlenné válhat a szó.

Mondatvonat: A vonat kocsijai egy-egy szót tartalmaznak. Olvasd el a szavak alkotta mondatot! Kattints arra a szóra, amely a kérdésre felel! A mondatrészek tudatos felismerését készíti elő. Rámutat, hogyan lehet a mondatot alkotó szavakra rákérdezni. A kérdőszó és a rá felelő szó közötti kapcsolat begyakoroltatása a cél. Szilárd nyelvtani ismereteket szerezhet a gyermek.

Foltolvasó: Melyik szót olvasom? Kattints rá! A hangalak és az írott alak közötti kapcsolat felismerésének gyakoroltatása a cél.

Ládák és cédulák: Szavak hullanak alá. Melyik ládába illenek? Kattints a ládákra, s egy pillanatra megtekintheted, hogy melyik mit rejt! Rakd a szavakat a megfelelő ládába! Fejleszti az emlékezetet, a szó és fölérendelt fogalma közötti viszony felismerését gyakoroltatja.

Melyikhez tartozik? Olvasd el a mondatokat! Válaszd ki a kérdésekre felelő képet, s kattints rá! Fejleszti a logikát, a szókincset.

Elázott újság: Néhány szó olvashatatlaná vált az elázott újságon. Válaszd ki a mellékelt szólistából, hogy melyik szó illik a mondatba!

Memóriajáték Fordítsd fel a kártyalapokat! Melyik hangalak, melyik írott alaknak felel meg?

Míg a Manó olvasás 1. inkább mondatközpontúnak (szótag < szó < mondat < szöveg), addig a Manó olvasás 2. szöveggközpontúnak (szöveg > mondat > szó) tekinthető. Az utóbbi CD-n húsz szöveg található; címük: Cívakodó futárlovak; A szivárvány, A bajban mindig van segítség; Senki sem tökéletes; Tündérkerti kirándulás; Csigá ház nélkül; Ki ette meg a mogorót?; Túra néni tortúrával; Szedres piskótatorta; Húha hóóó; Nyúlcsapás; Tölgyike gyöngyös pártája; Papsapka vagy kucsma; Tojásmódszer; Hízókúra ez nap alatt; Papírcsónak; Ágyú ruhacsipeszből; Süni Simi; Hópihe, ha nem esik; Manó földi kis színház. Az olvasás 2. feladattípusai:

Keress meg a kérdésre a választ a szövegben!

Tedd sorrendbe a mesekönyv képeit!

Igazat vagy hamisat mond a tündér?

Rakd a mondatokat sorrendbe!

Közmondások és szólások párosítása a magyarázattal

Válaszd ki a meséhez a legtalálhatóbb címet!

Pótolj néhány hiányos mondatot a megadott szavak közül a megfelelővel!

Képrejtvény

Cseréld ki a nem illő szavakat!

Párosítsd az összetartozó párbeszédrészeket!

E feladatokat a szövegek elolvasása után a szövegértés fejlesztése, a megértés ellenőrzése érdekében végeztethetjük. Ebben a programban kifejezetten hangsúlyos a szókincsbővítés és -fejlesztés. Az interaktív szinonimaszótár és a közmondásgyűjtemény használatával a gyermekek gyakorolhatják a szótárhasználatot (alfabetikus sorrend követése). A gyermek néhány feladattípusba tartozó gyakorlat elvégzése után már magától tudja, hogy melyik feladattípusba milyen tevékenység társítható (a feladattudat fejlesztése). A változatosságot az teremti meg, hogy a példaanyag végtelen számú variációban áll a gyermekek rendelkezésére, akik véletlenszerű mutációval kapják meg a gyakorlásra szánt anyagot. Ennek köszönhetően mindig az újdonság varázsával hat a feladat, hiszen mindig újabb példa alkalmával kell az ismeretanyag és a tényanyag közötti kapcsolatot megteremteni (gyakorlás). Jónak tartom, hogy a megoldások között kakukktojás is van, mert ez fokozottabb figyelemre, ésszerű gondolkodásra szoktat és kizökkenti a gyermeket a mechanikus feladatmegoldásból.

A sorozat rendkívül praktikus. E tulajdonsága több példával is alátámasztható: könnyen telepíthető; az anyag kinyomtatható; a gyermek ott hagyja abba a feladatsor megoldását, ahol akarja (egyéni szabott), a program ezt újraindítás esetén is felismeri, így a megszerzett pontok nem vesznek kárba; a felnőttek számára útmutató tartalmazza a feladatok célját, a megoldási lehetőségeket, a megoldás menetére vonatkozó javaslatokat.

A Manó CD-sorozat elnyerte az Oktatási Minisztérium által kiírt „Az év CD-ROM-alkotása” pályázaton a zsűri elismerő oklevelét. A pedagógusjelölteknek készített „Az anyanyelvi nevelés módszerei” című könyv egyik szerzője, az olvasástanítás jeles módszertanos szakembereként számon tartott *Adamikné Jászó Anna* pedig elismeréssel írt a számítógépes olvasástanítási programokról.

●
FELHASZNÁLT IRODALOM:

Balázs Géza: Nyelvünkben a világ. Bp., 2002.

Kernya Róza (szerk.): Az anyanyelvi nevelés módszerei. Általános iskola 1-4. osztály. Kaposvár, 1995.

GYÖNYÖSI ERIKA

Hogyan tegyük érdekessé a matematikatanulást?

„A matematikát, ha helyesen fogjuk fel, nemcsak igazság, hanem egyszerűs mind magasrendű szépség is jellemzi: hideg és szigorú, a szobrászathoz hasonló szépség, amely nem fordul gyöngébb természetünk egyetlen részéhez sem, s amely nélkülözi a festészet és a zene elkápráztató kellékeit, viszont fenségesen tiszta, és oly szigorú tökélyre képes, amilyent csak a legnagyobb művészet tud felmutatni.”

(Bertrand Russel¹)

A matematikatanárok közös érdeke, hogy tárgyakat megszerettség a tanulókkal, és érdekessé tegyék ennek a nehéznek tartott stúdiumnak a tanulását. A szórakoztató, humoros történetekbe foglalt problémák megoldása, az érdekes és játékos feladatok elűzhetik a matematika elvont fogalmainak tanulásából adódó fáradtságot és lankadást. A jelen cikkben néhány egyszerű, de gyakran előforduló gyakorló feladat érdekesebbé tételére szeretnénk mutatni néhány példát, amelyek hasznosak lehetnek bárkinek, aki általános iskoláskorú gyermekek matematikatanításával szeretne foglalkozni.

Rövid történeti visszatekintés

A babiloni és egyiptomi matematika a számok tudománya volt, „szakácskönyv-szerű”, számolási receptekre szakosodott tudomány. Az ez után következő görög korszak legjelentősebb újdonsága az, hogy mindaddig a mérés, a számolás és elszámolás különféle technikáinak gyűjteményeként számon tartott matematika valódi tudománnyá, méghozzá vonzó és izgal-

¹ Miszticizmus és logika, 1918.

mas tudománnyá vált. A görögök már nem csupán a hasznosságot tisztelték: felismerték matematikai eredményeik esztétikai értékét, mi több, a legsebbebb tételeknek misztikus vallási jelentőséget tulajdonítottak. Thalestől ered a meggyőződés, mely szerint a pontosan kimondott állításokat formális-logikai bizonyításoknak kell alátámasztani.

A matematikatudományban egészen a tizenhetedik század közepéig nem történt jelentősebb előrelépés, amikor is Newton és Leibniz – egymástól függetlenül – kidolgozták az analízis, a mozgás és a változás matematikai tudományának alapjait. A matematika, amely addig szinte kizárólag statikusnak tekinthető kérdésekkel – számolás, mérés, alakzatok leírása – foglalkozott, ezt követően már olyan jelenségek leírására is alkalmassá vált, mint a bolygómozgás, a szabadesés, a folyadékáramlás, a gázok kitérülése, az elektromosság és a mágnesség hatásai, a repülés, az állatok és a növények szaporodása, a járványok kitérülése vagy a nyereség időbeli ingadozása. Newton és Leibniz után a matematika meghatározása már így szólt: a számok, a geometriai alakzatok, valamint a mozgás, a változás és a tér tudománya.

Az analízis elméletének kidolgozása során a fő inspiráció a fizika területéről érkezett, a korszak nagy matematikusai a korszak nagy fizikusai is voltak. A tizennyolcadik század közepétől azonban, midőn a legnagyobb elmék próbálták felderíteni, mi állhat a differenciál- és integrálszámítás szédületes sikerei mögött, a matematika ismét az érdeklődés középpontjába került. Újjáéledt a görög felfogás, mely a formális bizonyítást helyezte mindennek elébe. A tizenkilencedik század végére a matematika meghatározása ennek megfelelően módosult: a számok, a geometriai alakzatok, a mozgás, a változás és a tér, valamint ezek vizsgálatához alkalmazott matematikai arzenál tudománya.

A huszadik században a matematika robbanásszerű fejlődésen ment keresztül. 1900 körül a matematikai ismereteket mintegy nyolcvan könyvben össze lehetett volna foglalni, napjaink matematikája legalább százezer – ha nem több – kötetet megtöltene. Az eredmények nem csupán a régiek új sarjai; számos, teljesen új tudományág is megjelent.

Tekintetbe véve a matematikatudomány ilyen rohamos fejlődését, kiterjedtségét és bonyolultságát, nem csoda, hogy szükségessé válik olyan hatékony tanítási módszerek kifejlesztése, amelyek segítik ennek a nagy

mennyiségű és absztrakt tudománynak az utókor által történő elsajátítását és megértését.

Mivel segíthetjük a matematika tanulását?

Az érdekesen előadott vagy valamilyen izgalmas történet kereteibe foglalt feladatok legtöbbször felkeltik a tanulói érdeklődést. Nézzünk rá példát, hogyan! Gyakran kezdik úgy az órát az általános iskolában, a számolási műveletek gyakoroltatásakor, hogy „gondoltam egy számra, hozzáadtam 234-et, elvettem 25-öt stb.” Ez a feladat nagyon hasznos, hiszen egyetlen feladattal az összes alapművelet gyakoroltatható, továbbá fejleszti a számolási képességeket.

De hogyan tehetnénk még érdekesebbé az egy idő után mechanikussá váló számolást?

Tűzzünk ki egy érdekes célt a tanulók elé, amelynek az eléréséhez bizonyos műveletek pontos végrehajtását kell elvégezniük. Ekkor általánosabbá, objektívabbá tehetjük a feladatot, ezáltal a gyakorlati alkalmazhatósága kiterjed. Ugyanazon számolási képességek fejlesztéséhez a feladatot következő átfogalmazását javasoljuk: Bárkinek kideríthetjük a születési évszámát és a lakcímét, anélkül, hogy rákérdeznénk, ha megkérjük a következő műveletek végrehajtására: „Gondolj a házszámadra, ahol laksz. Duplázd meg ezt a számot, adj hozzá 5-öt, szorozd meg 50-nel. Add hozzá az éveid számát, utána a 365 napos év napjainak a számát. Vonj ki a kapott értékből 615-öt. A végeredmény utolsó két számjegye a koroddal, az előtte lévő számjegyek a házszámmal egyezzenek meg ha jól végezted el a fenti műveleteket. Ellenőrizd, jól számoltál-e!”

Humoros feladatokkal is tanulásra motiválhatjuk a tanulókat. Például: sok nehézséget okoz az általános iskolásoknak a kilences szorzótábla megtanulása. A következő történet felkeltheti érdeklődésüket annak megtanulására. Pistike le akar vizsgázni az általános iskola 3. osztályos anyagából. A tanár készít neki egy két részből álló feladatsort: megkérdezi a szorzótáblát, meg a négyzet tulajdonságai felől érdeklődik.

– Írja be a megfelelő eredményeket! – mondja a tanár.

$$92 =$$

$$93 =$$

$$94 =$$

$$95 =$$

$9 \cdot 6 =$

$9 \cdot 7 =$

$9 \cdot 8 =$

$9 \cdot 9 =$

Pistike egyiket sem tudja, ezért csak annyit tesz, hogy megszámolja, hányat nem tudott, s az egyenlőség után beírja, hogy: 1, 2, 3, ...

$9 \cdot 2 = 1$

$9 \cdot 3 = 2$

$9 \cdot 4 = 3$

$9 \cdot 5 = 4$

$9 \cdot 6 = 5$

$9 \cdot 7 = 6$

$9 \cdot 8 = 7$

$9 \cdot 9 = 8$

Pistikének ekkor eszébe jut, hogy az iskolában valamit tanult a feladatmegoldás ellenőrzéséről is. Így visszafelé is megszámolja, hogy jól számolta-e meg az előbb. Vagyis:

$9 \cdot 2 = 18$

$9 \cdot 3 = 27$

$9 \cdot 4 = 36$

$9 \cdot 5 = 45$

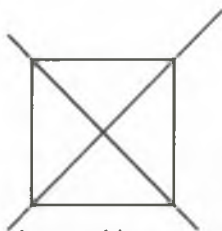
$9 \cdot 6 = 54$

$9 \cdot 7 = 63$

$9 \cdot 8 = 72$

$9 \cdot 9 = 81$

Pistike másik feladata még, hogy egy négyzetet négy egybevágó részre vágjon. Ez sehogyan sem megy neki, ezért dühében keresztbe áthúzza az ábrát:

A kisiskolások számára könnyebben megjegyezhetők azok a magyarázatok, amelyek nem elvontak, közelebb áll az ő világukhoz.

$$-1/2 > -1$$

Ezt a következőképpen magyarázhatjuk el nekik:

„Egy félig buta dolog mindig jobb, mint egy teljesen buta”.

$$7-5 = 2, \quad 7-8 = -1, \quad 7-10 = -3, \dots$$

$$7+1 = 8, \quad 7+3 = 10 \quad 7+5 = 12, \dots$$

„Rossz barátok között te is rosszá válsz.” Illetve: „Jók között te is jobb leszel.”

A játékok és a játékos feladatok szintén növelik a tanulás iránti kedvet.

El lehet játszani a tanulókkal a következő játékokat:

1) Van egy pásztor, aki át szeretne kelni egy folyón. Egy olyan kicsi csónakja van, amiben csak ő és legfeljebb még egy dolog fér el. Feladata, hogy átjuttasson a túlsó partra egy farkast, egy nagy fej káposztát és egy kecskét. A baj csak az, hogy a farkas megenné a kecskét, a kecske meg a káposztát, ha felügyelet nélkül hagyná őket. Egyszerre csak egyiküket viheti át a folyón. Hogyan teheti ezt meg a pásztor, hogy a kecske is és a káposzta is megmaradjon?

A megoldás. Először a kecskét kell átszállítania, amit otthagya a másik parton. Ezután a káposztát viszi a másik partra, majd fogja a kecskét és visszaviszi a kiindulási pontra, ahol fogja a farkast és átviszi. Ezután visszamegy a kecskéért is.

2) Egy másik játékos feladat a következő:

Van egy 7 literes és egy 5 literes edényünk. Hogyan mérhetünk ki ezek segítségével pontosan 4 liter folyadékot?

A megoldás: tegyük tele a 7 literes edényt, ebből öntsünk át az 5 literesbe pont 5 litert. Ekkor marad a 7 literesben 2 liter, amit átöntünk a 4 literesbe, ami így félig lesz. Az előbbi folyamatot megismételve, tele lesz a 4 literes edény.

3) Az alábbi játék már nehezebb, de szintén jó játéknak számít.

Tegyük fel, hogy két játékos játszik. Egyikük mond egy 1-nél nagyobb, 10-nél kisebb egész számot. A másik játékos megszorozza ezt a számot, az előbbi feltételeknek megfelelő számmal. Aztán ezt a procedúrát ismétlik. Az nyer, akinek a szorzata először haladja meg az 1000-et.

A megoldás: a nyerő stratégia az, ha a 4, 5 vagy 6 valamelyikét választjuk elsőként. A tisztelt olvasóra bízunk, hogy megtalálja a megoldás magyarázatát és ellenőrzését.

Összefoglalás

„A Természet nagy könyve csak azok előtt áll nyitva, akik ismerik a nyelvet, amelyen írva van: a matematika nyelvét” (Galilei). A legtöbb, amit tehetünk, hogy segítjük a tanulókat az érdekes feladatokkal és motiváljuk őket a játékos feladatokkal. Hangsúlyozzuk, hogy a matematika tanulása rendkívül fontos, mert a matematika képessé tesz minket arra, hogy lássuk, mit hoz a jövő. Hiszen:

- a valószínűség számítás és a statisztika segítségével a választások eredményei megdöbbentő pontossággal megjósolhatók;
- a matematikai analízis a holnapi időjárás kiszámításában is segítségünkre van;
- a piacelemzők különféle matematikai eszközöket felhasználva próbálják kiszámítani az árfolyammozgásokat;
- a biztosítótársaságok újfent a valószínűség számítás és a statisztika módszereivel becslik meg az eljövendő években bekövetkező balesetek számát, s díjaikat ezekhez a becsült adatokhoz igazítják.

Miközben a matematika egyre inkább áthatja életünket, lassan teljesen eltűnik szem elől, egyfajta láthatatlan univerzumnaként támogatva ügyesbajos dolgainkat. Miként minden természeti jelenség láthatatlan erő hatásának van alávetve, a modern kor embere is egy láthatatlan univerzum polgára: ezt a mindenséget a matematika teremtette, törvényei a matematika múlthatatlan szabályai.

Reméljük, hogy a cikkben bemutatott néhány motiváló feladattal sikerült felkeltenünk az érdeklődést az ismeretlen univerzum felfedezésére.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Devlin, Keith: Matematika a láthatatlan megjelenítése. Bp., 2001.

Róka Sándor: Humor a matematikában. Bp., év megjelölése nélkül [2002].

SZENTIRMAI LÁSZLÓ

***Báb- és drámajáték
az általános iskola 1-6. osztályában
a kompetenciafejlesztés szolgálatában***

A köznapi élet szinte minden területén megtapasztalható az egyirányú képi információözön okozta egyensúlyvesztés. Ellensúlyozása kötelező. Hiányában a személyközi kapcsolatok, az alapokat adó természetes és emberi kommunikációs kompetencia oly mértékben rokkannhat meg, hogy végül a társadalmi folyamatokat is kedvezőtlenül befolyásolhatja. Ismeretes, hogy a jelenlegi, hagyományos arculatú általános iskolázás tanulásszervezési eljárásai, pedagógiai módszerei az egyre világosabban kirajzolódó teljesítménykülönbségek kezelésére, s az ezeken kinövő pedagógiai problémák, megoldására egyre inkább alkalmatlan. Mivel az iskolázás hiányosságai végső soron a valamikori tanulók munkaerőpiaci esélyeit korlátozzák, alább azokat az attitűdöket, készségeket és képességeket igyekszünk feltérképezni, rendszerezni, majd végül tudatosan és módszereesen fejleszteni, amelyek főként a szóbeliség felől ragadhatók meg.

Annak ismeretében, hogy az egyes emberi képességek izolált – önmagában való – fejlesztése gyakorlatilag kivitelezhetetlen, sőt értelmetlen az anyanyelvi felkészültség területén történő fejlesztés terepéül az élet szituációihoz legközelebb állót, az élethelyzetekhez legjobban hasonlító körülményekkel alkotót: a színházat, a bábszínházat jelöltük meg.

A dráma – ez esetben didaktikai, pedagógiai potenciállal bíró komplex objektíváció – módszer és tárgy egyben. Fontos az, hogy a dráma olyan műveltségterületen helyezkedik el, amely részben szövegalapú, de speciális szókinccse a mozdulat is, amely – mint nonverbális kommunikáció – csakis a szöveggel együtt lehet hiteles; kölcsönviszonyuk hasznos volta nyilvánvaló. Mindezek felüli fontossága, hogy a színház az egyedül alkalmas az egész egyidejű – itt és most – láttatására, felmutatására.

A dráma már Comenius óta előkelő helyet foglal el az iskolázásban. Őt megelőzően is, de főként az utána következő pedagógiai szisztémáknál többekévesb fokozódó szerepet kap a(z iskolai) színjáték valamilyen formája. A személyiség harmonikus fejlődésére igen sokat adó Waldorf pedagógia, vagy a nyomába szegődő személyiségközpontú hazai változatok, de a dán szabad iskola, vagy a Montessori pedagógia módszertára is a fontosnak ítélték között tartalmazza a nyílt színi megnyilatkozást, történjen az kisebb létszámú közeg – csoport vagy osztály – vagy akár az egész iskolaközösség előtt. Az igazi művészet gyakorlása és a rutin kizárják egymást. Alapja a beleélés, amely a gyerekek esetében – akiknél a testi és a lelki jelenségek szorosan összetartoznak – a legtöbbet mozgósíthatja, éspedig úgy, hogy a teljes személyiség minden alkalommal másképp, de sokoldalú és mély tapasztalatokhoz juthat.

A dráma, a bábjátás iskolai művelése alkalmat ad, keretet, lehetőséget biztosít a tanultak életszerű alkalmazására, a diákok motiválására, a verbális – és esetenként a nonverbális – kommunikáció területén tapasztalható hiányosságok leküzdésére, a családi gyökerű kulturális hátrány csökkentésére, a frontális oktatás ellensúlyozására, a tanár-diák kapcsolat javítására, a személyi kötődések erősítésére, a homogén csoportok kialakulásának elkerülésére, a személyes készségek aktivizálására, a hagyományos ismeretanyagok újszerű hasznosítására, a cél több úton való elérése lehetőségének bebizonyítására.

Egy olyan társadalmi/gazdasági berendezkedés, amelyet hazánk másfél évtizede választott, igényli az egyes ember alkotásra, innovációra, vállalkozói magatartásra való beállítódását, felkészültségét. Ez elképzelhetetlen reális önismeret, az élethosszig tartó tanulásra felkészülés, illetve az önművelésre való alkalmasság nélkül. Mivel a tanulnivalók egy jelentős része – minthogy nem vizualizálható – csak olvasással sajátítható el, az olvasás készségének, képességének fejlesztése újra a közoktatás legfontosabb feladatai közé kell, hogy emelkedjék. Mivel a beszédre alapuló személyközi kapcsolattartásnak a személyes érdekek érvényesítésében egyre jelentősebb szerep jut, szükséges az adekvát fejlesztés formáinak, eszközeinek kifejlesztése. Vitathatatlan, a tanórán kívüli fejlesztés – sajátos helyzetéből fakadóan – esetenként jobb lehetőséget biztosít a tanultak használhatóságára való rámutatásra. Ezek a keretek jobban tolerálják a gyerekek között megmutatkozó különbségeket, a néha nyers és erőteljes eredetiséget – sőt alkalmanként egyedüli lehetőségként kanalizálják azokat – és a feltörő energiákat a közösség javára fordítják.

A *Báb-dráma* tanórán kívüli fejlesztő program célcsoportja az általános iskolázásban résztvevő tanulók teljes köre. Mindenki részt vehet, eltanácsolásra okot csak az olyan fokú testi/érzékszervi hátrány jelenthetne, ami az iskolázás köznapi terepeiről egyébként is elzárja a tanulót.

A program területén való sikeres tevékenységhez, eredményes tervező és szervező munkához a pedagógustól elvárt kompetenciák megegyeznek a hivatással, a szakmával összefüggésben alapvetően megfogalmazottakkal. Előnyt jelent a művészettel nevelés eredményességébe vetett bizalom, az előadóművészetek szeretete, elemi képzettség, viszonylag szerény gyakorlat és jártasság a színi cselekedetek, szertartások, ünnepségek világában. Ezek hiánya adekvát tanfolyami felkészüléssel, a szakképzettség megszerzésével pótolható. Szükséges a személyes meggyőződés abban, hogy minden emberi képesség – bizonyos idő alatt, valamilyen szinten mindenképpen – fejleszthető.

Mindazonáltal elvárja annak belátását, hogy tehetséget csak tehetség tud fejleszteni; kreativitást, eredetiséget csak originalitás képes indukálni; alkotó fantáziát röghöz kötött gondolkodás nem fejleszthet; zárkózottságot csak nyitottság, őszinte nyíltság közelsége tud feloldani; illetve, hogy a pedagógus szerepében a tanulók mozgósítására, értékteremtő tevékenységeinek szervezésére való képesség előbbre való a személyes tiindöklésnél.

A továbbiakban – alkalmazkodva a szabott keretekhez – a tényekig leegyszerűsítve nyújtom át olvasónak a kompetencia fejlesztő program struktúrájában elhelyezkedő elemeket. A leglényegesebb definíciót ama területek strukturált felsorolása követi, amelyek fejlődése elvárható.

A *kompetencia* = illetékesség, hozzáértés. Pedagógiai szempontból tekintve is fontos, tartalmazza a viselkedés két alappozitátát a döntésre és a kivitelezésre való alkalmasságot. A személyiség komplex pszichikus rendszere, amely segítségével egy-egy meghatározott tartalmú funkció működését teszi lehetővé a hozzá tartozó szokások, készségek, képességek, ismeretek által.

A *kognitív felkészültség* – mint ilyen, a személyiségfejlesztés kiinduló feltétele; (pszichikus nagyrendszer) – az információk kezelését, feldolgozását oldja meg; kétféle információval dolgozik: vizuális/képi, illetve nyelvi/fogalmi. Ezek sikeres teljesítéséhez kétféle kognitív felkészültség szükséges: vizuális felkészültség és nyelvi felkészültség. A kognitív képességek (erősen átfedik egymást): megismerési képesség, gondolkodási képesség, kommunikációs képesség, tanulási képesség. A képességek minden tartalom ugyanúgy működnek, de

csak a begyakorlott tartalmakon hatékonyak. Fejlődésük akkor optimális, ha sokféle tartalomon gyakoroljuk.

Megismerési képesség

A döntő szerepet a *megfigyelési* képesség játssza: a dolgok tulajdonsága: a szín, az alak, a méret stb. Lehet spontán, illetve irányított (szemléltetés). Az 1-4 osztályban feladat: szóban megfogalmazni, megfogalmaztatni a tapasztaltakat. Információ-, adatkezelés (mint a megismertek felhasználáshoz előkészítése) kódolási képesség fejlődésének előmozdítása szintén feladat. 1-6. osztályban főleg az észleleti információk szóbeli megfogalmazása áll az előtérben.

Kommunikációs képesség

Kognitív funkciójú képi és fogalmi kommunikáció lényege a konvencionális jelekkel közölt információk vétele és közlése. Ennek a nyelvét, nyelvezetét eleinte mintakövetés (utánzás), majd személyes tapasztalat útján sajátítjuk el. A kognitív funkciójú képi és fogalmi kommunikációs képesség fejlesztése alapvető feladat. Cél növekvő komplexitású és absztrakciós szint (ki)alakítása.

Gondolkodási képesség

Meglévő tudásunkból (saját, meglévő tudáshoz viszonyítva) – például következtetéssel – új tudást hozhatunk létre.

Műveleti képességek: osztályozási képesség – összehasonlítás, általánosítás; kombinatív képességek – sorképzés, variálás.

Problémamegoldó képesség: döntésképeség – értékelés, célképzés; alkotóképesség – tervezés, szabályhasználat.

1-4. osztályban a képességfejlesztés valóságos tárgyakkal (játékokkal és más kézbe fogható dolgokkal) és a tárgyak képeivel folyik.

Kulcskompetenciák nem léteznek. Egyesek egyik, mások más alkalommal nyernek jelentőséget. Feltérképezésük nem haszon nélkül való, főként manapság, amikor az egész iskolázás területén látványos változások vannak folyamatban (lásd érettségi).

A továbbiakban röviden főként olyan elemeket helyezünk erősebb megvilágításba, amelyek mostanság nem kerülnek a figyelem előterébe.

Tanulási képesség

A tanulás nem létezhet a megismerés, a kommunikáció és a gondolkodás nélkül; fejlesztése sem képzelhető el az előbbi három fejlesztése nélkül. A tanu-

lás információ tárolás is, tartóssága az alábbiaktól függ: az információ élményszerűsége, ereje: gyakorisága; a motiváltság; a tevékenységbe ágyazottság. Tanulás lehet spontán (alapja a kíváncsiság), illetve szándékos (teljesítménymotiváció). Az ember (és néhány állatfaj) nemcsak valódi, hanem szimulatív viselkedésre is képes. A játék spontán szimulatív tanulási mód. A játék és a szimuláció szerepe nagy, különösen igaz ez a döntési és alkotó játékokra, drámajátékokra.

Vizuális felkészültség

Elsődleges vizuális információk kezelése (vétele, felfedezése, tárolása, felidézése) a kognitív felkészültség általános alapja. Másodlagos vizuális információk (közvetlenül nem érzékelhető; nagyon kicsiny, nagyon távoli) képzetkincs alapján, a képzeletre támaszkodva alakul a gondolkodás.

Ábraolvasás képessége; méretlátás (ábrázolt dolgok reális méreteinek elképzelése); térlátás (síkban ábrázolt dolgok 3 dimenziós, képzeletbeli rekonstrukciója); szerkezetlátás (működés, felépítés elképzelése metszet alapján); dinamikalátás (folyamatok elképzelése); gondolati képzalkotás képessége (vizuális modellalkotás); mindezek ábrázolásának képessége. 1-4. osztály feladatai közül az ábraolvasási képesség fejlesztése: elemi ábrázolási és jelkonvenciók olvasása; köznapi vizuális közlések (közlekedés, üzletek, reklám, betűkép stb.); régi korok képi közlései, mesélő képek; tájékozódási képzetek: útvonalrajz, alaprajz, térképvázlat; állatok, tárgyak képei alapján következtetés valódi méretekre; adott nézet szerint ábrázolt dolgok alakjának elképzelése (milyen lehet belül?); állatok mozgását ábrázoló képek alapján mozgásuk elképzelése, eljátszása.

Az ábrázolási képesség fejlesztése: képzeteket felidéző ábrázolás, élményszerűséggel, később enélkül. Megfigyelés utáni ábrázolás. Alakítási készségek: vonalvezetés, színkezelés, foltképzés („sátirozás”), mintázás, anyagkezelés, makettelés. Eszközhasználati készségek: ecsetkezelés, nyírás, ragasztás. Saját közlések, tervezések: szobám, lakásunk, kertünk, iskolánk, ahogy én szeretném; a jövő városa, a jövő járművei, jelvények, zászlók stb.

Alanyi felkészültség

A szükségletek, vágyak, ambíciók, életcélok világa. Területei: mozgásfelkészültség és zenei felkészültség. A zene az egyén és a közösség alanyi szükséglete; az élet érzelmileg tartalmassá tételének módja. Zenei felkészültség akkor jöhet létre, ha a zene az egyén életmódjának részévé (zeneszeretet, zenei esztétikai érzék, zenei képességek, elsajátított és megismert zeneművek köre és mennyisége, zenei világkép) válik. Feltételezi és igényli a fejlesztést.

Zeneszeretet – zenehallgatás (sokszínű, változatos, a tanulók életkorához alkalmazkodó). Magyar népzene, európai népdalfeldolgozások, zenés mesék, zeneirodalomból merített karakterdarabok, zenedarabokhoz kapcsolódó tánc- és mozgásművészet, népi gyermekjátékok, néptánc.

Zenei képességek és készségek: zenei műveleti képesség: hallás utáni éneklés, dallam és ritmusfelismerés, a tempó és a dinamika változásainak felismerése. Melódiaérezék, harmóniaérezék, ritmusérezék, hangszínérezék, dinamikaérezék. Előadói képesség: globális (mozgással és játékkal kísért) előadás mellett a szöveges éneklés. Improvizációs képesség: dallamalkotás adott szöveghez, ritmushoz, fokozatos átmenetek kivitelezése dallami és ritmikai anyagokon.

Zenei világgép (a zenéről szerzett tudásunk egésze; a meghallgatott és az előadott zeneművek élménye, a történetiségbe ágyazott zeneelméleti, zeneirodalmi, zenei ismeretek). Az 1-4. évfolyamon – a magyartól az egyetemesig – az előadott, énekelte dalokkal, kórusművekkel, a meghallgatott zeneművekkel és a hozzájuk kapcsolódó ismeretekkel (érdekességek) formáljuk. Stílusismeret, tempó, dinamika alapfogalmai és alkalmazásuk képessége. Énekhangról és a hangszerekről szerzett tudás és alkalmazási képesség.

Vizuális művészeti felkészültség

A vizuális esztétikai élmény az ember alapvető közvetlen alanyi szükséglete. A vizuális esztétikai élmények; alkotói és befogadói mozzanatok. A természeti, a tárgyi, a környezeti esztétikum aktív befogadása: rácsodálkozás, gyönyörködés, értékelés, ítéletalkotás.

Vizuális művészeti képességek és készségek:

Vizuális befogadóképesség: (nem pusztán észlelés, esztétikai mozzanata van.) Gazdag képzetkincset, tárolt – felidézhető, azonosítható, társítható – képeket feltételez. A műélmény (értsd a műalkotás élvezete) intellektuális és emocionális egyszerre. Alapvető készségei: a képi/plasztikai kifejezés eszközeinek és azok hatásainak és a kompozíció olvasásának készsége, az átírások, a túlzások, a hatáselemek minősítésének készsége, a funkcióelemzés, a forma/funkció kölcsönösségének felismerése képessége, a direkt és indirekt jelentés felismerésének, elemzésének képessége.

A vizuális alkotóképesség (a világlátás megvalósulásának terepe). Esztétikai hatások felismerés e látványélményekben, emlékképek felidézésekor, egyszerűbb vizuális hatások megfigyelése, alkalmazása a képalakításban, plasztikai formálásban: szín, folt, vonal; anyag, textúra; pozitív és negatív forma (forma

és öntvény, bélyegző és lenyomata), tömeg; tér. A kiemelés, elhagyás, sűrítés, leegyszerűsítés képessége. A kompozíciós elemek rendezésének ismerete és alkalmazási képessége. Eszközhasználat: az anyagok ismerete, a fogások, technikai eljárások ismerete és alkalmazási képessége, a műfajok ismerete és alkalmazásának képessége, a tárgykultúrában használt anyagok ismerete, alkalmazásának képessége. Bábozás, bábkészítés; játékos céllal készített tárgyak készítésében való jártasság, képesség kialakítása. A népművészet formakincsének és eljárásainak ismerete.

A vizuális befogadóképesség életkornak megfelelő formában való fejlesztése: igényes képhordozók (képeskönyvek, dia- és videofelvételek, CD-képtárak stb.) beszélgetéssel kísért nézegetése; képtárak, múzeumok, néprajzi gyűjtemények stb. „in vivo” megtekintése; a népművészetet népmesébe ágyazó mozgóképes feldolgozások, nívós animációs filmek megtekintése (több alkalommal is, ha az kedvessé vált).

A fentiek áttekintése után világossá válik, hogy a mai iskolázás a tőle elvárt feladatoknak csak hiányosan felel meg, és ott is váltakozóan gyenge teljesítménnyel. Ennek okát keresve eljutunk a meglehetősen megfakult pedagógiai koncepcióhoz, amely továbbra is az eszközt – az egekbe emelt információt, az ismeretet – állítja be célnak. A tuskó – sajnos így igaz – az információk birtokában is tuskó marad, tudását tuskóként használja.

A pedagógusképzés ugyanebben a bolyban kullog. Pedig a jövő egyik kulcsfigurájának, a pedagógusnak, a kezdő szakasz elején dolgozó óvopedagógusnak, tanítónak kell lennie. Tapasztalatok szerint a plasztikus eredményeket felmutató személyiségfejlesztés lehetősége az embernél továbbra is a pubertás előtt valósul meg. Ami ezt a szakaszt követően történik, jelentőségében jóval szerényebb, mint azt általában véljük, többnyire a már kialakult személyiség alakzat csiszolásaként fogható fel. Hacsak személyes tragédia nem töri ketté, a felnövekvő ifjú a gyerekkorban felvázolt pályán indul el és halad tovább, hogy tehetsége szerint kiteljesítse magát kialakult, kifejlesztett képességeire támaszkodva.

Az alábbiakban idecsatolt – szintén felsorolássá sűrített – gondolatok arra szolgálnak, hogy az olvasó az iskolázásban betöltött fontossága szerint értékelhesse a tervezés és munkálkodás során kialakítandó kompetenciákat, képességeket.

A képességek csakis valamely tartalmon keresztül működhetnek. Fejlesztésük is csak tartalmak választásával oldható meg. A képességfejlesztő tartalmi ismeretek hatékonyan fejlesztik az egyes képességeket. (Sok ismeret van, ami nem ilyen.)

A képességek, különösen a speciális képességek a készségek sokaságába ágyazódva fejlődnek és fejleszthetők ki. Ezeket meg kell nevezni és a képességfejlesztő pedagógia szolgálatába kell állítani.

A kommunikációs képesség fejlődésében a vizuális kommunikációs készrendszer fejlettsége az egyik kulcstényező.

A tanulás szocializációban betöltött szerepe nyilvánvaló. A szociális tanulás az énkompetencia kifejlődése szemszögéből kulcstényező. Az énkompetencia a későbbi önfejlesztő képesség alapja, amely főként a problémamegoldó, a felfedező oktatásban fejleszthető.

A döntésképeség két alapvető képességen szerveződik: az értékelés és a célképzés képességén. Ezek közül a célképzés igen kényes kérdés, mert az alternatívák kijelölését két dolog határozhatja meg: az érdekértékelés, ami alanyi cél, illetve ennek ellenkezője, a tárgyi cél. A döntésképeség összefügg a szociális képességekkel, amelyek között kiemelt szerepet játszik a, konfliktuskezelés, a kooperáció és ezekkel összefüggésben a vezetés (mint képesség) kérdése. A vezetés esetében – alanyi cél esetén – az eredmény a mások fölötti uralkodás, az autokrácia, a „rablás”, míg az u.n tárgyi cél esetében ez irányításként (menedzsmentként) működik, ami a demokratikus vezetés alapja (sajnos a diktatórikusé is...).

Az alkotóképesség – a kreatológia szemszögéből – problémamegoldás. Ez azonban nem rutinszerű. Az alkotás objektíválás. Pedagógiai szempontból azt tekinthetjük alkotó tevékenységnek, amelynek eredménye mások által is észlelhető produktum (konstruálás, szintetizálás stb.).

Az alkotás két különböző, de egymással összefüggő tevékenységből áll: produktum-kép teremtése (elképzelés), és az annak előállításához szükséges program kidolgozása (eljárás lépései) Ilyen lehet például egy munkadarab tervrajza, ami a vizuális alkotóképesség fejlesztésének kiváló alkalmá és terepe.

Alapvető szociális képességek: versengés, vezetés, együttműködés és a segítés, amely képességek fejlesztése kiemelt nevelési követelmény. Versengés nélküli társadalom nincs, a versengés kiiktathatatlan, de a „fair play” szabályainak fenntartásával működtethető. Tantárgyi tartalomfüggő.

A speciális képességek az emberek által végzett tevékenységek, a hivatások bázisát adják. Különösképpen szembeötlőek a zenei, a képzőművészeti, a színészi és hasonló természetű hivatások esetében. Pedagógiai követelmény ezek alapját képező képességek, kompetenciák kifejlesztése (optimális kezdet!)

A szemléletesség, szemléltetés nagy szerepet játszik a képzetkincs kialakításában; már Bacon és Comenius is rámutatott erre.

A differenciálási módok szerepe. A gazdagítás, elmélyítés során a tanuló nagyobb önállóságot, alkotó jellegű tevékenységet is feltételező feladatot kap. Tanítás helyett „megtanítás”-ra törekszünk, s ez feltételezi az értékelési követelmények olyan differenciált felsorolását, amelyek a különböző képességű tanuló(csoport)okra külön-külön meghatározzák az elsajátítandó szintet, mértéket, minőséget.

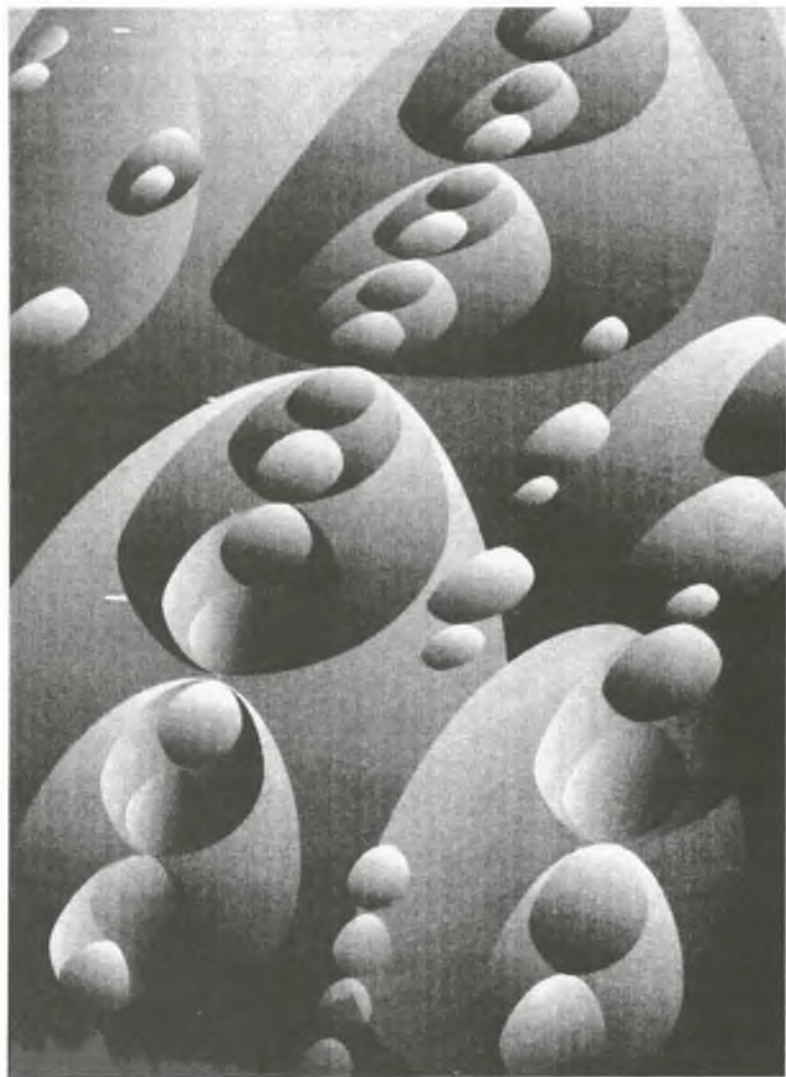
A program eredményességét a taneszközök és terek tevékeny – esetenként az eredeti funkciótól eltérő – használata biztosítja, amihez a pedagógusnak a gyerekekéhez hasonló rugalmassággal tanácsos közelednie. További minőségi fejlődéshez vezethet a sajátkezűség, a kreatív (értsd: nem interpretáló, nem repetatív) alkotótevékenység bekapcsolása, amelyjel a standardnak elismertet jóval meghaladó, sokkal színesebb és fokozottan sajátos eredményt lehet elérni.

A dráma – benne a gyerekkor klasszikus szórakoztató műfaja a bábjáték – mint pedagógiai objektiváció és módszer alkalmas a legösszetettebben értelmezhető kompetenciafejlesztésre. Belátható, hogy a fenti módon végzett fejlesztő tevékenység eredményeként elvárható a mindennapok beszéd- és írásalapú kommunikációját illetően differenciáltan fejlesztett, az ide kapcsolható egyéb tehetsége tekintetében is gondozott, a személyközi kapcsolatok építése terén esetlegesen fennálló elmaradásait – az iskolázás folyamán kapott támogatással – leküzdeni képes személyiség, aki jobb reményekkel folytathatja tanulmányait és kapcsolódhat be majdan a munkaerőpiacon folyó versengésbe.

A program a SuliNova Kht. kifejlesztésében bevezetés előtt áll.

Most már csak a pedagógusképzésnek kell felébrednie csipkerózsika-álmából.

Sárospatak példát mutathatna...

Föfélé

LÍVJÁK EMÍLIA

Sportágak adaptálása a gyógytestnevelésben ***I. A gyógyító lovaglás***

Mi is az a *gyógytestnevelés*? Legtöbbször nagyon keveset tudnak róla egészen addig, amíg gyermekükön, tanítványaikon felfedezve valamilyen tartási rendellenességet, eljutnak egy ortopéd szakorvoshoz. Legtöbbször az iskolaorvos vagy a házi orvos ad beutalót a szakrendelésre, hogy kiderítsék, van-e valamilyen gerinc-rendellenesség, rossz, aszimmetrikus tartás a háttérben. Amennyiben fény derül valamilyen elváltozásra izomgyengeségből adódó tartási rendellenességre, lúdtalpra vagy valamely kezelendő egyéb mozgásszervi, belgyógyászati betegségre, akkor javasolja a szülőknek a könnyített testnevelést, speciális tornát és az úszást. Egyszerűen a gyógytestnevelést.

A gyerek általában nem tehet róla, hogy valamiféle deformitás, probléma jelentkezik nála. A gyógytestnevelőnek az a feladata, hogy speciális feladatrendszer felhasználásával korrigálja a meglévő problémát. A gyermek az ortopéd- és a házi orvos vizsgálatai után kerül a gyógytestnevelőhöz diagnózissal a kezében. Az egészségügy rögös útjai után – amely valljuk be számunkra sem kellemes, hát még 6-8-10 éves csemetéinknek – nagyon fontos, hogy a gyermeknek ez a „más” típusú óra, a fejlesztés azon módján történjen, hogy a gyereknek örömet okozzon, és ez a változás ne elrettentse, hanem fenntartsa a mozgáshoz való pozitív viszonyát. Próbáljuk oldani a gyerekben azokat a gátásokat, amelyek a deformitás, elváltozás megjelenéséből fakadnak.

A kötelező foglalkozások kis csoportokban gyógytestnevelő tanárok vezetésével délutánonként 2 x 45 perces időtartamban, tornatermi körülmények között zajlanak. A törvény heti egy úszást is kötelezővé tesz, persze ha erre van módja az iskolának. A sikeres fejlesztéshez hozzájárul a kötelező fejlesztésen kívül a tanórán kívüli tevékenység. Meggyőződésem, hogy a különböző sportágak nagy sikerrel bevonhatók a fejlesztésbe. Szeretném megvizsgálni, hogy melyek ezek és milyen módon alkalmazhatók a gyógytestnevelésben.

A GYÓGYÍTÓ LOVAGLÁS

Állítólag Hippokrates volt az első, aki rájött, hogy a ló nem csupán közlekedési eszköz, hanem szerepet játszhat a gyógyításban is. Orvosilag is elismert, terápiászerű alkalmazására a huszadik században került sor. A második világháborút követően egy oxfordi kórház a sérült katonákat lovas terápiával gyógyította. Magyarországon 1980-tól alkalmazzák ezt a módszert, de csak a 90-es évek vége felé alakultak meg a Lovasterápiás Szövetségek. Azóta egyre többen – magánszemélyek, szervezetek, szövetsége – próbálják felhasználni a lovat a különböző terápiák során.

A lovaglás előnyei

1. *A ló élő lény, képes kommunikálni, reagálni az emberi ingerekre.* A ló mindenkit olyannak fogad el amilyen. Nem törődik lovasa külsőjével sem pedig mentális állapotával. Erre a feltétel nélküli elfogadásra viszont nem minden ló képes, tehát nagyon fontos a jó képességű, jó szándékú és nagyon alaposan belovagolt ló. Mint általában egyéb sportágakban is igaz az a mondás hogy: „A kezdő sportolót csak profi eszközökkel lehet igazán eredményesen tanítani!”

2. *A lovassport környezete a természet.* A foglalkozások nagy százalékban szabad téren zajlanak. (Szerencsés esetben rendelkezik a lovarda fedeles lovardával is.). Nincs négy fal, nincs bezártság, nincs állandóság. Állandó változás, szabadság és végtelen tér az, amivel a lovas ezeken a foglalkozásokon találkozik. Ebből is kiderül, milyen komplex ingerek éri, egy terápiás foglalkozáson a gyereket.

3. *A ló az egyetlen „gyógypedagógiai eszköz”, amelytől mozgása által a lovas négy dimenzióban kap ingereket egyszerre!* A lovasnak egyszerre kell figyelni és alkalmazkodni a fölre, előre-hátra és oldalra irányuló mozgásokra, amelyek sokszor azonos időben történnek, ráadásul akár a lovas akaratával ellenkezőleg. Ezt a hatást tornatermi körülmények között igen nehéz megvalósítani.

4. *Szocializációs terep.* A lovak és a lovasok közössége, a lovat gondozók társasága érdekes környezet. A ló elfogadja az ember irányító szerepét. Ez egy sérült ember számára kimondhatatlan siker, pozitív megerősítés. Megfigyelhető a lovak, lovardai dolgozók közötti viszony, amely valamiféle szocializációs minta, tapasztalat.

5. *A pszichikus funkciók fejlesztése.* Állandó figyelmet igényel a lovastól a ló folyamatos mozgása. A lovasnak a lóval való találkozása során minden pszichikus funkciója használatban van: érzékelés, észlelés, emlékezet, figyelem, képzelet, gondolkodás! Mindegy hogy mellette áll vagy rajta ül!

6. *A ló tartásban vannak különböző járulékos feladatok, melyek kiegészítő tevékenységként megtanulhatóak, végezhetőek, és komoly nevelő értékük van!* Hasznos lehet (pl.: a munkára nevelés vonatkozásában) az istállóban előforduló munkafolyamatok megtanulása, a ló előkészítése a lovagló munkához.

A lovasterápia hatásai

Mozgásterápiás szempontból: a kóros izomtónus szabályozása, a mozgás érzékelés javulása, a testséma fejlődése, az egyensúly, koordináció javulása, fejkontroll, törzskontroll javulása.

Pedagógiai, gyógypedagógiai, pszichológiai szempontból: a figyelem, a gondolkodás fejlődése; élmény- és tapasztalati kör bővülés;, önbizalom, függetlenség, önkifejezés; életöröm megjelenése; motiváció fejlődése; emocionális fejlődés. *Szociális szempontból:* kapcsolatfelvétel és –fenntartás képességének fejlődése; kapcsolat a lóval; kapcsolat a lovaglást vezető szakemberrel; kapcsolat a társakkal; érzelmi, akarati funkciók fejlődése, a kommunikációs és interakciós képességek javulása; szabadidő, sport

A felsoroltakból is kitűnik, hogy a ló és az általa okozott öröm a test, a lélek és a szellem harmonizálásán keresztül éri el az emberekben hatását. Ha meglátunk egy gyereket vagy egy sérült embert ló közelében, valami megfejthetetlen csodálatot látunk az arckifejezésükben. Érdemes fotózni ezeket a pillanatokot. Megmagyarázhatatlan ez az aura, ami körülveszi ezt az interakciós kapcsolatot.

A ló érzékeny és alázatos tulajdonságai révén érzékeli, ha sérült ember kerül a közelébe. Csodálatos dolog látni azt az elfogadást és alkalmazkodást, amit ez az állat véghez visz. Meg kell különböztetnünk a lovaglásban háromféle terápiás eljárást:

Hippoterápia

Főként az egészségügyben – leginkább gyógytornászok, gyógypedagógusok, gyógytestnevelők által alkalmazott – kiegészítő egyéni terápiás eljárás, sérült, károsodott, fogyatékos személy passzív vagy aktív részvételével.

A hippoterápiában a kezelést szakember vezeti, aki saját szakterülete mellett ért a lovagláshoz is. A terapeutáknak maguknak is jó lovasoknak kell lenniük. A kezelés azon alapszik, hogy a ló háromdimenziós mozgásimpulzusai hasonlóak az emberéhez. A gyógylovaglásnak ezt a fajtáját főként neurológiai betegségek és ortopédiai kórképek esetében javasolják. Lényege, hogy a mozgás során a ló hátsó lábainak és medencéjének mozgása áttevődik a lovasra, és ezzel olyan tartási reakciókat vált ki, amelyek járáskor is automatikusan kiváltódnak.

Gyógypedagógiai célú, fejlesztő lovaglás és lovas torna

A gyógypedagógiai lovaglást és lovas tornát elsősorban pszichés problémák, kommunikációs, viselkedés- és tanulási zavarok, illetve autizmus esetén alkalmazzák. Ebben a terápiában a kezelt esetleg önállóan is lovagolhat megfelelő körülmények között. Ebben az esetben nem a ló mozgásán, hanem az állattal való közvetlen kapcsolaton van a hangsúly. A terápiának ez a típusa magabiztosságra, felelősségre neveli a gyermekeket.

A ló, a lovaglás a lóval való foglalkozás hatásait felhasználva fejlesztő, nevelő célzatú, komplex hatást kiváltó egyéni vagy csoportos foglalkozás (lovaglás, lovas torna, lógondozás).

Speciális fogathajtás

Károsodott, fogyatékos személyek fogathajtása, általában lovas iskolákban, egyesületekben, egészségügyben vagy gyógypedagógiai intézményekben.

Most pedig szeretném megvizsgálni, hogy a gyógytestnevelés vonatkozásában, melyek azok az ortopédiai elváltozások és belgyógyászati betegségek, amelyekre indikált, illetve kontraindikált a lovasterápia.

A lovasterápia indikált esetei

Gerincdeformitások. – A gerinc tehermentesített helyzetben van. A ló hátán passzívan ülő ember testére közvetlenül átvitt, négy dimenziós mozgásimpulzusok által kiváltott aktív mozgásválaszokkal, tartási és egyensúlyreakciókkal a járásnak megfelelő törzstréninget végezhetünk. A mozgás fellazítja a törzsizmokat, hosszabb idő után erősíti is azokat, a helyes ülés, illetve a mozgás közben végzett feladatok végrehajtása során. Alkalmazhatók gimnasztikai gyakorlatok és eszközök a terápia során.

Lapos hát. – A gerincoszlopnak az a helyzete, amikor a fiziológiás görbületek hiányoznak. A botgerinc veszélyt jelent, mert a bordák lefutása és

ízesülése lelapult mellkashoz vezet, ez pedig a szív. a tüdő fejlődésének éppúgy akadály, mint a normális keringésnek. A lapos hát amiatt is figyelmet érdemel, mert a gyengült izomzat mellett rosszul illeszkedő csigolyákkal is járhat. A gerinc fiziológias görbületei egyenletes súlyeloszlással védik a gerincoszlopot. A lapos hát esetén rugalmas áttétel nélkül érvényesül minden rázkódtatás, minden behatás traumaként hat minden mozdulat még a járás mechanizmusára is. Éppen ezért erőteljesebb a kopás és elhasználódás. A fő veszély, hogy kialakulhat bármilyen más deformitás. A lovasterápia során feladat a mobilizálás, majd a törzserősítés, főként a mély hátizmok, mellkas-, hasizom, és a farizom erősítése.

Domború hát: – A háti kifotikus görbület kisebb vagy nagyobb mértékben fokozott, és többé vagy kevésbé ráterjed az ágyéki gerincszakaszra is, nagy kifotikus ívet alkotva. A gerinc tehát előrehajlik, a vállak is előreesnek, a gyermek feje szintén előrehajlik, vagy ha egyenesen tartja a nyaki szakaszon kompenzáló lordotikus görbület alakul ki. A lovasterápia során feladatunk a mély hátizmok a trapéz- és rombuszizom erősítése. A megrövidült mellizom, fűrészigyő és bordaközi izmok nyújtása, lazítása. A megrövidült farizomzat és hátulsó combizmok nyújtása. Az elülső combizmok és csípőhorpaszizom, petyhüdt hasizomzat, a lapockát rögzítő izmok erősítése.

Kifolordózis. – A fokozott háti kifózis mellett az ágyéki görbület is fokozódott. A törzs egyensúlyi helyzetének biztosítása érdekében a gerinc súlypontja hátrahelyeződik. A lovasterápia során feladatunk a has- és farizomzat erősítése, a csípőhorpaszizom és az ágyéki törzsfeszítő izmok alsó rétegeinek nyújtása. Olyan kényszerítő helyzeteket kell alkalmazni, amelyek kizárják a lordotizálás lehetőségét!

Nyerges hát. – Ha az ágyéki hajlat túllépi a normális görbület határát, akkor beszélünk lordózisról. Fő feladat a medence helyes állásának érzékeltetése. A lovasterápia során ez nem nehéz feladat a törzs tehermentesített helyzete miatt. A mély hátizmok, hasizmok erősítése a farizmok foglalkoztatása és a combhajlítók erősítése a fontos.

Skoliózis. – A gerincoszlop oldalirányú elváltozásáról van szó, mely a csigolyák csavarodásával is járhat. A skoliózis esetén a csigolyák görbülte, torzultak legerősebben a gerincgörbület csúcsán. Bordapúp jellemezheti, a csavarodás miatt a mellkas alakja is megváltozhat. A nagyfokú elváltozás a belső szervek funkcióját is befolyásolhatja. A skoliózis általában nem egy

görbületet alkot, hanem az elsődleges görbületek alatt és felett ellengörbületek alakulnak ki. Csak 25 fok alatti elváltozások esetében alkalmazható a lovasterápia. Fontos a jó korrekciós helyzet, ami lóháton csak különböző szerek alkalmazásával érhetünk el, például a bot használatával.

Csipőficam. – Tisztázni kell a luxáció súlyosságát, mértékét, mert súlyos esetben nem alkalmazható. Fontos megvizsgálni a csípőizület körüli izomzat aktuális állapotát. Megfelelően körülölelik-e a vágát? A lovasterápia során feladatunk a gluteus medius, a hasizmok és az egész alsó végtag erősítése. A ficamveszély kontraindikálja a terápiát.

Spina bifida. – Indikációja a betegség kiterjedésétől és lokalizációjától függ. A spina bifida magasságát és a gerincoszlop-keresztcsonti tájék állapotát gondosan tisztázni kell. A kóros görbületek, a keresztcsont és csigolyatesetek deformitásai kontraindikációt jelentenek, mivel a kompresszióval és rotációval együtt jelentkező gerincterhelés mechanikus károsodást okozhat.

Torticollis. – A toricollis leggyakoribb típusa horizontális tünetekkel jelentkezik a sternocleido-izomzat működészavara miatt. A terápia célja ilyen esetben a gyengült izomcsoport tonizálására és a görcsös oldal lazítására irányul. Ez általában rövid ütetésben megvalósítható. Ennek előfeltétele a gyerek szimmetrikus ülőhelyzete a lóháton, a ló puha ütetése és a gyerek megfelelő rögzítése a nyeregben. Az ütetés során a törzs jobbra-balra irányuló átlós mozgásainak gyors váltakozását ellentétes rotációs mozgással stimulálja a nyak mozgása. Nehezíthetjük a feladatot, ha köríven vagy oldalirányban mozog a ló. Segítséget jelentenek az aszimmetrikus korrekciós helyzetek.

Genu valgum (x láb). – Feladat a combizmok erősítése, a térdek széttolása és a lábszárcsontok rögzítése. Mindenképpen javasolnám ebben az esetben, mert a lovon való ülés a ló széles hátából kifolyólag valamennyire nyitott láb helyzetre kényszeríti a lovat, ami igen előnyös az x láb esetében.

Szívbetegségek. – A szerzett szívbetegségek közül iskoláskorban a carditisek (szívgyulladások), illetve az ezek következtében fellépő vítiomok (szívbillentyű hibák) fordulnak elő. Mindenféleképpen ajánlott a terápia ezeknek a tanulóknak, ugyanis ez az a ciklikus mozgás, ami alacsony intenzitáson tartható és nagy terjedelemmel végezhető, ha nincs a gyerekekben semmiféle szorongás a lovak és a magasság miatt. Mivel nagyrészt szabadtéren, friss levegőn történik a terápia így légzésadaptációval igen hasznos.

Asztma. – Az asthma bronchiale rohamokban megnyilvánuló légszomj, amely hörgő görcsök következtében lép fel. Mind a belégzés, mind a kilégzés erősen nehezített. A rossz légzéstechnika miatt a gyermek mellkas- és hasizmai nem normál helyzetben vannak és működnek. Ezért elsődleges feladatunk a gyermek tartásának javítása. A tartásjavító gyakorlatokat szigorúan, tudatos légzéssel kapcsoltnak kell alkalmazni. A terápia csak abban az esetben alkalmazható, ha a lovarda területén nem található allergizáló növény, anyag. Állatszőr allergia esetében semmiképp nem javasolt!

Epilepszia. – Nagyon vegyes a vélemény ebben az esetben. Mindenképpen alapos beszélgetés, előkészítés előzze meg. Talán folyamatos és alapos felkészítés esetében megelőzhető a probléma, és alkalmazható a terápia.

Kontraindikációk

A lovasterápia nem alkalmazható az alábbi esetekben:

– neurológiai tünetek erősödése, melyet a ló által közvetített mozgásimpulzusok okoznak;

- önálló ülés megtartására való képtelenség;
- hiányzó fejkontroll;
- minden gyulladásos eredetű csont-izületi eléváltozás;
- a szív-keringési rendszer elégtelensége;
- embólia veszély;
- allergia a ló illetve környezete által;
- másodlagos betegségek rosszabbodása.

A betegségek felsorolása nem teljes, csak ízelítőként soroltam egy-két betegséget alátámasztva izomtani ismeretekkel, bizonyítva azt, hogy ez a terápia is eredményesen alkalmazható.

Nagyon sok érv szól a terápiás lovaglás mellett, de ahhoz hogy ezzel komoly és eredményes munkát érjünk el nagyon fontos a team-munka! Fontos az orvos, a lovas szakember, a gyógytornász, a gyógytestnevelő, a hozzátartozó jelenléte és közös munkája. Persze nagyon hasznos, ha az orvos tud lovagolni, illetve ha a gyógytestnevelő rendelkezik ilyen ismerettel. A komplex szemlélet, nagyon fontos. A lovasterápia nem tartozik a legegyszerűbben megvalósítható és a legkönnyebben hozzáférhető (elérhető) sportágakhoz, viszont komplexitásából adódóan kitartó munkával látványos javulás érhető el a terápia során.

Tartalom

DR. HEGEDŰS LÁSZLÓ: Előszó	5
-------------------------------	---

A z é l ő h a g y o m á n y

DR. UGRAI JÁNOS: A kollégiumi professzorok élethelyzete a XVIII. század végén	9
VINCZE TAMÁS: Egy XIX. század végi olvasmányjegyzék tanulságai	17
TÉGLÁS ZSOLT: Hagyomány és nevelés	27
KISS FERENC: Várkonyi Hildebrand Dezső életútja	33
DR. FÖLDY KRISZTINA LILLA: Funkció és hagyomány. A sárospataki tanítóképző épülete	43
KÖDÖBÖCZ JÓZSEF: Tanítóképzős tanárságom	59
DR. FÜLE SÁNDOR: Emlékképek Ködöböcz Józsefről	77
HALÁSZI ALADÁR: Comenius szellemi hagyatékának gazdagodása Ködöböcz József által	83
DR. NAGY GYÖRGY: A „marslakók” köztünk éltek (Egy magyar tudós nemzedék indulása)	91
DAKOS VIKTÓRIA: Az igazi Európa szíve Collegnóban és Sárospatakon dobog	99

A z i r o d a l m i ö r ö k s é g

DR. TUSNÁDY LÁSZLÓ: Balassi Bálint élete, költészete és az udvar válsága	107
DR. KOVÁTS DÁNIEL: Kazinczy Ferencné Török Zsófia emlékezete	121
SÓSTÓI PÁLNÉ DR.: Aki magyar Rousseau akart lenni...	137
DEMETER ÉVA: Csokonai természetszemlélete143
TUSNÁDY MÁRIA: A könyv szerepe Csokonai Vitéz Mihály életében	149
LAVOTHÁNÉ DR. JÁGER KATALIN: Csokonai Vitéz Mihály a pszichografológus szemével	157
DR. TUSNÁDY LÁSZLÓ: Csokonai Vitéz Mihály és Kőrösi Csoma Sándor	167
DR. KÉZI ERZSÉBET: Thomas Mann, József Attila és a német-magyar irodalmi kapcsolatok	181
KELEMEN JUDIT: József Attila és Bartók Béla	187
DR. KOMÁROMY SÁNDOR: Száz éve született Tamkó Sirató Károly	193

A nevelési tapasztalat

DR. HEGEDŰS LÁSZLÓ: Gyermek – média – erőszak	205
FERÓNÉ KOMOLAY ANIKÓ: A professzionalizáció kérdéseiről az óvóképzésben	215
R. TOMA KORNÉLIA: Oktatóprogramok az olvasástanítás szolgálatában	221
DR. GYÖNGYÖSI ERIKA: Hogyan tesszük érdekessé a matematikatanulást?	231
SZENTIRMAI LÁSZLÓ: Báb- és drámajáték az ált. iskola 1-6. osztályában	237
LÍVJÁK EMÍLIA: Sportágak a gyógytestnevelésben. I. A gyógyító lovaglás	247

SÁROSPATAK egyik szellemi központja ma is az észak-magyarországi régiónak. Két felsőoktatási intézménye közül a fiatalabb, a tanítóképző – amely ma a Miskolci Egyetem főiskolai kara – megszakítás nélkül 148 éve teljesíti hivatását: az értelmiségi utánpótlás nevelését. Tanítók, óvodapedagógusok indulnak innen évről évre a régió intézményeibe.

PEDAGÓGIAI tapasztalatok, értékes művelődéstörténeti hagyományok halmozódtak itt föl, amelyek számbavétele, elemzése, továbbadása nemcsak helyi érdek, hanem tágabb figyelemre is számíthat. Oktatóink, munkatársaink, hallgatóink nemcsak a képzés tantervi keretei között, hanem konferenciákon, valamint publikációk útján is vállalkoznak eredményeik közzétételére.

FÜZETEINK 24. kötetével ehhez teremtünk fórumot. E 256 oldalas könyv közleményeit három témakörbe rendeztük. *Az élő hagyomány* cím alatt művelődéstörténeti örökségünkkel foglalkozó írásokat találnak, *Az irodalmi örökség* című rész tanulmányai jeles évfordulókhoz kapcsolódnak, *A nevelési tapasztalat* című harmadik egység pedig a pedagógia időszerű problémáiról szól.
